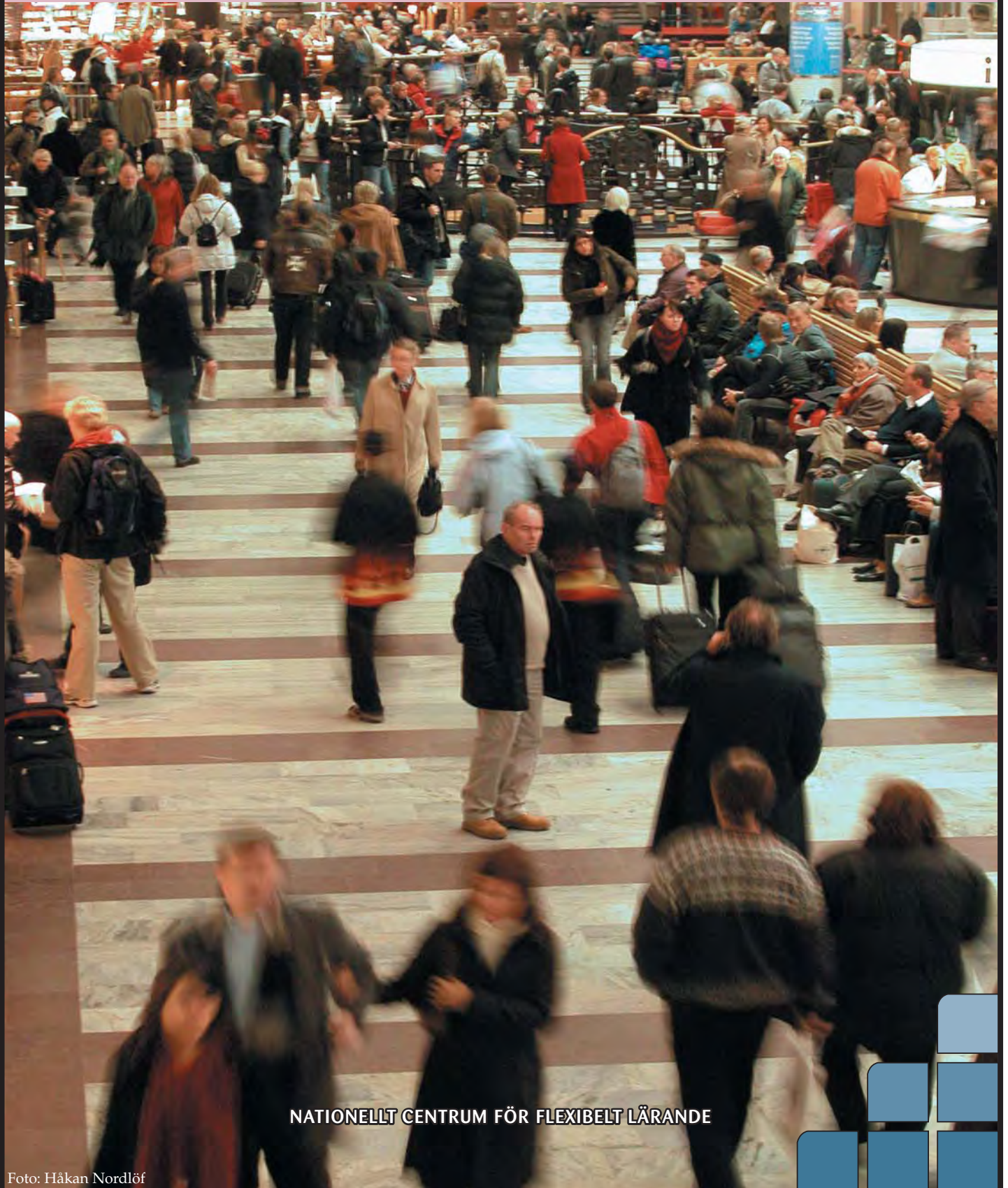

Filosofi A

SAMHÄLLSVETENSKAP

NATIONELLT CENTRUM FÖR FLEXIBELT LÄRANDE

Filosofi A

- 1   Introduktion**
- 2   Kurs och betyg**
- 3   Hur man studerar**
- 4   STE 1 (In i tankens värld)**
- 5   STE 2 (Tankens verktyg)**
- 6   STE 3 (Liv och moral)**
- 7   STE 4 (Fördjupning)**
- 8   Ordförklaringar**
- 9   Filosofer**
- 10   Att läsa vidare**

CFL ansvarar inte för fortsatt uppdatering av kursmaterialet.

Vuxenutbildare har full rättighet att återanvända materialet efter eget behov./09-2004

NAMN	PLATS FÖR FOTO
ADRESS	
POSTADRESS	
TELEFON	
E-POSTADRESS	

VEM JAG ÄR
VARFÖR JAG LÄSER FILOSOFI
VILKA INTRESSEN JAG HAR

PLANERING

STARTDATUM	STUDIEENHET 3 (LIV OCH MORAL)
	VECKA
STUDIEENHET 1 (SAMTAL OM KRITON)	STUDIEENHET 4 (FÖRDJUPNING)
VECKA	VECKA
STUDIEENHET 2 (TANKENS VERKTYG)	EXAMINATION
VECKA	VECKA

VÄLKOMMEN TILL KURSEN

FILOSOFI A

Filosofi är ett egendomligt och fascinerande ämne! På många sätt vänder det uppochner på många kända begrepp. Här är t ex *frågorna* intressantare än *svaren*, ja, oftast finns det inte ens riktigt bra svar på frågorna! Våra vanligaste fördomar blir ifrågasatta, det vi kallar sunt förnuft löses upp i osäkerhet och tvivel. Det kan rent av vara så att du vid kursens slut vet mindre än du visste när du började! Det är inte så konstigt som det låter. Mycket av det du trodde dig veta, visste du egentligen inte säkert; under kursen lär du dig att kritiskt ifrågasätta sådant som förut ansågs vara självklart. Ibland hamnar du i rena paradoxer. Du kommer att få stifta bekantskap med några av historiens skarpaste hjärnor, med djärva och storslagna idéer, med människans ständiga sökande efter visshet och meningsfullhet. Filosofin öppnar nya dörrar – och vissa dörrar visste man kanske inte ens fanns!

Innan du kastar dig in i själva kursen och dess fyra studieenheter rekommenderar jag dig att läsa igenom detta introduktionsavsnitt, Skolverkets kursbeskrivning och betygskriterier samt – framför allt! – avsnittet ”Hur studerar man filosofi?” Under ”kursuppläggning” hittar du en översikt över kursen. Sedan fortsätter du till studieenhet 1 och sätter igång! Lycka till!

Kursboken heter Martin Levander: *Filosofi Kurs A och B* (Almqvist & Wiksell 2:a uppl 2001). Observera att den första upplagan från 1995 inte riktigt täcker kursen! Den andra upplagan är förändrad på många punkter.

KURSUPPLÄGGNING

Det finns en A-kurs och en B-kurs i filosofi; båda på 50 poäng. Filosofi A är gemensam kurs på samhällsvetenskapsprogrammet. Filosofi B bygger vidare på Filosofi A och är en valbar kurs. Båda är indelade i fyra studieenheter. Var och en av dessa studieenheter är kopplad till en telefonkontakt med läraren eller en skriftlig insändningsuppgift. Båda kurserna avslutas med en skriftlig examination.

Studiematerialet består av en lärobok, Levander: Filosofi (andra upplagan 2001), som täcker både A- och B-kursen, samt denna studiehandledning; en del annat material kan tillkomma, och det är då sådant som du lätt hittar på ett bibliotek eller i vissa fall på Internet.

Innan du sedan börjar med studieenhet 1 bör du läsa ”Hur studerar man filosofi?”. Du kommer nämligen att märka att detta på många sätt är ett lite speciellt ämne. Men principerna för studiegången är sedan enkla.

Jag förutsätter att du valt att läsa filosofi bl a därför att filosofiska frågor intresserar dig, dvs att du i detta fall tillhör en klar majoritet av mänskligheten. Ämnet filosofi är emellertid mera än bara diskussion kring filosofiska frågor. Kursen syftar till att dels ge dig en del *kunskaper* om filosofiska frågor, dels *färdigheter* i form av metoder att angripa frågeställningarna och tänka vidare. Målet är nämligen att du ska kunna diskutera dessa frågor mera strukturerat efter kursen. Detta förutsätter täta kontakter mellan dig som studerande och läraren. Du är alltså när som helst välkommen att ta kontakt per telefon eller e-post!

För den första studieenheten behöver du läsa en text av Platon, nämligen hans dialog Kriton. När du är klar med detta tar du kontakt med mig och vi kommer överens om en tid då jag ringer upp dig. Sedan har vi ett samtal på max en halvtimme. Efter de övriga studieenheterna skickar du skriftliga svar med e-post. Oftast får du svar direkt och vi fortsätter kanske att diskutera vissa av uppgifterna per e-brev.

Tänk nu på att du startar en process som kräver viss tid! Den här kursen består inte av ett antal fakta som man kan slå i sig och redovisa, utan snarare fakta som ska användas som hjälpmedel vid bearbetningen av olika frågor. Det handlar alltså om att *förstå*. Det finns inga färdiga svar. Men mera om detta under rubriken "Hur studerar man filosofi?" i studieenhet 1!

EN KURSÖVERSIKT

STUDIE- ENHET	INNEHÅLL	INSÄNDNINGSSUPPGIFT	CSN- POÄNG	CA-TID
1	IN I TANKENS VÄRLD Introduktion till filosofin Platons Kriton	Telefondiskussion	10	2 veckor
2	TANKENS VERKTYG Språk, kunskap sanning och vetenskap	Insändningsuppgift 1	10	2 veckor
3	LIV OCH MORAL Etik och frågan om livets mening	Insändningsuppgift 2	10	2 veckor
4	FÖRDJUPNING Fritt val mellan tre olika fördjupnings- områden	Insändningsuppgift 3	10	2 veckor
	Skriftlig examination	Anmälan tre veckor i förväg!	10	repetition 2 veckor

Rikttiderna är givetvis beroende av många faktorer. Det är svårt att uppskatta arbetsinsatsen i antal studietimmar, eftersom det handlar så lite om *kvantitet* och så mycket om *kvalitet*. Vem vet när tioöringen faller ner? Det kan ske direkt men det kan också ta tid. Men jag vill varna för att gå för snabbt fram! Det här måste smältas och bearbetas och sådant kan inte forceras!

En viktig och grundläggande del av kursen är att efterhand tillägna sig begrepp och terminologi. Fackuttryck, termer och en del namn förklaras i ordförklaringarna!

Studieenhet 1: In i tankens värld

Detta är en nödvändig bakgrund och introduktion till studierna och följs upp genom ett telefonsamtal. Då ska vi diskutera dina intryck av Platons dialog Kriton. Studieenheten motsvaras inte av något särskilt kapitel i läroboken. Inför detta samtal ska du alltså läsa en dialog av Platon, Kriton, som du hittar på ett bibliotek. Dessutom bör du ha skickat in planering, foto och information om dig själv samt läst introduktionen och texten till studieenhet 1.

Studieenhet 2: Tankens verktyg

Denna studieenhet innehåller en del grunder. Först handlar det om språk och argumentation. Sedan kommer ett kapitel som enkelt tar upp vissa frågor om kunskapens natur, sanningsbegreppet och det vetenskapliga sättet att tänka. (Kunskaps- och vetenskapsteori återkommer sedan på B-kursen i lite fördjupad form!)

Studieenhet 3: Liv och moral

Etiska frågor berör i hög grad det mänskliga livet och här tittar vi både på etiken ur en språkligt-analytisk aspekt (metaetik) och på etiska system och teorier som gäller regler för hur vi bör handla (normativ etik). I ett avsnitt om livets mening fördjupar vi oss främst i existensialismen och några av dess föregångare.

Studieenhet 4: Fördjupning

Du får välja mellan tre ämnen för din fördjupning på A-kursen. Du kan syssla med "djur och natur", "ett rättvist samhälle" eller "får man döda?".

Uppgifter och övningar

I läroboken finns fortlöpande uppgifter. Till en del av dessa hittar du förslag till svar och andra kommentarer i denna studiehandledning. Vissa uppgifter hänvisar till en antologi, Levander – Westman: Filosofins värld, Almqvist & Wiksell 2001. Är du intresserad rekommenderar jag att du försöker hitta den på biblioteket! I denna studiehandledning har du också en del andra övningar med förslag till svar.

Ordförklaringar och filosofer

I studiehandledningen hittar du förklaringar till många termer och begrepp. I valda delar kan denna lista också fungera som hjälp vid repetitionen inför provet. Du har också en lista med kortfattade presentationer av en rad filosofer. Men använd detta med förstånd! Det ska fungera som en hjälp i studierna, inte som något att plugga in.

Examination

Den avslutande examinationen är ett skriftligt prov.

Filosofi B 50 p är en påbyggnadskurs med ungefär samma uppläggning som Filosofi A men givetvis med ett annat innehåll. Där läser man logik och vetenskapsteori, fördjupar sig en smula i kunskapsteori och verklighetsuppfattningar samt fortsätter titta lite mera på språkfilosofi. Också här ingår en valfri fördjupning.

SKOLVERKETS KURSBESKRIVNING OCH BETYGSKRITERIER

Följande är direkt citerat efter Skolverkets författningssamling 2001-01-03 (Senaste ändring SKOLFS 2001:9).

ÄMNE: FILOSOFI

Ämnets syfte

Utbildningen i filosofi syftar till att skapa förutsättningar för en skolning i kritiskt tänkande och att ge möjligheter till personliga ställningstaganden grundade på förnuftiga argument. Ämnet bidrar till att utveckla en ständigt pågående diskussion om vad vi kan veta säkert, verklighetens beskaffenhet, etiska överväganden och liknande problem som vi möter både i vardagslivet och inom olika vetenskaper. Därmed är ämnet också ett redskap för att analysera och värdera det ökande informationsflödet. Utbildningen syftar också till att ge eleverna tillfälle att stifta bekantskap med filosofers tänkande från olika traditioner och tider. Ett sådant studium bidrar till att ge ett vidare perspektiv på tillvaron och impulser att tänka i nya banor. Det kan också ge en större förståelse av de filosofiska aspekterna på politik, vetenskap och konst samt bättre förutsättningar att diskutera existentiella frågor.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning i filosofi sträva efter att eleven

- förbättrar sin förmåga att kritiskt granska och bearbeta information,
- uppövar både fantasi och en prövande, reflekterande attityd i det filosofiska samtalet,
- utvecklar sin argumentation kring de viktigaste existentiella och moralfilosofiska teorierna,
- utvecklar förmågan att diskutera och analysera centrala metafysiska och kunskapsteoretiska ståndpunkter,
- reflekterar över olika filosofiska traditioner och några av de frågor och riktningar som är aktuella idag,
- blir förtrogen med elementär logik och vad som utmärker olika vetenskapliga arbetssätt,
- utvecklar sin förmåga att läsa och diskutera filosofiska texter.

Ämnets karaktär och uppbyggnad

Filosofi som aktivitet innebär att kunna tänka och resonera analytiskt, systematiskt och kreativt. Typiskt för det filosofiska samtalet är också att vara öppen för diskussion och argument, något som skärper beredskapen mot övertalning och propaganda. Ofta kan det innebära att ifrågasätta auktoriteter och vedertagna uppfattningar.

Moraliska synpunkter på beslut och handlingar behandlas av den filosofiska etiken, som visar på olika sätt att argumentera om rätt och orätt, ont och gott. Det finns allmänna principer eller normer som kan tjäna som riktlinjer för vårt handlande, men det ankommer på var och en att motivera sina egna beslut och reflektera över konsekvenserna.

Filosofin som tankeredskap hjälper till att utnyttja det informationsflöde som har blivit alltmer dominerande i vår tid. Denna tillämpade kunskapsteori innebär att tolka, analysera och värdera mer kvalificerad information, vilket ger eleverna nyttiga färdigheter för både studier och arbetsliv. Genom sin övergripande karaktär ger filosofin dessutom en inblick i de olika vetenskapernas och därmed skolämnenas arbetssätt.

Filosofiska teorier har haft stort inflytande på vetenskapernas framväxt och metoder, på nutida politiska åskådningar och på kulturlivet. Ämnet innebär därför också ett studium av gångna tiders tänkare i frågor om verklighetens natur, möjligheten att nå säker kunskap, livets mening och andra existentiella problem som varje generation måste ta ställning till. De filosofiska riktningar som är aktuella idag kan bidra med nya infallsvinklar.

Ämnet består av två kurser. *Filosofi A* betonar samtal om grundläggande existentiella frågor, men också olika sätt att argumentera sakligt för att undvika misstag och feltolkningar. Därigenom ökar möjligheten dels att föra alltmer utvecklade etiska resonemang, dels att undersöka principerna för hur information kan bli kunskap och vad vetenskap innebär. Kursinnehållet anpassas efter elevens studieinriktning. *Filosofi A* är gemensam kurs på samhällsvetenskapsprogrammet.

Filosofi B bygger på *Filosofi A* och innebär en breddning och fördjupning, där *A*-kursens kunskaper tillämpas i studier i klassiska och nutida filosofiska ämnen. Tillämpad etik innebär både analys och eget ställningstagande. Vetenskapsteori och logik har betydelse för kommande studier och studier i andra ämnen. Olika filosofiska traditioner lyfts fram för att visa på skillnader både när det gäller frågeställningar och metoder. *Filosofi B* är en valbar kurs.

ÄMNE: FILOSOFI

Kurs: Filosofi A

Kurskod: FS1201

Poäng: 50

Mål:

Mål som eleverna skall ha uppnått efter avslutad kurs

Eleven skall

- kunna diskutera några olika filosofiska förhållningssätt till existentiella frågor,
- känna till centrala etiska frågeställningar och kunna argumentera kring några vanliga ståndpunkter inom den normativa etiken,
- analysera och värdera information och ge argument för vad som bör ingå i begreppen kunskap och vetenskap,
- arbeta med tolkning, precisering och definition av begrepp och utsagor,
- ha fördjupat sig i något valt filosofiskt problem.

BETYGSKRITERIER

Kriterier för betyget Godkänd

Eleven argumenterar i tal och skrift och motiverar egna filosofiska ställningstaganden.

Eleven diskuterar grundläggande etiska och existentiella problemställningar.

Eleven visar en prövande och undersökande inställning till vad som är kunskap och vetenskap.

Eleven läser och reflekterar över filosofiska texter.

Kriterier för betyget Väl godkänd

Eleven beskriver filosofins huvudområden och analyserar några centrala filosofiska teorier.

Eleven bearbetar och diskuterar etiska och andra problemställningar samt gör egna bedömningar.

Eleven använder olika filosofiska teorier och analysmodeller på vardagliga och vetenskapliga frågor.

Eleven formulerar och presenterar något valfritt filosofiskt problem.

Kriterier för betyget Mycket väl godkänd

Eleven visar självständighet och kritisk förmåga när det gäller att jämföra, tillämpa och värdera olika centrala filosofiska teorier.

Eleven upptäcker filosofiska problem under sina studier eller i diskussioner och ställer relevanta frågor.

Eleven tolkar och preciserar filosofiska frågeställningar samt ger argument både för och emot en ståndpunkt.

Eleven analyserar valda filosofiska texter och sätter in dem i ett idémässigt sammanhang.

/Filosofi B/

Dessa föreskrifter träder i kraft den 1 juli 2000 och skall tillämpas på utbildning som påbörjas efter detta datum.*

MATS EKHOLM

Lisbeth Rudemo

* För vuxenundervisning gäller det från 2001-07-01.

HUR STUDERAR MAN FILOSOFI?

Vi kan konstatera att filosofi skiljer sig en hel del från andra ämnen. Visst kan man studera filosofins historia, precis som man kan läsa litteraturhistoria, ekonomisk historia eller konsthistoria, men det är naturligtvis mycket intressantare att försöka tränga in i de filosofiska frågorna och några av de försök till svar på dem som givits genom åren. Ett bra tillvägagångssätt är att först skaffa sig en överblick över ett ämnesområde med hjälp av läroboken och texten i denna studiehandledning (och glöm inte att titta i ordförklaringarna!), sedan med eftertanke läsa eventuella texter och slutligen fundera på övningarna. Sedan kanske man måste gå tillbaka till läroboken igen. Studierna ska vara i form av en process. Målet är inte att komma fram till ett svar (och ännu mindre att ”lära sig” ett svar!) utan snarare att sätta sig in i de komplicerade frågorna, analysera dem och försöka följa tankegångarna i en del av de svar som lämnats. På det sättet lär man sig att handskas med svåra frågor, lär sig precisera frågor så att de blir meningsfulla och skaffar sig analysverktyg som fungerar i många olika sammanhang.

Semantik kallas också språkfilosofi. Ordet betyder egentligen ”teckenlära” och det handlar om förhållandet mellan ordet och det ordet betecknar. För att vi ska kunna kommunicera med varandra måste vi använda ord, men språkets natur leder till att vi ofta missförstår varandra. Också för att kunna tänka måste vi arbeta med tydliga ord och begrepp. När vi sedan ska argumentera för vår uppfattning finns regler och modeller som leder till bevis eller en förnuftig påverkan – men det finns också propagandistisk övertalning.

Grundläggande för alla högre studier – men också för vardagslivets ständiga bearbetningar av problem – är begreppen ”kunskap”, ”sanning” och ”vetenskap”. Vi sägs leva i informationssamhället, och faktiskt är ju nästan alla former av information tillgängliga via Internet, men att ha information är ju inte detsamma som att ha kunskap! Och ännu ett steg är det kanske att förädla kunskapen till vishet? Det är sannerligen heller inte lätt att fastställa vad som är sant. I alla fall är det inte lika enkelt att fastställa som man kanske tror!

Kunskapens problem kanske många aldrig grubblar över, men moral- och värdefrågor är något vi alla kommer i kontakt med. Är det orätt att fuska på ett prov? Kan det någonsin vara rätt att döda? Och är det i så fall lika orätt att döda ett djur som att döda en människa? Och *varför* är det i så fall orätt? Inom det här området finns en livlig samhällsdebatt som handlar om bl a civil

olydnad, abort, dödshjälp och genetisk forskning. S k existentiella frågor hör nära samman med detta: Har livet någon mening? Vad har livet för värde?

Det filosofiska området är stort och de obesvarade frågorna många. När man börjar läsa filosofi tror man sig veta mycket som man efter ett tag finner att man egentligen inte alls vet. Kanske blir man till slut både klokare och ödmjukare i sin inställning genom att komma fram till hur lite man vet? Det kanske är det som man kallar vishet? För filosofi betyder ju ordagrant ”kärlek till vishet”. Fundera gärna på vad du vill lägga in i begreppet ”vishet”!

Att studera filosofi är, kort uttryckt, att med hjälp av så skarpslipade tankeverktyg som möjligt analysera de stora frågorna, de frågor som ännu inte fått riktigt bra svar – och kanske saknar svar. Målet är inte nödvändigtvis att finna svar på frågorna, utan mera att tränga in i deras komplicerade natur, analysera dem, kanske formulera om frågorna. På lärobokens omslag står att filosofi är ”inte en lära utan en aktivitet”. (Det är 1900-talets märkligaste filosof, Ludwig Wittgenstein, som sagt detta.) Att studera filosofi är inte i första hand att tillägna sig kunskaper och fakta, utan att lära sig ett sätt att nalkas viktiga problemställningar.

Det är viktigt att inte forcera studierna! Arbetsgången är ju att du först matar in en del information i hjärnan. Det kan vara frågor och idéer eller termer och begrepp. (Namn på olika företeelser är en förutsättning för att kunna tänka!) Sedan ska detta bearbetas och det sker också när du inte är medveten om det. När du blivit intresserad dyker tankarna upp medan du diskar, kör bil eller promenerar! T o m under sömnen kommer de! Först efter ”inmatning” och bearbetning (reflektion) – gärna varvat under en period – kan det vara dags att försöka formulera något. Om du ägnar åt oss säga tio timmar i veckan åt studierna i filosofi är det således mycket bättre att sprida dessa timmar över hela veckan, än att göra ett enda intensivt arbetspass mellan 08.00 och 18.00 en lördag. Efterhand kommer du säkert att hitta bra former för dina studier. Var du än befinner dig och vart du än går kommer du att bära med dig intressanta tankar! Och försumma inte att diskutera med andra!

ÅR	EPOK	FILOSOFER	ANDRA HISTORISKA HÅLLPUNKTER
1000-talet	Antiken	Thales Herakleitos Demokritos, Sokrates, Platon Aristoteles	Homeros Atens glansperiod, tragödena Cæsar
900-talet			
800-talet			
700-talet			
600-talet			
500-talet			
400-talet			
300-talet			
200-talet			
100-talet			
100-talet	Medeltiden	Augustinus	Jesus avrättas Västromerska riket går under Rökstenen
200-talet			
300-talet			
400-talet			
500-talet			
600-talet			
700-talet			
800-talet			
900-talet			
1000-talet			
1100-talet	Renässans	Thomas av Aquino Ockham Bacon Descartes Leibniz, Locke, Spinoza Berkeley Hume, Kant, Rousseau, Voltaire Hegel, Kierkegaard Marx, Mill, Nietzsche Heidegger, Russell, Wittgenstein Sartre	Sverige kristnas Dante Gutenberg Shakespeare Franska revolutionen Första världskriget
1200-talet			
1300-talet			
1400-talet			
1500-talet			
1600-talet			
1700-talet			
1800-talet			
1900-talet			
2000-talet			

FILOSOFI A

Studieenhet 1

INTRODUKTION:

IN I TANKENS VÄRLD

Denna inledande del handlar huvudsakligen om vad filosofi är och ger exempel på filosofiska frågor. Dessutom finns lite notiser ur filosofins historia. Strunta i textens detaljer och försök se helheten! Målet är att inte så mycket att informera, utan snarare att väcka intresse, göra dig nyfiken och tillföra en del material till ditt eget vidare tänkande. Läs igenom texten ett par tre gånger – men inte i följd! Du måste ge utrymme åt bearbetning och reflektion. Diskutera också gärna med vänner och bekanta. De klassiska filosofiska frågorna är ju exempel på sådant alla människor har föreställningar om!

Du ska också läsa en klassisk filosofisk text, Platons dialog Kriton. Den kan du låna på biblioteket. När du läst den tar du kontakt med läraren och avtalar tid för ett telefonsamtal. Därefter är du klar med den första studieenheten och bokförs för 10 CSN-poäng, vilket kan vara av intresse för dig om du har studiemedel. Du fortsätter sedan direkt med nästa studieenhet.

För den här studieenheten behöver du alltså inte läroboken.

STUDIEHANDLEDNING

Vad är egentligen filosofi?

Låt oss börja med de värdeladdade orden "filosofi" och "filosof", "att filosofera" och "filosofisk". Vad får du för associationer? Tänker du på ett par gamla gubbar på en parkbänk som sitter och resonerar om livet? På världsfrånvända, spekulerande snillen? På eremiter med långt skägg eller indiska guruer som trängt fram till vishetens kärna och meningen med livet? Ordet är mångtydigt och kan användas och används på många olika sätt.

I en ordbok – Norstedts Stora Svenska Ordbok – förklaras ordet så här:

filosof [-så'f] subst. ~en ~er •person som yrkesmässigt ägnar sig åt filosofi: *Leibniz var ~ och matematiker* □ äv. allmänne om tänkande person: *en hemvävd politisk ~*

Vi använder visserligen ordet om vardagens levnadskonstnärer eller människor som överhuvudtaget reflekterar över livet, men oftast avser vi väl de originella tänkare som sysslat med traditionella filosofiska frågor, alltså historiska personer som Platon, Kant eller Wittgenstein. En tredje typ av filosofer är de forskare och lärare som sysslar med de senares tankar och idéer, alltså de som sysslar med filosofi som läro- och forskningsämne vid exempelvis universitet. Vi har alltså minst tre betydelser som inte är skarpt skilda från varandra. "Filosofi" används både om en lära och om en aktivitet, både i fackmässig och vag, populär betydelse. "Kants filosofi" är t ex ett genomtänkt komplex av olika idéer och föreställningar, medan "att aldrig salta på frukostägget är min filosofi" troligen är ett mera ogenomtänkt ståndpunktstagande. En vanlig definition av "filosofi" (hämtad från Nationalencyklopedins ordbok) är

Vetenskapen som studerar de grundläggande villkoren för tillvaron, vetandet och moralen.

"Att filosofera" används – eller kan användas – både om den slöa tankeaktivitet man kanske utvecklar på sommarstugans utedass en stilla julikväll och den ganska intensiva intellektuella aktivitet en tänkare kan ägna en intressant frågeställning. Vad som främst skiljer vardagslivets filosoferande från filosofi i den senare betydelsen är alltså att det senare innebär något kvalitativt annat än bara lösa tankar och allmänt flummande. När man filosoferar försöker man analysera och strukturera frågor. Filosofi i den meningen förknippas ofta med djupsinnighet.

Ordet "filosof" är från början grekiska och betyder ordagrant "vän av vishet". I det antika Grekland var filosoferna de som ägnade sig åt humanistiska men

främst naturvetenskapliga frågor och denna betydelse av ordet levde länge kvar vid universiteten. Fortfarande blir man ju *filosofie* doktor i t ex både fysik, matematik och biologi. Men efterhand utvecklades ett eget filosofiämne, och från det ämnet avsöndrades – och avsöndras fortfarande – successivt nya vetenskaper, t ex psykologi och sociologi. Man kom att skilja mellan praktisk och teoretisk filosofi – indelningen gjorde redan av Aristoteles – och i Sverige är det fortfarande två skilda universitetsämnen. Den teoretiska filosofin sysslar med satser som är sanna eller falska, dvs med t ex logik och kunskapsteori, medan den praktiska filosofin ägnar sig åt värdesatser: dit hör alltså etik, estetik, religionsfilosofi, politisk filosofi osv. Innehållet i vår A-kurs tillhör i stort den praktiska filosofin, medan B-kursen domineras av teoretisk filosofi.

Vi kan också skilja mellan en mera vetenskaplig, akademisk filosofi, som för många kan kännas en smula steril, och "livsfilosofi" med en mera direkt anknytning till livsåskådning. En representant för den förra filosofin, den engelske analytiske filosofen C D Broad (1887-1971), uttrycker filosofins uppgift så här:

Filosofins grundläggande uppgift är att ta begrepp som vi använder i dagligt tal och i vetenskapen, analysera dem och således bestämma deras exakta mening och inbördes relationer. Common sense* använder ett antal begrepp för att tolka sin erfarenhet. Det talar om ting av olika slag, det säger att dessa ting intar lägen i rummet och har en tidsbestämthet, att de förändras, att det ena tingets förändringar orsakar förändringar hos andra ting o s v. Vetenskapen övertar dessa begrepp från common sense med blott en ringa modifikation och använder dem i sitt arbete. Vi kan nu använda begrepp utan att ha någon klar föreställning om deras innebörd eller om deras inbördes relationer, dvs det är möjligt att använda dessa begrepp mer eller mindre framgångsrikt även om man har blott en mycket förvirrad föreställning om deras innebörd. Ingen förväxlar således rum och tid. Men om någon blir tillfrågad, vad han exakt menar med rum och tid, så är det svårt för honom att tala om det.

* Det vi på svenska kallar "sunt förnuft" eller "bondförnuft"

Broad är analytisk filosof, dvs representerar den riktning inom modern filosofi som dominerat i England, USA och i Skandinavien sedan 1900-talets början. En annan, mindre känd, analytisk filosof, nyazeeländaren Alan Wood, har också försökt fånga det grundläggande i filosofin på följande sätt:

Filosofer är till för att ställa frågor, inte för att besvara dem. Ju fler olösta problem de har att brottas med, desto bättre sköter de sin uppgift; de speglasor som praktiskt folk ägnar dem skjuter följaktligen fullständigt förbi målet. Även om filosofin inte kan visa upp några stora framsteg i kunskap som kan jämföras med naturvetenskapernas, skulle naturvetenskaperna kanske aldrig kommit i gång, om inte filosofin först funnits till hands och väckt undran. När vetenskapsmännen ger svaren är det ofta bara därför att filosoferna ställt frågorna.

Filosoferna spekulerade om atomerna långt innan de upptäcktes, och det var kanske de som gav vetenskapsmännen vink om vad de borde leta efter. Filosoferna ifrågasatte sunda förnufts uppfattning om materien, och vetenskapsmännen höll så småningom med om att materien inte är vad den förefaller att vara. I praktiskt folks ögon är ett träd ett träd, och sunt förnuft är sunt förnuft, och livet är en trist och prosaisk historia. Men en vacker dag under mänsklighetens utveckling var det någon pionjär som för första gången ställde en filosofisk fråga – måhända en fullständigt opraktisk och onödig fråga – till exempel: ”Fortsätter det där trädet att stå där, om det inte finns någon här som ser det; och om det gör det – hur ska jag *veta* att det gör det?” Den dagen föddes filosofin, och människorna blev något mer än automatiskt fungerande djur. Den insats som den förste filosofen gjorde när han ställde sin fråga förringas inte heller av att ingen följande filosof intill denna dag ännu har hittat något tillfredsställande svar på den.

Andra frågor som först begrundades av filosoferna har, sedan de blivit besvarade, ingått som en del av naturvetenskapen eller matematiken eller fysiologin. Bertrand Russell uttryckte en gång saken så: ’Vetenskap är vad man vet, filosofi är vad man inte vet.’ Men de bästa hjärnorna kommer fortfarande att lockas av återstoden av olösta problem, eftersom det mest spännande sättet att betrakta världsalltet är att se det med en filosofis ögon. För naturvetenskapsmannen är det ett enformigt faktum, att solen går upp varje morgon. Men filosofen upptäcker plötsligt induktionens problem och frågar: ’Hur kan jag *veta* att solen kommer att gå upp i morgon?’ Han finner – vilket ger livet en ny krydda för honom – att ingen kan säga honom det. Att vara filosof är att lämna den slöa visshetens banala rike och att alltid vara medveten om världsalltets och tillvarons magi och mystik. Det är att hela livet igenom hålla barnets ivriga undran levande.

Börjar det klarna? I de flesta ämnen är vi så vana att lära in väldefinierade saker och fakta, t ex Hallands floder, kons magar, Archimedes princip, engelska glosor eller historiska årtal, att vi kan ha svårt att se ett nytt ämne med nya, friska ögon. Här gäller det inte – med några undantag – att i första hand *lära sig fakta*, utan att *lära sig tänka* på ett nytt sätt och ifrågasätta vedertagna åsikter. Och att formulera frågor! (Det måste ha varit en filosof som uppfann frågeleken Jeopardy, där man alltid formulerar ett svar som en fråga!) Kärnan i filosofin är just en ifrågasättande attityd kombinerad med nyfikenhet, kreativitet och logisk analys.

Ett par rader av Bo Bergman ur dikten Drömmarena (1903) kan också citeras:

Hur smått blir allting som fått ett svar!
Det stora är det som står olöst kvar,
När tanken svindlande stannat.

Visst ligger det något i detta?

En av 1900-talets absolut största och mest betydande filosofer, engelsmannen Bertrand Russell, skriver så här i *An Outline of Philosophy*, 1927:

För att vara en god filosof, måste man ha en stark önskan att veta, kombinerad med stor vaksamhet mot tro att man vet; vidare måste man ha logiskt skarpsinne och vana vid exakt tänkande – allt detta är, naturligtvis, en kvalitativ fråga. Särskilt vaghet hör i viss utsträckning till allt mänskligt tänkande. Vi kan minska den men vi kan aldrig upphäva den helt. Som en konsekvens härav är filosofin en kontinuerlig aktivitet, inte något som uppnår slutgiltig fulländning en gång för alla. I detta avseende har filosofin lidit av sin kontakt med teologin. Teologiska dogmer är fixerade och betraktas av de renläriga som något, som inte kan förbättras. Filosofer har ofta försökt att frambringa motsvarande slutgiltiga system; de har inte varit nöjda med den gradvisa approximation, som tillfredsställer naturvetenskapsmän. Enligt min åsikt har de misstagit sig i detta avseende. Filosofin skall nå kunskapen stegvis och den skall vara provinsial, som naturvetenskapen; slutgiltig sanning hör ihop med himmelen och inte med den här världen.

Russell sammanfattar sedan:

Låt oss alltså sammanfatta vår diskussion av filosofins värde: Filosofi bör studeras inte för att man skall uppnå några bestämda svar på dess frågor, eftersom i regel inga bestämda svar med säkerhet är sanna, utan i stället för frågornas egen skull – därför att dessa frågor vidgar vår uppfattning om vad som är möjligt, berikar vår intellektuella fantasi och minskar den dogmatiska tvärsäkerhet som avstänger sinnet från all spekulat. Men framför allt därför att tack vare storheten hos det världsallt som filosofin begrunder blir sinnet också stort och blir i stånd att uppnå den förening med världsalltet som utgör dess högsta goda.

Det finns ett antal klassiska filosofiska frågor som sysselsatt människor i tusentals år. Många av dessa frågor (och en del förslag till svar på dem) kommer du att möta i den här kursen.

Där har vi frågor som gäller världens beskaffenhet och natur. Finns det en yttervärld som är oberoende av vår uppfattning och hur ser den i så fall ut? Finns kaffekoppen jag lämnat på bordet kvar även när jag gått ut ur rummet? Hur ska jag i så fall kunna *bevisa* det? Den finns visserligen kvar när jag kommer tillbaka till rummet, men kan jag vara säker på att den fanns där också när jag var borta? Det enda jag kan vara medveten om är ju den kopp jag har i mitt medvetande! Hur ska jag kunna vara alldeles säker på att det också finns en kopp *utanför* medvetandet? Och är kaffekoppen rund, som den ser ut när jag betraktar den uppfifrån, eller elliptisk, som när jag betraktar den från sidan? Jag kallar den färg jag upplever att koppen har för blå- och det gör andra också – men de kanske upplever en helt annan färg, fast de kallar *den* färgen blå? Här finns både de som menar att yttervärlden har en självständig existens oberoende av vår uppfattning, och de som menar att det enda som vi säkert vet

existerar är det som finns i våra medvetanden. Båda dessa uppfattningar kan leda till vissa svårigheter och därför finns också intressanta kompromisslösningar.

En annan fråga gäller verklighetens natur. Är allt materiellt eller finns det också andliga företeelser? Finns det kanske enbart andliga företeelser? Här finns många olika uppfattningar. I samband med denna fråga har man grubblat på om världen är statisk eller tvärtom hela tiden föränderlig. Det senare har många hävdat ("allt flyter" sade Herakleitos) medan andra filosofer tvärtom menade att förändring är omöjlig. Och sedan finns förstås (som vanligt) kompromisslösningar av olika typ.

En mycket stor fråga i filosofins historia har gällt kunskapens natur. Hur får vi kunskap? Vad grundar sig vår kunskap på? Finns det säker kunskap? Handlar det om förnuftet (rationalism) eller erfarenheten (empirism)? Också här verkar både renodlad rationalism och extrem empirism leda till orimligheter. Ofta är det så att tänkare med stor envishet och obönhörlig logik dragit de yttersta konsekvenserna av något och hamnat i en paradox. Mycket tid har ägnats åt att hitta fungerande kompromisslösningar, som inte strider mot logikens lagar.

En omfattande fråga gäller kausaliteten. Har allt som sker en orsak? Och hur kan vi vara säkra på att verkan alltid följer på orsaken, aldrig tvärtom? Och kan vi vända på frågan och förklara en sak med hänvisning till ett ändamål, dvs från verkan sluta oss till en orsak? Är allt skeende rentav förutbestämt? Styrs världen av en vilja eller av slumpen? Eller kanske av en sinnrik mekanik? Har vi en fri vilja? Här har vi ett helt komplex av intressanta filosofiska frågor.

Kan vetenskapen och människan förklara allt eller finns det områden som ligger utanför vår mänskliga kunskapsförmåga? Under medeltiden skilde man mellan den världsliga sanningen och den religiösa. Förnuftet räckte bara en bit; sedan tog tron vid. Under vissa perioder har man trott på utvecklingen och människans förmåga att förklara och behärska allt, men med regelbundna mellanrum har kommit bakslag och perioder med större inslag av religiositet och mystik. Efter upplysningstiden kom romantiken och så växlar det.

Finns det absoluta värden eller är allt relativt? Finns det t ex en moral vi alla kan enas om? Har ord som "gott" och "rätt" någon betydelse – och i så fall: vilken? Redan under antiken menade sofisterna att "människan är alltings mått" och de predikade således en relativism, medan Platon tvärtom framhöll de absoluta värdena. Är det kanske så att "makt är rätt" eller finns det en rätt som är oberoende av vem som har makten? Det finns således idéer om en "naturrätt". Sådana frågor diskuteras fortfarande ivrigt.

Har livet någon mening? Det är kanske den allra mest centrala frågan för de flesta. För att finna svar på den har många vänt sig till religiösa lösningar; man vill inte acceptera meningslösheten. Skulle livet verkligen vara slut i och med döden? Fortsätter själen att leva? Och har människan något som kan kallas "själ"? Hur bör vi leva våra liv? Vilken typ av samhälle ska vi sträva efter? Hur ser det goda samhället ut? Vilka värden bygger det på? Vad är rättvisa? Efter hand har olika politiska ideologier vuxit fram.

Ett mål för äldre tiders filosofer var att bli vis. Men vad är visdom? Är det att samla kunskap? Är det att leva ett "bra" liv? Och vad är i så fall ett "bra liv"? Detta är verkligen en central filosofisk fråga!

Dessa frågor leder över till olika tankar om människans natur och eventuella särställning i skapelsen. Är människan en i grunden god varelse som kan utveckla ondska genom negativ uppfostran och påverkan från kultursamhället, vilket Rousseau menade, eller är tvärtom människan det grymmaste av alla djur som endast genom sträng uppfostran kan läras att uppträda civiliserat? Det senare verkar Harry Martinson mena i några ofta citerade rader ur *Aniara*:

Det finnes skydd mot nästan allt som är
mot eld och skador genom storm och köld
ja, räkna upp vad slag som tänkas kan.
Men det finns inget skydd mot människan.

Är människor lika värda? Det är egentligen först i våra dagar man – i alla fall i teorin – hävdar detta. Under antiken skilde man mellan fria och slavar, mellan greker (eller romare) och "barbarer". Senare hade vi adelsmän, som var förmer än andra. En rest lever kvar i form av en fåaktig dyrkan av kungligheter. I t ex USA har man i praktiken in i vår tid gjort en skillnad mellan vita amerikanska medborgare och exempelvis japaner och vietnameser – för att inte tala om svarta. Ännu i vår tid frodas ju rasismen lite här och var, och feminismen har ännu inte fått kvinnans jämställdhet med mannen fullt accepterad. Vi har också synen på olika former av utvecklingsstörningar och handikapp. Å andra sidan finns det i våra dagar också de som menar att djuren – i alla fall vissa djur – har ett värde fullt jämförbart med människans. Inom ekosofin finns rentav en ståndpunkt att allt – även den s k döda naturen – har lika rätt till utveckling. Vi måste vara medvetna om att vår tids värderingar knappast utgör sista ordet i denna fråga. Eller är kanske inte människan alltings mått, som sofisterna menade?

År 1959 publicerade engelsmannen C P Snow en debattskrift, *De två kulturerna*, där han tog upp problemet att den gamla "enhetskulturen" ersatts med två kulturer, vilkas företrädare får allt svårare att kommunicera med varandra: å ena sidan har vi humanisterna som ingenting vet om naturvetenskap och teknik, å andra sidan naturvetarna som inte sätter humanistiska värden särskilt högt. Utbildningen går av kostnadsskäl mot en allt tidigare specialisering och det uppstår olika skarpt åtskilda kulturer. I våra dagar kan vi kanske rentav tala om tre kulturer: en utdöende skara humanister, en expanderande grupp naturvetare och tekniker samt så den nya överklassen – ekonomerna. Humanistiska värden ställs mot teknisk och ekonomisk utveckling. Eftersom värderingsgrunden är kronor, ören och "nytta" har humanismen svårt att hävda sig i konkurrensen. Hur mäter man omätbara värden?

Allt detta är exempel på filosofiska frågor som berör oss. De har diskuterats, diskuteras och kommer att diskuteras.

Att studera filosofi handlar om *kvalitet*, inte om kvantitet. Det är meningslöst att mekaniskt plugga in saker, för man måste ju *begripa*. (Däremot måste man förstås lära sig ord och begrepp, definitioner och distinktioner! Det är ju nödvändiga redskap för förståelsen!) Under den spännande upptäcktsfärden tillägnar man sig nya verktyg för tänkandet och får anledning att göra upp med många av de fördomar man bär på. Det är t ex alldeles uppenbart att världen omkring oss inte "är" som vi uppfattar den. Drar man sedan de logiska konsekvenserna av detta hamnar man emellertid ibland i paradoxer och orimligheter. Man får stifta bekantskap med några av mänsklighetens skarpaste hjärnor och vissa av dem kan först förefalla närmast bindgalna, t ex genom att förneka att den yttre verkligheten, kanske t o m jaget, existerar, men följer man deras resonemang och tränger in i hur de tänkt grips man av en djup respekt, trots att de flesta tänkt fel i något avseende. Men hur många av vår tids etablerade "sanningar" kommer man inte att skratta åt i framtiden?

Filosofer provocerar emellertid ofta, och ifrågasätter på det sättet det etablerade samhället och utmanar de styrande. Sokrates dömdes således till döden, eftersom han ansågs vara farlig för den atenska ungdomen. Under medeltiden utmanade många tänkare den mäktiga katolska kyrkans dogmer (ibland med livet som insats) och i våra dagar utsattes den australiske filosofen Peter Singer bara för några år sedan för demonstrationer och förbud att tala i den svenska riksdagen, eftersom han hävdade djurens rättigheter och uttalat sig för barmhärtighetsmord på handikappade foster, och den svenske filosofen

Torbjörn Tännsjö retar med jämna mellanrum upp många genom sitt fördomsfria sätt att diskutera t ex dödshjälp, barmhärtighetsmord, fosterdiagnostik och mycket annat. Många politiker skulle kunna lära sig mycket av filosofin, t ex genom att undvika det klassiska misstaget att dra slutsatser från ”böra” till ”vara”; även om det är en tilltalande tanke att alla människor är lika (det bör vara så!), är det kanske ett faktum att det inte förhåller sig på det sättet. När filosofin är som bäst tvingar den oss att ifrågasätta och tänka i nya banor. Och de klassiska filosofiska frågorna är de vi alltid bär med oss.

Det finns filosofiskt tänkande i alla kända kulturer, men vi kommer att bortse från t ex kinesisk, indisk, japansk, judisk och islamsk filosofi och koncentrera oss på den västerländska, som format vår kultur och vår världsbild.

Västerlandets filosofi börjar i Grekland och på Turkiets östkust redan något efter Homeros' tid, alltså på 700-talet f Kr, med naturvetenskaplig spekulatión. Man funderar på frågor som vad verkligheten egentligen består av och hur den förändras. Finns det något ”urelement”, frågar man sig. Vissa ville härleda allt liv ur vattnet, t ex Thales; andra, däribland Empedokles, räknade med fyra grundämnen: luft, vatten, jord och eld. Pythagoras trodde sig kunna härleda en världsförklaring ur talen och relationen mellan tal. (Jfr med Pythagoras' sats!) Vissa hävdade att allt hela tiden förändras (Herakleitos), medan andra tvärtom kom fram till att förändring är en omöjlighet (Parmenides och Zenon). (Det senare leder till intressanta paradoxer som Achilles och sköldpaddan.) Redan under antiken presenterades en atomteori av Demokritos.

På 300-talet f Kr kommer den kanske störste av alla filosofer, Platon. Han behandlar de flesta filosofiska frågorna i sina berömda dialoger, i vilka huvudpersonen är Platons egen filosofilärare Sokrates. Det finns nutida forskare som – halvt på skämt och halvt på allvar – sagt att all senare filosofihistoria bara är fotnoter och kommentarer till Platon. En lärjunge till Platon hette Aristoteles och han lade grunden till logik och naturvetenskap.

Sedan kan vi följa en fascinerande filosofihistoria genom de idéhistoriska epokerna fram till nutiden. Ibland har den tongivande filosofin varit världsförfrånvänd och spekulativ, ibland tvärtom starkt samhällsinriktad. På kontinenten härskade från 1600-talet en rationalistisk tradition, medan man i England var empirister. Den berömde svenske filosofiprofessorn Christoffer Jacob Boström (1797-1866) var som många andra samtida filosofer idealist, dvs han förnekade yttervärldens materiella natur. Berömd är hans fråga vid

tentamen i filosofi: ”Befinner sig kakelugnen där i hörnet *i* eller *utanför* kandidaten?” Svarade då den stackars studenten ”utanför” var han förstås underkänd. Men samtida med Boström (som förlade fram ett filosofiskt ”bevis” för ständsriksdagens berättigande på 1860-talet!) verkade den starkt samhällsinriktade politiske filosofen Karl Marx, för vilken verkligheten tvärtom var primärt materiell. Marx’ teorier kom att få en helt annan betydelse för samhället och historien än Boströms idéer, som bekant.

Under 1900-talet föddes dels en strängt vetenskaplig filosofi, den analytiska filosofin, en filosofi av fackmän för fackmän, men det utvecklades samtidigt mycket som kom att beröra vanliga människor i hög grad, till exempel en samhällsfilosofi som marxismen eller en livsåskådningsfilosofi som existentialismen. Det nya miljömedvetandet ledde till ekosofi och genom kvinnorörelsen fick vi feministisk filosofi. Mot slutet av 1900-talet kom ett nytt intresse för mera traditionella filosofiska frågor och norrmannen Jostein Gaarders Sofies värld blev en världssuccé. I Norge finns till och med privatpraktiserande och jourhavande filosofer att konsultera! Något som spritt sig till vårt land från USA är filosofi för barn, alltså att ta upp filosofiska frågor med små barn. Många av de frågor som förekommer i den allmänna debatten är i grunden filosofiska och bör angripas utifrån filosofiska utgångspunkter: Ska vi till exempel tillåta könsbestämning av foster? Kloning av människor? Lössläppande av minkar? Belgian blue-boskap? Är det rätt att använda djur för medicinsk forskning som kan rädda människoliv? Eller för att framställa smink? Sjukvården aktualiserar mängder av nya problem. Filosofin kan inte ge svaren men bidrar till en bättre diskussion.

I vår tid specialiserar sig många och det uppstår lätt en klyfta mellan naturvetare, ekonomer och humanister. Filosofin och de filosofiska frågorna kan då fungera som ett gemensamt intresseområde, ett område där man kan mötas och formulera gemensamma problem. (Ur den synpunkten borde filosofi förstås förekomma på många gymnasieprogram, men det är mycket som ”måste” vara med. Inte ens den nödvändiga gymnastiken ryms ju längre på schemat. Under antiken sade man: ”En sund själ i en sund kropp”. Nu försummar vi kanske både kropp och själ?)

På omslaget till läroboken står något viktigt: Filosofi är inte en lära utan en *aktivitet*. (Ett uttalande av Wittgenstein.) Det handlar alltså *inte*, jag upprepar det för säkerhets skull, om att plugga in olika saker, utan om att tillägna sig ett sätt att tänka och verktyg att använda i detta tänkande, för att kunna diskutera och analysera nya frågor. Inte minst handlar det om att formulera frågorna på

ett meningsfullt sätt. Barn kan som bekant fråga konstiga saker, t ex "Var finns ljuset när det är mörkt?", "Var bor Gud?" och "Varför är jorden rund?" En filosof skulle fråga sig om detta är meningsfulla och korrekt formulerade frågor.

Att fråga var Gud bor är kanske lika meningslöst som att fråga var ljuset, hastigheten eller lärkdrillen bor? Begreppen kanske inte alls hör ihop! Och frågar man varför jorden är rund förutsätter man ju att det finns en orsak till detta och vad är det som säger att allt har en orsak? Orsaksbegreppet kan fungera som en tvångströja för intellektet.

Frågorna är viktiga, inte svaren. Vägen är viktig, inte målet. Karin Boye uttryckte detta i sin berömda dikt I rörelse med orden "...det är vägen, som är mödan värd". Slutraden i samma dikt passar också bra att citera i detta sammanhang: "Oändligt är vårt stora äventyr." För filosofi är verkligen ett intellektuellt äventyr

På nästa sida ser du en kronologisk översikt, en inplacering av några betydelsefulla filosofer i ett tidsschema.

UppgIf t

Läs nu Platons dialog Kriton! Du hittar den på varje bibliotek och den omfattar drygt dussinet sidor. Denna dialog ingår i olika samlingar av Platondialoger och du kan hitta den i flera olika översättningar; den senaste är Jan Stolpes, en tidigare är gjord av Claes Lindskog.

När du läst Kriton och har funderat kring det här inledningsavsnittet ringer du mig, så ska vi ha ett samtal om detta! Detta samtal kommer att röra sig i *ungefär* följande spår:

- Platondialogens *form*. Fördelar och nackdelar med dialogformen? Hur kan författaren påverka läsaren? Är Kriton och Sokrates jämbördiga samtalspartner?
- Platondialogens *metod*. Sokrates försöker ju få fram kunskap ur sin motpart genom att ställa frågor och locka fram svar. Detta brukar kallas majevtik (eller ”barnmorskekonst”). Vilken kunskapssyn förutsätter detta?
- Platondialogens *innehåll*. Det är främst två frågor som Kritondialogen aktualiserar: Inställningen till döden och medborgarens rättigheter och skyldigheter gentemot samhället. Sokrates ställningstagande vilar på vissa förutsättningar. Vilka? Håller Sokrates resonemang? Är frågorna fortfarande aktuella, tycker du?
- Sedan kan man ju alltid fråga sig vad *vishet* är! Hur skiljer sig vishet från kunskap? Vad krävs för att en person ska betecknas som vis?
- I övrig kommer jag nog att upprepa lite om kursens uppläggning, sättet att läsa filosofi och liknande och du är naturligtvis välkommen att ta upp sådant du kommit att tänka på så här långt. De närmast föregående sidorna bör väl ha gett en del idéer?

FILOSOFI A

Studieenhet 2

TANKENS VERKTYG

Filosofiska frågor inbjuder lätt till s k flummande. Det finns två sätt att motverka detta. Dels kan man successivt tillföra nya kunskap, så att diskussionen får substans, dels kan man lägga vikt vid tydlighet, begreppsklarhet och rationellt logiskt tänkande. I den här studieenheten ska vi främst göra det senare.

Börja med att läsa igenom lärobokskapitlet *Filosofi och språk I*. Läs först igenom det översiktligt, för att få en bild av helheten. Bearbeta sedan texten grundligare och läs parallellt studiehandledningen. Glöm inte bort att arbeta med övningarna! Gör sedan på samma sätt med nästa kapitel, *Kunskap, sanning, vetenskap*. Stöter du under tiden på svårigheter och behöver hjälp, ska du förstås kontakta läraren, helst via e-post. Till slut gör du insändningsuppgiften och skickar in den. Därmed har du fått ytterligare 10 CSN-poäng.

När du är klar med den här studieenheten har du förhoppningsvis fått en del s k semantisk medvetenhet, dvs du har insett hur viktigt det är att vara språkligt exakt, undvika vaghet och mångtydighet, inte låta ordens känslomässiga laddning okontrollerat påverka ditt tänkande och du har lärt dig nyttan av definitioner. Du har också fått ett enkelt exempel på analys av kunskapsbegreppet, fått dina föreställningar om vad som menas med sanning rubbade (?) och fått en del riktlinjer vad gäller ett vetenskapligt sätt att närma sig och bearbeta problem. Du har också lärt dig många nya termer och begrepp som du kommer att få användning för längre fram i kursen —och förhoppningsvis också i livet.

STUDIEHANDLEDNING

1 KOMMENTARER TILL LÄROBOKEN: KAp 1 FILOSOFI och SPRÅK I

Alldeles i början av lärobokskapitlet talas om information. Ibland ser man exempel på hur slarvigt många skiljer mellan *information* och *kunskap*. Den plötsliga tillgången till information av alla upptänkliga slag vi fick genom Internet bländade många, och de glömde bort att information är meningslös innan den förvandlats till kunskap. Kunskap handlar ju inte om lösryckta fakta, utan är resultatet av en bearbetningsprocess. Ibland talar man om ännu ett steg i den processen: när kunskapen bearbetats och förädlats till vishet. Då har det vägts in bl a erfarenhet och värdering. Det här kapitlet handlar egentligen om verktyg och hjälpmedel i bearbetningsprocessen.

Sedan tar läroboken upp det filosofiska samtalet. Du har nyligen tagit del av ett filosofiskt samtal, nämligen det Platon låter Sokrates föra med Kriton några dagar före avrättningen. Läroboken ger fyra ”regler” för ett bra filosofiskt samtal: (1) deltagarna ska vara ”open-minded”, dvs kunna ompröva och vara mottagliga för argument; (2) deltagarna ska vara positivt kritiska till argument och framförda påståenden; (3) det handlar inte om att vinna över de andra, utan om att gemensamt söka närma sig en ”sanning”; och (4) deltagarna ska visa respekt för varandra. Av detta framgår att filosofi är ingenting för fundamentalister!

Uppfyller Sokrates och Kriton alla de fyra kriterierna, tycker du? Man kan också jämföra det idealiska filosofiska samtalet med det vanliga politiska samtalet. Det bryter ju tyvärr på nästan alla punkter mot de fyra reglerna ovan. Det är kanske därför politiken fått så dåligt anseende och politikerföraktet breder ut sig?

Ett nyckelord inom filosofisk analys är distinktion (s 9). Just förmågan att skilja mellan olika saker för nämligen tänkandet framåt. En distinktion kan ge en riktig aha-upplevelse. De begrepp du stöter på i detta kapitel är viktiga inte bara att lära sig betydelsen av, utan också att kunna använda. Glöm därför inte att arbeta med övningsuppgifterna så att du också får använda begreppen i ett sammanhang!

En distinktion läroboken inte tar upp gäller skillnaden mellan ett *ord* och dess *betydelse* och *referens*. Ett ”ord” är några tecken eller ljud. För den som förstår språket har de ofta en betydelse och oftast finns det också något ordet refererar till. ”Häst”, ”horse” och ”Pferd” är tre olika ord. De har emellertid samma betydelse och refererar till samma grupp av föremål. Om man inte skiljer

mellan ord, betydelse och referens kan man göra tankefel. Det är ju inte säkert att ett ord har referens bara för att det har betydelse? Det skulle ju betyda att Gud existerar bara därför att ordet har en betydelse! Det skulle också betyda att vi kan göra fullkomligt tokiga slutledningar:

”Kalle är en åsna.
'Åsna' innehåller fyra bokstäver.
Alltså innehåller Kalle fyra bokstäver!”

Även om *ordet* ”åsna” innehåller bokstäver, gör ju inte begreppet (betydelsen av) åsna det!

Läroboken skiljer mellan ”sakpåståenden” och ”värdesatser” (s 9) En annan grundläggande distinktion är den mellan *teoretiska* och *ateoretiska* (praktiska) satser. De teoretiska satserna har en informativ funktion och påstår något som är sant eller falskt. De ateoretiska har en annan funktion, t ex en expressiv (att uttrycka känslor), en preskriptiv (att befälla eller föreskriva något), en performativ (att markera en förändring, t ex ”härmed förklarar jag ...”), en interrogativ (frågande) eller en social funktion.

Ateoretiska satser saknar sanningsvärde. En befallning eller fråga kan ju inte vara sann eller falsk! Problemet är om värdesatserna har sanningsvärde! Det är i själva verket en stor och viktig filosofisk fråga. Hur vi än besvarar den bör vi skilja mellan sakpåståenden och värdesatser.

(Fundera på uppgifterna sid 12! Du hittar lösningsförslag längre fram i denna text!)

I lärobokens semantikavsnitt saknas en viktig egenskap hos språket: möjligheten att känsloladda ord och uttryck. Vi kan tala om tre typer av betydelse hos ett ord: en saklig betydelse, en känslomässig betydelse och en serie associationer. Tag ordet ”gris”. Det har en saklig kärna – det betecknat ju ett djur. Det kan emellertid också laddas med känsla, som i uttrycket ”Du äter som en gris!” Det är ju menat som en kritik, inte som ett sakligt konstaterande. Sedan förknippar varje person ett ord med sina tidigare minnen och erfarenheter. Den sakliga betydelsen, ”lexikonbetydelsen”, är gemensam för alla språkanvändare som behärskar språket. Den känslomässiga betydelsen kan variera beroende på person och situation, men i huvudsak är den gemensam och inlärdd, som i exemplet med ”gris”. (För ingen blir väl stolt och smickrad av att få höra att han äter som en gris? Vi har ju fått lära oss att ”gris” är ett negativt ord!) Associationerna varierar från individ till individ; de är helt personliga. Om vi använder känsloladdade ord – eller laddar ett ord med känsla – påverkar vi inte bara mottagarens förnuft, utan också hans känslor, och det är ju inte alltid meningen. (Utom i t ex reklam där just detta är avsikten!) Värdesatser påverkar normalt alltid känslan.

Begreppen *vaghet* och *mångtydighet* är viktiga! Det är också viktigt att skilja mellan dem. Ett ord kan vara vagt utan att vara mångtydigt eller mångtydigt utan att vara vagt. Det kan förstås också vara både vagt och mångtydigt men behöver inte vara någondera. Fundera på uppgifterna sid 14! Förslag på svar kommer längre fram!

Läroboken talar om *tolkning* och *precisering* av både vaga och mångtydiga uttryck. Men observera att det rör sig om helt olika saker! Vid mångtydighet har vi ju ett antal olika betydelser som är skilda från varandra. Vid vaghet har vi en betydelse som är oklart avgränsad.

När man tolkar ett mångtydigt uttryck har man glädje av distinktionen mellan *möjlig* och *rimlig* tolkning. Den förra omfattar allt som inte strider mot språkreglerna medan den senare är en tolkning som det finns goda argument att välja. Ofta avgörs detta av sammanhanget, kontexten, och därför talar man också om *kontextuell* tolkning. Religiösa fundamentalister (och sådana finns både inom kristendomen, islam och judendomen) låser sig ofta till *en* möjlig tolkning av en text och betraktar den som den enda riktiga. (Jfr ovan om det filosofiska samtalet, som ju är motsatsen till fundamentalism!)

Läroboken tar upp tre typer av definition: lexikalisk, analytisk (explikativ) och stipulativ. I läroboken ges ett exempel på explikativ definition som kan leda till missförstånd. Den explikativa definitionen är ju sakförklarande, medan den lexikaliska är språkbruksbeskrivande och den stipulativa ger förslag på språkbruk i ett visst sammanhang. En explikativ definition anger ofta innehållet i ett begrepp genom att analysera det: "En far är en man med minst ett barn". En sådan definition är ju sann eller falsk! Vi ska komplettera med operationell definition, eftersom den är mycket viktig i många sammanhang. Den operationella definitionen anger helt enkelt ett tillvägagångssätt eller en operation varigenom man definierar något. Om jag definierar "primtal" som "ett helt tal som är jämnt delbart endast med sig självt och talet 1" anger jag ju samtidigt hur man testar om något är ett primtal. Då har jag definierat begreppet operationellt. Det är naturligtvis svårt att dra riktigt skarpa gränser mellan olika typer av definitioner!

En argumentation består av en *tes* och ett eller flera *argument*. Tillsammans bildar dessa en *struktur*. När man analyserar en argumentation fastställer man först vad som är tes, vilka argumenten är och hur strukturen ser ut. Därefter prövar man argumenten, dels varje argument för sig, dels argumentens inbördes förhållande och dels hur de förhåller sig till tesen. Ett argument ska vara *sant* (eller *rimligt* om det är en värdering) samt *relevant*. Det senare är kanske mest intressant, för det är just det kravet man ofta ser åsidosatt – främst

i reklam och propaganda. Irrelevanta argument fungerar ju som knep för att *övertala* oss, medan relevanta argument *övertygar* oss. Hela läroboksavsnittet om argumentationsknep (sid 19 och framåt) handlar om irrelevanta argument, olika sätt att övertala i stället för att övertyga.

1.1 LÖSNINGSFÖRSLAG OCH KOMMENTARER TILL VISSA UPPGIFTER I LÄROBOKEN. (KAPITLET FILOSOFI OCH SPRÅK I)

Observera att alla uppgifter i läroboken kommenteras inte! Det gäller t ex många uppgifter som hänvisar till texter i antologin!

Sidan 12:

Uppgift 1: De fem satserna är i tur och ordning sakpåstående, värdesats, värdesats, sakpåstående och sakpåstående. (Den sista satsen påstår något om ”många människor” – inte något om ”pornografi”!)

Uppgift 2: Det är meningslöst att diskutera kring ”bra” och ”dåligt”. Däremot kan man fråga: ”Vilka egenskaper ska en roman ha för att vara ’bra’ enligt ditt sätt att se det?” Man kan alltså återföra många värdeord på en rad fakta, även om man inte kan göra det helt uttömmande. Även om man kanske inte blir helt överens, blir man kanske överens om vad man inte är överens om!

Uppgift 3: Detta intressanta område tas upp längre fram i samband med etiken. Det kan dock finnas skäl att skilja mellan etiska och t ex estetiska värdesatser!

Sidan 14:

Uppgift 1: Det finns (alldeles för) många exempel: skog, röd, sandhög ...

Uppgift 2: Slår du upp orden i en ordbok, t ex SAOL, finner du de olika betydelserna skilda åt med siffror. Så har vi t ex tre olika ”nära”: ett adjektiv, ett adverb och ett verb. Men det kan också handla om två helt olika betydelser av samma ordklass, som i ”stuva” och ”lag”.

Uppgift 3: Inte det allra lättaste, faktiskt. Men vad sägs om ”människa”? Det finns ju en skarp biologisk gräns mellan människan och apan.

Sidan 15:

Uppgift 1: Det första uttrycket är en gammal politisk slogan använd av folkpartiet redan på 1950-talet. Den har uppenbart udden riktad mot skatt på arbete, i synnerhet s k marginalskatt. Förslag på några preciseringar: ”Att utföra arbete måste alltid lönas mera än att inte arbeta” (alltså riktat mot hög arbetslöshetsersättning), ”extraarbete måste ge extra lön” (riktat mot

marginalskatt), ”en bra arbetsprestation ska ge högre lön” (för större inkomstklyftor). I det andra uttrycket kan finnas en mångtydighet i ”leva”. ”Att leva livet” skulle då innebära något kvalitativt i motsats till att bara passivt vegetera. Men det skulle också kunna innebära att livet är meningslöst: det har inget värde utöver sig själv.

Sidan 16:

Uppgift 1: Här måste du göra en stipulativ definition. En lämplig sådan ansluter nära till det vanliga språkbruket, t ex ”med socialist kommer jag att mena en person som ansluter sig till en politisk och ekonomisk teori som går ut på att staten äger de flesta produktionsmedel och planerar samhällets ekonomi.” Om du däremot definierar ”socialist” som ”person som saknar diskmaskin och dricker minst en liter starköl per dygn” är din definition olämplig, eftersom den säkert kommer att leda till missförstånd.

Uppgift 2: Här tycker jag att läroboken är lite oklar! Den typiska explikativa definitionen definierar något som är ganska oomtvistat. Sålunda definierar man ”triangel” som ”tresidig rätlinjig sluten geometrisk figur”. Gör man en definition av ”förälskelse” närmar det sig en stipulation, även om t ex Norstedts svenska ordbok har en ganska bra definition som närmast kan kallas analytisk – men med släktskap till den lexikaliska: ”(snabbt uppflammad) kärlek till ngn”. Alberonis definition i den antologitext som hänvisas till är: ”Förälskelse är begynnelsestadiet i en kollektiv rörelse bestående av två personer.” Sedan ägnar han stort utrymme åt att förklara vad han menar. (Och det är ganska nödvändigt, eller hur? Hans definition är ju inte i sig klargörande!)

Sidan 24:

Uppgift 1 – 2: Du hittar exempel på irrelevanta argument överallt! Förhoppningsvis har du nu lärt dig att känna igen och kritisera dålig argumentation i olika sammanhang. Läser du tidningarnas insändare ska du alltid fråga: ”Vad vill författaren?” och sedan ”Vad har han för skäl?” och ”Är skälen sanna/rimliga och relevanta?”

1.2 ÖVNINGSUPPGIFTER TILL KAP FILOSOFI OCH SPRÅK I

Du får lösningsförslag till dessa uppgifter längre fram – men försök att lösa dem själv först!

- 1 I Platons dialog Menon ställer Sokrates frågan: "Vad är dygd?" Menon svarar: "En mans dygd består i förmågan att sköta statens angelägenheter, en kvinnas dygd i förmågan att sköta sitt hus; även barnet har sin dygd, liksom åldringen sin ..." etc. Sokrates svarar då att han bad om *en* dygd och fick en hel svärm dygder som svar. Förklara Sokrates' missnöje med Menons svar med hjälp av begreppen "betydelse" och "referens"!
- 2 Hur är det med betydelse och referens hos uttrycken "flygande tefat", "kvadratisk cirkel" och "Göran Persson"?
- 3 Kan två olika ord ha samma referens? Kan ett och samma ord ha två helt olika referenser?
- 4 Inte bara vitsar utan också reklam arbetar gärna med mångtydighet. Vilka tolkningar hittar du av exemplen "Du kysser säkert med Colgate" och "En svensk tiger"?
- 5 På vilket sätt är uttrycket "varmbad" vagt? Föreslå en precisering!
- 6 Vilka typer av definition tillhör följande exempel? Är alla bra i betydelsen klargörande?
  - (a) En bror är ett manligt syskon.
  - (b) Pantofflor betyder detsamma som potatis.
  - (c) En lärare är en person som inte är elev.
  - (d) En meter är längden av 1 650 763, 73 våglängder av orangefärgat ljus från grundämnet krypton med masstalet 86.
  - (e) Med "välsituerad person" avses person vars årsinkomst överstiger 300 000 kronor.
  - (f) Ett bord är en fyrbent möbel.
  - (g) Ett nät är en retikulär textur med små mellanrum.
  - (h) Med bad förstås kroppens eller vissa dess delars nedsänkande i en vätska. I vidsträckt mening innefattas i begreppet bad även kroppens införande i het luft eller vattenånga (varmluftsbad, ångbad) ... (och ytterligare ett par sidor text).
  - (i) En elefant är ett djur som har elefanter till föräldrar.

7 Kritisera följande argument:

- (a) Du vill införa parkeringsförbud på området bara därför att du själv inte har bil!
- (b) Albert Einstein trodde på Gud. Det är ett starkt argument för Guds existens.
- (c) USA vill inte minska på kolväteutsläppen, eftersom det inte är bevisat att dessa bidrar till växthuseffekten. (George W Bush)
- (d) En undersökning har visat att medellivslängden bland Vasaloppsåkare är högre än den är bland icke-Vasaloppsåkare. Alltså leder Vasaloppsåkande till ökad livslängd.
- (e) Den som inte stöder vår kamp mot talibanerna står på Usam bin Ladins och terroristernas sida! (George W Bush)
- (f) Sverige bör ha ett försvar som är anpassat efter landets behov.

1.3 SVAR OCH KOMMENTARER TILL ÖVNINGSUPPGIFTERNA

(1) Menon ger begreppets referens – eller i alla fall en del av referensen – genom att räkna upp ett antal dygder, medan Sokrates vill ha betydelsen.

(2) "Flygande tefat" har betydelse men saknar (enligt de flesta) referens. "Kvadratisk cirkel" har också betydelse, men saknar med nödvändighet referens. (Visst skulle du känna igen en kvadratisk cirkel om du stötte på en? Å andra sidan kommer du inte att göra det, eftersom referensen är en logisk omöjlighet. I alla fall i vårt universum ...) "Göran Persson" har referens – personen existerar ju i allra högsta grad! – men orden saknar betydelse.

(3) Den tydligt urskiljbara himlakropp som lätt kan ses med blotta ögat, alltså planeten Venus, kallas både "morgonstjärnan" och "aftonstjärnan" beroende på när den iakttas. Alltså två uttryck för samma referens! Och "Lisas make" och "Olles pappa" kan förstås vara samme person! Ordet "mobil" kan referera till ett upphängt, rörligt konstverk – men också till en mobiltelefon förstås. Det senare är ju exempel på mångtydighet!

(4) "Säkert" kan betyda både det betonade "med säkerhet" (i motsats till "med osäkerhet") och det obetonade "troligen". "En svensk tiger" stod på många affischer i Sverige under andra världskriget som en uppmaning att hålla tyst med försvarshemligheter (verbet "tiga"). Samtidigt ville frasen antyda att Sverige kunde försvara sig om det måste (substantivet "en tiger"). Alla uppfattar inte den här typen av göteborgska ordlekar. När man i en svensk försvarskommitté kom på "en svensk tiger" som slogan, var det en gammal general som häftigt opponerade sig. Tigern är ju inget svenskt djur, hävdade han. Han föreslog i stället "en svensk björn" eller i nödfall "ett svenskt lejon", för lejonet fanns ju ändå i riksvapnet. (Han var knappast göteborgare ...)

(5) Hur många grader måste badvattnet ha för att kunna kallas varmbad? Och vid vilken temperatur upphör det att vara varmbad? Om du betalar för ett varmbad på ett badhus och förs till ett kar med femtongradigt vatten, visst känner du dig vilseledd? Du blir knappast heller nöjd om vattnet håller åttio grader. Men är fyrtio grader för varmt? Trettio för kallt? Begreppet är således vagt. En precisering kan vara t ex 38 grader.

(6) (a) En analytisk definition. Den anger ju två egenskaper något ska ha för att vara "en bror". (b) En lexikalisk definition. (c) Analytisk men knappast tillfredsställande, för man blir ju inte så mycket klokare av den. En bra regel är att en definition ska vara positiv, dvs säga vad något är, och inte negativ, säga vad det inte är. Nu blir ju definitionen också för vid, dvs mängden "personer

som inte är elev” är större än mängden ”lärare”. (d) En operationell definition! Det här är fysikens sätt att definiera längdmåttet, men knappast användbart om man bara ska köpa lite gardintyg. (e) En stipulativ definition. (f) Analytisk men inte bra. Den är nämligen både för vid och för trång. Det finns ju bord med ett (pelarbord!) eller tre ben också, och även stolar är ju fyrbenta. (g) Analytisk – men är den vettig? Den som inte vet vad ett nät är blir knappast klokare av en förklaring som är krångligare än det begrepp den ska förklara. Vissa ordböcker lider av definitionssjuka och detta exempel är hämtat från den berömde engelske 1700-talslexikografen dr Samuel Johnson. (h) Visst är den analytisk men den har samma svaghet som exemplet från dr Johnson. Detta exempel är hämtat från den berömda andra upplagan, ”uggleupplagan”, av Nordisk Familjebok från 1900-talets början. Denna klassiker är full av liknande artiklar. Berömd är t ex definitionen av ”kyss” som börjar ”... en slags sugande muskelrörelse med läpparna, använd som uttryck för en känsla på så sätt, att läpparna tryckas emot ett lefvande väsen eller ett ting ...” och fortsätter ett par sidor. (i) En sådan här definition kallas cirkeldefinition. Det ord som skulle förklaras ingår ju i förklaringen och därigenom blir man inte klokare.

(7) (a) Detta är ett typiskt personargument! Man tillskriver motståndaren mer eller mindre skumma orsaker att hävda en sak. Även om han skulle råka gynnas (eller i alla fall inte missgynnas) av tesen kan han ju ändå ha goda argument! (b) Auktoritetsargument av tveksamt slag! Den som råkar vara expert inom exempelvis kärnfysik behöver ju inte vara auktoritet i trosfrågor. Varje auktoritet har ett visst område inom vilket han/hon är auktoritet. (c) Detta har ju dessvärre framförts på fullt allvar i våra dagar! Bara för att man inte ännu strikt och entydigt kan *bevisa* att utsläpp bidrar till växthuseffekten, kan man inte dra slutsatsen att de är ofarliga. Den här typen av resonemang skulle leda till många orimligheter! (Gud existerar eftersom ingen bevisat att han inte gör det; den här stolen kommer snart att explodera, eftersom ingen kan bevisa att den inte kommer att göra det o s v.)

(d) Det är alltid farligt att koppla ihop olika statistiska samband och av dessa dra slutsatser om orsak och verkan! Det kan ju t ex vara så att de som åker Vasaloppet är ovanligt friska människor och att de ändå skulle leva längre! (De kanske skulle leva ännu längre om de inte åkte Vasaloppet ...!) (e) Också detta argument tillhör i hög grad vår tid. Det innebär att man utan grund påstår att det bara finns två möjligheter, medan det i själva verket finns flera. Man tvingar in en person i en fälla med hjälp av en rävsax. Naturligtvis är det i detta fall möjligt att vara motståndare till Usam bin Ladins terrorism utan att därför helhjärtat acceptera USA:s fullskaliga ”krig mot terrorismen”! (f) Ett fint exempel på politisk platthet! Detta kan ju inte reta någon, för ingen kan ju förneka det! Alla måste ju hålla med! En helt annan sak är vad man menar med ”landets behov”!

2 KOMMENTARER TILL LÄROBOKEN: KAP 2 KUNSKAP, SANNING, VETENSKAP

Vad är kunskap?

Man skiljer mellan *kunskap* och *färdighet*, mellan *know that* och *know how*. Skola och utbildning prioriterar ofta kunskap genom den betydelse skriftliga prov får. (Kunskapsprov är ofta så lättträttade för läraren! Också många elever vill ha sådana prov. Man hör ibland: "Säg exakt vad jag ska lära mig, så ska jag lära mig det!") Kunskap och färdighet förutsätter inte varandra. Jag kan ha en teoretisk kunskap om hur man simmar utan att själv kunna simma, och jag kan simma utan att ha kunskap om hur det går till eller är möjligt. Den tysta kunskapen börjar mer och mer uppmärksammas! Den sammanfaller ibland, men inte alltid, med färdighet utan kunskap.

Platon har en definition på kunskap i dialogen Teaitetos, som fortfarande, efter snart 2 400 år, är mycket användbar. Han säger att kunskap är en *fast övertygelse om någots sanning (och det måste dessutom verkligen vara sant!) grundad på förnuftiga eller vetenskapligt legitima skäl. Sedan räknar han upp de legitima skälen: sinnesintryck, minne, induktion, deduktion och omedelbar insikt*. Dessvärre kan en skeptiker kritisera alla dessa skäl; inget verkar vara riktigt säkert. Mycket av det vi kallar kunskap grundar vi i praktiken på *auktoritet*. Jag anser mig t ex ha kunskap om att jorden är rund, inte platt, men detta har jag ju inte själv varseblivit. Däremot litar jag på andra i det fallet och förutsätter att de i sin tur har vetenskapligt legitima skäl som grund. Auktoritet liksom minne måste gå tillbaka på ett annat skäl.

Vissa kunskapsproblem illustreras fint av den indiska legenden om ett antal blinda som fick känna på en elefant. Denna legend tillskrivs Buddha:

Det var en konung i Shavasti i norra Indien. Han befallde sin tjänare: "Låt församla alla blindfödda i staden på en och samma plats!" När så hade skett, lät han leda fram en elefant till de blindfödda. Några av dem lät han leda fram till elefantens huvud och sade samtidigt till dem: "Sådan är en elefant." Andra fick känna på örat eller betarna, snabeln, foten, bakdelen, svansen, svanstofsen. Sedan frågade han: "Hur är en elefant beskaffad?" Då svarade de som fått känna på huvudet: "Han är som en gryta." De som hade känt på örat svarade: "Han är som en flätad korg för utsäde." De som känt på betarna: "Som en plogstång." De som känt på bålen: "Som ett förrådshus." De som känt på foten: "Som en pelare." De som känt på bakdelen: "Som en mortel." De som känt på svansen: "Som en mortelstöt." De som känt på svanstofsen: "Som en kvast." Och med ropet: "Sådan är en elefant, och icke sådan!" började de till konungens förnöjelse slå varandra med knytnävarna."

Liknelsen ska uttrycka "fem sanningar": (1) vi har alla en otillräcklig kunskapsförmåga; (2) ingen av oss känner mer än en del av hela sanningen; (3) människan tolkar det transcendentala i förhållande till sin egen erfarenhet;

(4) människan generaliserar det enskilda och sluter sig på så sätt till en felaktig helhet; samt (5) människan betraktar sin egen "sanning" som något allmängiltigt och anser att alla andra har orätt. Visst är det tänkvärt?

Vad är sanning?

Det är kanske deprimerande att man kan ifrågasätta också sanningsbegreppet. Av de teorier läroboken presenterar verkar kanske den s k korrespondensteorin så självklar. Jag vill därför peka på att också koherensteorin och den pragmatiska sanningsteorin visar på intressanta och högst beaktansvärda aspekter! De bygger ju på att sanningen är relativ, inte absolut.

Från information till kunskap

Skillnaden mellan information och kunskap är stor också i filosofi. Man kan inhämta information om t ex semantiska begrepp som mångtydighet och vaghet, men det är stor skillnad mellan att betrakta begreppen utifrån och att integrera dem, ta dem till sig, använda dem i praktiken. Målet är ju inte att man bara ska känna igen ett vagt ord på provet, utan att man livet igenom ska upptäcka dessa ord och lära sig handskas med dem. Kunskapsprocessen kräver eftertanke, tid och reflektion. Att sitta uppe halva natten och slå i sig fakta inför ett prov ger ju inte kunskap.

Vad är vetenskap?

Vad som förenar olika typer av vetenskaper är de stränga metodiska kraven på "vetenskaplighet", men sedan är det förstås enorm skillnad mellan t ex matematik, kemi, nationalekonomi och historia. Man kan tillägga att filosofin är något som faktiskt förenar! Vi har en matematikens filosofi, en historiefilosofi o s v, vi kan alltså studera nästan alla vetenskaper ur ett filosofiskt perspektiv.

Mycket schematiskt kan man göra denna indelning:

VETENSKAPER			
Icke-empiriska	Empiriska		
Matematik	Naturvetenskap	Samhällsvetenskap	Humanistisk vetenskap

Det finns ett antal vetenskapliga krav som i princip gäller oavsett ämne. En vetenskap sysslar ju med formulera hypoteser och teorier, alltså en slags mer

eller mindre säkra antaganden. (Beträffande termerna "hypotes", "teori" och "lag" – se ordförklaringarna!) På sådana teorier ställer man ett antal krav:

- En teori får inte vara självmotsägande. Den får alltså inte innehålla premisser som strider mot varandra, för då kan vad som helst härledas ur den.
- En teori måste kunna prövas. Man ska kunna visa hur den i alla fall i princip ska kunna verifieras eller falsifieras.
- En teori måste vara relevant, dvs förklara det den ska förklara.
- En teori ska vara rimlig i den meningen att den inte får komma i konflikt med andra teorier.

Om vi har två teorier som båda uppfyller ovanstående krav väljer vi den som förklarar mest (har störst räckvidd) och är enklast (innehåller få antaganden).

Jämför dessa krav med det sanningsbegrepp vi talat om tidigare! Det är ju inte så enkelt att tillämpa en korrespondensteori, eftersom verkligheten är så komplicerad och vår kunskapsförmåga så begränsad. Snarare lyfter man fram koherensteorin här. Det är ju inte så att vi någonsin kan säga att vi nått den absoluta sanningen. Däremot närmar vi oss den förhoppningsvis. Tittar vi tillbaka i historien finner vi att mänskligheten gång på gång känt sig ha gjort det definitiva genombrottet. Efter Newton fanns inte mycket mera att förklara, trodde man. I slutet av 1800-talet föreslogs på fullt allvar att man skulle lägga ner patentverket i USA, eftersom ju allt redan var uppfunnet! De tekniska framstegen är nu så snabba att vi kan skratta åt sådant som är bara några år gammalt. Men vi kan vara ganska säkra på att man om några år kommer att skratta på samma sätt åt dagens teknik.

Att hitta en möjlig "orsak"

Mills metoder är viktiga – men kan också vara vilseledande! Ett känt exempel är följande: Om jag dricker whisky och vatten blir jag berusad. Detsamma inträffar när jag dricker konjak och vatten. Också när jag dricker vodka och vatten blir jag berusad. Den gemensamma faktorn (överensstämmelsemetoden!) är vatten. Alltså är det vattnet som orsakar berusningen! Det här exemplet är ju en ren karikatyr, men *typen* av felslut är inte ovanligt!

Inom naturvetenskaperna strävar man inte bara efter att *förklara* varför något hänt, utan också efter att formulera förklaringen så att man *förutsäger* vad som kommer att hända. Att järnvägsräls kröker sig förklaras alltså av att den upphettats av solen, dvs händelsen faller under en allmän fysikalisk lag: metaller utvidgas vid värme. Men sedan kan man utnyttja denna orsaksförklaring för att undvika framtida olyckor, genom att lägga räls så att det finns utrymme för en viss utvidgning. Båda förklaring och förutsägelse leder dock till stora problem i t ex historievetenskaper. Vid historiska

händelser har vi en överskådlig mängd faktorer att räkna med. Varje faktor är dessutom svår att isolera och analysera. Vilka betingelser är nödvändiga och vilka är tillräckliga? Och hur ska vi kunna pröva vad vi kommer fram till? Dessutom tillkommer problemet med viljans frihet, som vi kommer till i nästa studieenhet! Kan mänskliga handlingar orsaksförklaras fullständigt? Eftersom redan problemet att orsaksförklara är så stort, blir naturligtvis den andra delen, att förutsäga och förhindra, ännu svårare. Det finns otaliga exempel på hur grovt man kan missa vid framtidsprognoser. I datorns barndom, på 1960-talet, fanns det knappast någon som räknade med att hushållen skulle komma att skaffa dator inom överblickbar framtid! Inom en kontrafaktisk forskning sysslar man med frågeställningar som "vad hade hänt om Hitler hade dött vid attentatet 1944" och liknande.

Du ska få stifta bekantskap med en kort filosofisk text också. Jag har valt ett utdrag ur Francis Bacons *Novum organum* från början av 1600-talet. I sitt huvudverk om kunskapen räknar Bacon upp ett antal idoler ("gyckelbilder" i den svenska översättningen), alltså fördomar som påverkar oss negativt i vårt kunskapssökande.

"Gyckelbilderna" och vanföreställningarna, som redan har tagit det mänskliga förnuftet i besittning och är så djupt rotade i det, håller inte blott människoanden så besatt, att sanningen har svårt att vinna inträde, utan de skall, även sedan detta inträde givits och beviljats, stå hindrande i vägen vid vetenskapernas förnyande, försåvitt människorna bli varnade på förhand och rustar sig mot dem, så gott de kan.

Det finns fyra slag av "gyckelbilder", som håller människoanden besatt. För att bättre kunna framställa saken har jag givit dem namn, så att jag kallar det första slaget: "stammens gyckelbilder", det andra: "grottans gyckelbilder", det tredje: "torgets gyckelbilder" och det fjärde: "teaterns gyckelbilder".

Fastställandet av begrepp och lagar genom sann induktion är visserligen det egentliga medlet att hålla "gyckelbilderna" på avstånd och att undanröja dem. Men en beskrivning av "gyckelbilderna" är likväl av stor nytta. Ty läran om "gyckelbilderna" förhåller sig på liknande sätt till tolkningen av naturen, som läran om de skolastiska konstgreppen till den gängse dialektiken.

"Stammens gyckelbilder" har sin grund i den mänskliga naturen, i människans själva härstamning och släkte. Ty det är ett felaktigt påstående, att människans sinne skulle vara alltings mått. Tvärtom. Alla våra föreställningar, såväl sinnenas som förnuftet, står i relation till människan, icke till världsalltet. Och det mänskliga förnuftet liknar en spegel, som ej är avpassad för tingens strålar, utan som inmänger ett stycke av sin egen natur i tingens och sålunda förvrider och förorenar den senare.

"Grottans gyckelbilder" är den enskilda människans "gyckelbilder". Ty bortsett från den mänskliga naturens "gyckelbilder" i gemen har var och en en särskild grotta eller håla, som bryter och förvrider naturens ljus: dels till följd av vars och ens individuella och särskilda natur; dels till följd av uppfostran och umgänget med andra; dels på grund av de böcker, man läst, och deras auktoritet, som man dyrkar och beundrar; dels slutligen på grund av den skilda behandlingen av intryck, allt eftersom dessa uppträder i ett förhandspåverkat och fördomsfullt sinne eller i ett lugnt och sansat, o.s.v. Människoanden är därför med hänsyn

tagen till de enskilda människornas författning ett i hög grad föränderligt, ja, förvirrat och så att säga slumpartat ting. Därför har Herakleitos rätt, då han säger, att människorna söker vetande i sina små världar, och ej i den stora och gemensamma världen.

Vissa "gyckelbilder" uppstår även ur människosläktets inbördes beröring och gemenskap. Dessa kallar jag för "torgets gyckelbilder" med tanke på denna samfärdsel och detta umgänge människor emellan. Människor kommer ju i kontakt med varandra genom talet; men orden åsätts tingen efter massans fattningsförmåga. Därför kommer en dålig och olämplig avpassning av orden att utgöra ett utomordentligt stort hinder för förståelsen. Och saken förbättras ingalunda genom de bestämmningar och förklaringar, som de lärda understundom brukar skydda och försvara sig med. Utan orden gör helt enkelt våld på förnuftet och anställer en allmän förvirring. Och människan blir förledd till oräkneliga meningslösa frågeställningar och påfund.

Det finns till slut vissa "gyckelbilder", som från filosofiens olika läror och från bevisföringskonstens bakvända regler trängt in i människans medvetande; dem kallar jag för "teaterns gyckelbilder". Ty lika många filosofiska system som uppfunnits och antagits, lika många skådespel menar jag ha blivit uppförda och spelade, och alla har de skapat sig sina världar av sken och illusion. Och jag talar icke blott om de filosofier, som nu finnas, eller om de antika systemen och sekterna, ty många andra skådespel av samma slag kan uppdiktas och uttänkas, eftersom orsakerna till även helt skilda villfarelser alltid är nästan desamma. Och å andra sidan avser jag icke blott de fullständiga systemen, utan även vetenskapernas principer och lärosatser, som till största delen har traditionen, lättrogheten och skönheten att tacka för sin uppskattning. Emellertid känner jag mig tvungen att tala utförligare och tydligare om var och en av dessa arter, för att sålunda skydda det mänskliga förnuftet mot dem.

2.1 LÖSNINGSFÖRSLAG OCH KOMMENTARER TILL VISSA UPPGIFTER I LÄROBOKEN

Sidan 32

Uppgift 1: Om du inte läst någon av Conan Doyles Sherlock Holmes-historier, tycker jag att du ska göra det! Det hör om inte annat till allmänbildningen! Sherlock Holmes tillämpar till synes deduktion, men tittar man närmare efter finns också starka inslag av induktion. I en deduktiv slutledning är ju slutsatsen helt säker om antagandena (premisserna) är sanna. Sherlock grundar emellertid sina antaganden på empiriska studier och bygger in hypoteser och kvalificerade gissningar. Det är alltså inte ren deduktion. Men det är fascinerande att följa hans logiska resonemang!

Uppgift 2: Från flera enskilda fall drar jag en generell slutsats. På detta sätt fungerar ju opinionsundersökningar. Det innebär att det alltid finns en viss statistisk felmarginal.

Uppgift 3: Åtminstone vissa fall av varseblivning kan väl kännas ganska säkra. Minnet går ju tillbaka på en tidigare varseblivning och är således beroende av

denna. (Två felkällor alltså: jag kan ha sett fel och jag kan minnas fel!) Deduktionen förutsätter att premisserna är sanna och premisserna får man fram genom varseblivning eller induktion. En del induktion känns ganska trygg, tycker jag, men den bygger ju i sin tur på varseblivning och har också alltid en inbyggd osäkerhetsfaktor, eftersom man gör en prognos om framtiden. Likaså känns vissa självklara sanningar någorlunda pålitliga. De fungerar ju som en slags spelregler. Det blir tämligen hopplöst att leva om man inte utgår från att i alla fall vissa varseblivningar och självklarheter är korrekta.

Uppgift 4: Hur skulle vi kunna leva då? Ägnar vi oss åt s k systematiskt tvivel blir livet outhärdligt! Man väntar på bussen och ser den komma. Men då måste man tvivla på att det kommer en buss. T o m när bussen stannar framför mig tvekar jag – jag vill ju inte riskera att kliva rakt ut i gatan! Bussen kan ju vara en hallucination! Och skulle jag komma på bussen och ska betala måste jag ju tvivla på induktionen – även om det hittills alltid kostat en tia ska jag kanske den här gången betala en tusenlapp? Eller lämna ett kilo morötter och joddla? Är man riktigt radikal tvivlar man f ö på sin egen existens och då blir det ännu värre. Inte nog med att jag tvivlar på att det kommer en buss, jag tvivlar på att jag existerar också ...

Uppgift 5: Nej! Även om hon själv var fast övertygad om att tennmuggen fanns där och den faktiskt också fanns där är frågan vad hon grundade denna övertygelse på. Det här handlar ju mera om det man kallar intuition eller tyst kunskap. Ibland talar vi också om övernaturlig förmåga. Om hon har rätt bara ibland är det lätt att avfärda henne. ("Också en klocka som står visar rätt två gånger per dygn ..."), men det är förstås värre om hon alltid har rätt. Då skulle vi säkert utgå från att det finns ett vetenskapligt legitimt skäl till hennes kunskap som vi ännu inte upptäckt!

Sidan 34

Utan att föra diskussionen för långt vill jag ändå peka på att det är många olika områden och företeelser där vi använder "sanning". I exemplet med pennan verkar den pragmatiska sanningsteorin mindre lyckad, och korrespondens-teorin fungerar inte särskilt bra inom stora delar av naturvetenskapen. Newtons lag om gravitationen betraktades ju länge som en orubblig sanning, men Einstein visade på brister. Sedan har man visat på brister också hos Einstein. Här ligger det närmare till hands att pröva en koherensteori. Freuds teorier om det undermedvetna tycker jag lättast kan knytas till pragmatiska sannings-teorin. Man skulle kunna säga att också teorierna om sanning är relativa. En möjlighet är ju att betrakta dem som olika aspekter och kombinera dem beroende på vad man vill belysa.

Sidan 37

Uppgift 1: Jag ska inte kommentera exemplet i detalj, men jag vill fästa din uppmärksamhet på några saker. För det första hur koherensteorin kommer in här! Den information av olika slag man får in måste passa in i ett sammanhängande system, alltså vara koherent ("jämföra med andra källor"). Vidare hur man steg för steg "fyller ut" definitionen på kunskap i form av en rullande process. För det tredje att "information" här definieras stipulativt. Det finns förstås också mycket som vi kallar information som samtidigt faller under definitionen av kunskap. När jag fick information om att Astrid Lindgren dött ansåg jag mig ju samtidigt ha kunskap om detta, eftersom jag i det fallet litade på tidningar, radio och TV.

Uppgift 2: Hur övertygad hon än är måste ju finnas en liten, liten osäkerhetsfaktor kvar. I domstolar talar man om "bortom allt rimligt tvivel" när man dömer någon, men ändå döms oskyldiga. En möjlighet är ju att det ligger i någons intresse att sprida rykten om khmerer. Sådant har hänt och händer. När Hitler överföll Polen 1 september 1939 var det "egentligen" i självförsvar efter ett brutalt polskt överfall på en tysk gränsstation. (Men detta "överfall" utfördes av tyska soldater klädda i polska uniformer ...)

Uppgift 4: Den som till varje pris vill tvivla kan alltid fortsätta att tvivla. Närmast till hands här ligger väl att utnyttja varseblivning via auktoriteter. Den som sedan inte vill veta kan alltid tala om manipulerade foton, köpta vittnen o s v. En framgångsrik metod har visat sig vara studieresor till gamla koncentrationsläger. Många tuffa gossar med rakade skallar har bleknat när de sett t ex berget av avklippt kvinnohår eller rummet fyllt av glasögon i Auschwitz. Man inser plötsligt att till varje par glasögon hörde en människa. Bara siffror reagerar vi inte på – den känslomässiga reaktionen kommer först när vi ser det konkreta exemplet.

Sidan 38

Uppgift 1: Information tillförs genom läsning, demonstration och lyssnande. För att förvandla detta till kunskap krävs aktivitet, t ex diskussion, reflektion, praktisk övning. Informationsöverföring kan ske blixtnabbt med modern teknik. Kunskapsprocessen däremot går inte snabbare än människans urgamla konstruktion medger. Vid distansundervisning faller en del bort som är nödvändigt för att man ska förvandla information till kunskap; klassrumsdiskussioner bl a. Detta måste eleven lösa på egen hand oftast, för informationen måste ju genomgå en process.

Uppgift 2: Kan man bygga ett hus bara genom att handla brädor och spik på stormarknaden? Internet ger tillgång till massor av information men för att bli kunskap måste den värderas, sorteras, kombineras, bearbetas och sättas in i ett sammanhang.

Sidan 39

Låt oss jämföra med kraven på en vetenskaplig hypotes! Hur är det med prövbarheten? Så fort experimentet misslyckas kan man ju skylla på att det finns en negativ person med! (Och för säkerhets skull kan man tillägga att den negativa personen kanske inte ens själv vet att han/hon är negativ!) Eller också säger man att de bokstäver man får fram är i en kod som måste tolkas. En hypotes som aldrig kan falsifieras, som alltid kan "räddas" med olika tilläggsantaganden, är aldrig vetenskapligt acceptabel! Dessutom är hypotesen uppenbart orimlig i den meningen att den strider mot vår bild av hur verkligheten fungerar.

Sidan 41

Jostein Gaarders Sofies värld är en bok som kan rekommenderas! Att den är särskilt märklig som roman vill jag inte hålla med om, men det är en utmärkt bok om filosofi! Det avsnitt ur boken uppgiften hänvisar till handlar om det övernaturliga och människors intresse för sådant. Hur vi lägger märke till konstiga sammanträffanden och imponeras av "oförklarliga" fenomen. Gaarders mening – som fö också Wittgenstein tydligt formulerat – är att det vi kallar övernaturligt bara är sådant som vi ännu inte lyckats förklara på naturlig väg. En gång ansågs elektricitet och magnetism vara oförklarliga fenomen. Det finns säkert många naturlagar som ännu är oupptäckta.

Sidan 44

Jag vet inte vad man faktiskt gjorde (jag har inte orkat ta reda på det!) men här skulle man kunna använda både överensstämmelsemetoden och differensmetoden. Enligt den förra skulle man undersöka varifrån de avlidna i denna by fått sitt kött. Visar det sig att samtliga fått det från samma håll finns det ju grund att misstänka denna källa. Enligt den andra metoden (och de två metoderna kompletterar varandra!) undersöker man varför inte övriga bybor smittats. Att använda variansmetoden för att bli säker i det här fallet verkar emellertid en smula grymt. Det innebär ju att man t ex låter en grupp äta kött från den misstänkta smittkällan och en annan grupp (kontrollgrupp) får annat kött. Om nu de förra dör men inte de senare kan man vara ganska säker. Att göra ett sådant experiment är naturligtvis inte etiskt försvarbart.

2.2 ÖVNINGSUPPGIFTER

- (1) Tänk på något som du säkert ”vet”! Fundera sedan på varför du är så säker på det. Finns det någon möjlighet att du kan ha fel? Kan du erinra dig tillfällen då något som du var alldeles säker på visade sig vara fel?
- (2) Finns det något sådant som intuition, enligt din uppfattning? Ett slags sjätte sinne? En obestämd känsla? En kunskap vi inte riktigt kan förklara?
- (3) Växer vår kunskap hela tiden eller finns det exempel på att kunskap försvinner under utvecklingens gång?
- (4) Kunskap är ju en fast övertygelse om någots sanning grundad på vetenskapligt legitima skäl. Diskutera följande skäl för påståendet ”tomten finns på riktigt”!
  - (a) Jag har sett tomten.
  - (b) Kalle säger att han har sett tomten.
  - (c) Alla jag känner tror att tomten finns.
  - (d) Kyrkomötet och regeringen har förklarat att tomten finns.
  - (e) Tomten har en viktig uppgift att fylla i dagens samhälle.
  - (f) Självklart finns tomten! Varför skulle han inte finnas?
- (5) Till vilken typ av vetenskap vill du hänföra psykologi och teologi? (Se schemat ovan sid 12!)

2.3 SVAR OCH KOMMENTARER TILL ÖVNINGSUPPGIFTERNA

(1) Det du just gjort är exakt vad Descartes gjorde för drygt trehundra femtio år sedan. Han kom fram till att det enda han kunde vara helt säker på var att han själv existerade. (Men det finns flera som ifrågasatt också detta!) Det mesta vi anser oss veta säkert går tillbaka på våra sinnen, t ex synen, minnet (t ex tidigare synintryck) och auktoriteter. Men vem har inte någon gång ”sett i syne”? Vem kan inte minnas fel? Och hur ska vi kunna lita på auktoriteter? Frågan är alltså om vi kan vara helt säkra på något! Men skulle vi verkligen leva som om ingenting var säkert skulle det ju inte fungera! När jag ska passera gatan och ser en bil närma sig utgår jag från att jag ser bilen och har kunskap – inte från att jag kanske hallucinerar och kliver rakt ut i gatan! Vi måste förlita oss på vissa auktoriteter av praktiska skäl. En helt annan sak är sedan att vi alltid ska vara rimligt kritiska. Historien är full av exempel på hur ”säkra kunskaper” visat sig vara falska. Man ansåg det t ex länge självklart – alltså närmast som en intuitiv sanning – att jorden är platt och att det längst ut finns en kant som man måste akta sig för. Frågan är om vi ännu riktigt kan inse att det finns människor som går omkring ”uppochnar”! Mekanik i form av kugghjul kan vi fatta – men elektronik! Ändå måste vi lita på det.

(2) Intuition kan vara så mycket. Vi använder helt enkelt ordet i lite olika betydelser. Ofta – väldigt ofta, tror jag – ligger nog vanliga skäl till kunskap bakom, men i svag form. Man kanske hör eller ser något som inte riktigt når till medvetandeströskeln. För en vetenskapsman kan det handla om att fantasin styrs i en viss riktning av sådana omedvetna impulser. (Men han/hon måste ju alltid följa upp det med ”vanliga” empiriska eller logiska undersökningar!) När man plötsligt intuitivt ”ser” lösningen på ett problem man länge grubblat på handlar det säkert ”bara” om att en process nått sitt slut och alla tankebitar plötsligt fallit på plats. ”Kvinnlig intuition” är kanske bara lite extra skärpta sinnen? (Det finns undersökningar som tyder på att kvinnor i allmänhet har mera utvecklade sinnen än män! Späda flickor är mera känsliga för ljus, ljud och beröring än pojkar!) Kvinnor är också i allmänhet bättre på att avläsa kroppsspråk och andra små signaler! När man däremot talar om en intuitiv kunskap om Guds existens är det en annan sak! Detta kan man ju inte verifiera eller falsifiera.

En sak att fundera på i sammanhanget: Hund- och kattägare vet att djuret kan gå till dörren och vänta flera minuter innan husse eller matte kommer. Innebär det att djuret har en intuitiv kunskap om att husse eller matte är på väg? Eller betyder det ”bara” att djuret har en hörsel som vida överträffar människans?

(3) Massor av kunskap försvinner! Det gäller i hög grad mycket s k tyst kunskap, t ex hantverksskicklighet. När man "slipper" göra något med händerna glömmar man bort hur man gjorde. Man kan också fundera på gammal folklig medicin. Forna tiders "kloka gubbar och gummor" hade stora kunskaper om t ex medicinalväxter. Mycket av detta förkvävdes av "vetenskapen", som krävde att man skulle kunna ge hållbara skäl och förklara orsaker. Man såg gamla metoder som magi. I stället har vi utvecklat "effektiva" metoder och material som visat sig ge upphov till allergier och andra mindre önskvärda bieffekter. Vetenskapens specialisering leder också till att en forskare inte kan överblicka konsekvenserna av sin forskning på andra områden.

(4) I definitionen av kunskap saknas ett krav: Det jag är fast övertygad om måste dessutom vara sant! Man kan ju inte ha kunskap om något falskt. Det första skälet kan röra sig om hallucination, men annars är direkt observation en ganska tillförlitlig grund. Sedan kommer två skäl som båda bygger på auktoritet. Där måste man värdera auktoriteten och fundera på vad den grundar sin utsaga på. Hur trovärdig är Kalle? Om verkligen "alla" hävdar att tomten finns blir trycket på mig hårt, men jag måste inte acceptera det. "Kyrkomötet" är en ganska tung auktoritet i sammanhanget, men med tanke på att teologer vanligtvis inte accepterar det kunskapsbegrepp vi utgått från i alla sammanhang finns kanske skäl till viss skepsis. Detta gäller i högre grad "regeringen", med tanke på att politik ofta handlar mera om vad som är önskvärt än vad som är möjligt. Att tomten skulle finnas därför att det vore önskvärt att så är fallet, är givetvis inget legitimt skäl. Det sista håller heller inte. Om jag påstår något är det min skyldighet att ge skäl för detta, inte andras skyldighet att motbevisa det.

(5) Psykologin har drag av alla tre empiriska typer! Där finns ju en sida som ligger nära biologi och fysiologi, dvs naturvetenskap; en sida av psykologin handlar ju om människan som social varelse i samspel med andra människor, alltså en samhällsvetenskaplig aspekt; slutligen finns ju också en humanistisk aspekt, t ex hur det mänskliga psyket uttrycks i konst och litteratur. Teologin i snäv mening är inte vetenskap, nämligen i den mån den sysslar med trosfrågor. Men det finns ju ämnen som tillhör teologiska fakulteten, t ex religionshistoria och religionspsykologi som definitivt är vanliga empiriska vetenskaper.

3 INSÄNDNINGSUPPGIFTEN

Skicka in dina svar, lösningsförslag eller kommentarer till följande frågor:

1. Ge exempel på ett ord (eller uttryck) som har både betydelse och referens, ett ord (eller uttryck) som har betydelse men inte referens, ett ord (eller uttryck) som saknar betydelse men har referens och ett ord (eller uttryck) som saknar både betydelse och referens! Begränsa svaret till konkreta substantiv, alltså ord för saker och föremål!
2. Den person som i vår historia kallas Kristian Tyrann heter i danska historieböcker Kristian den gode eller, mera officiellt, Kristian II. Det är alltså samma person. Innebär detta att de tre orden är synonymer och kan bytas ut hur som helst mot varandra? Diskutera detta med hjälp av *ord*, *betydelse* och *referens*!
3. Kan du finna någon mångtydighet i satsen ”kvinnor får lättare förkylningar än män”? Vilken eller vilka tolkningar hittar du?
4. På vad sätt är uttrycket ”flintskallig” vagt? Kan du tänka dig en situation då en exakt avgränsning av begreppet vore viktig? Kan du föreslå en lämplig precisering?
5. I lagstiftning har man ofta problem med vaga uttryck. Så här har man t ex definierat begreppet ”fri sikt” vid järnvägsövergång. Vad är det för typ av definition man använder sig av? Finns det kvar någon vaghet i definitionen? Varför gör man en sådan här precisering? Måste en bilförare medföra måttband vid färd?

Fri sikt anses föreligga om vägtrafikanter, var han än befinner sig inom ett avstånd av 5 meter, mätt längs vägen från närmaste rälssträng, kan vid klart väder se tåg var det än må befinna sig inom ett avstånd från korsningen som, uttryckt i meter, är lika med sex gånger talet för den på platsen tillåtna tåghastigheten uttryckt i kilometer i timmen.
6. Analysera och diskutera uttrycket ”ett rättvist betygssystem”! Använd den semantiska och argumentationsanalytiska terminologi du lärt dig!
7. Ge exempel från din egen skolerfarenhet på ett tillfälle då du fick lära dig ”information” och fick prov på det! Hur skulle läraren ha gjort för att hjälpa dig att bearbeta denna information till kunskap? Ge också ett exempel på när kunskapsprocessen fungerade och hur läraren åstadkom det!

- 8 Induktion är ju aldrig helt säker. Även om solen hittills har gått upp varje morgon (även om det ibland är bakom molnen) så vet jag ju inte säkert att den kommer att gå upp också i morgon. Bertrand Russell har med ett exempel visat detta: En kyckling är van att få mat när ägaren kommer till hönshuset. Den betraktar detta som absolut säkert. Men en dag blir den i stället nackad och grillad! Låt oss vända på detta! Vi har erfarit hur alla människor förr eller senare dött och utgår från att också vi en gång kommer att dö. Men det kanske inte är så? Kanske just jag är odödlig? Diskutera och kritisera detta resonemang!
- 9 Naturvetenskapsmän, t ex fysiker, anser ibland att de bedriver den enda "riktiga" vetenskapen, eftersom de kan mäta, experimentera och pröva sina teorier. I synnerhet finns det ofta en misstro mot "flummiga" humanistiska vetenskaper. En mellanställning utgör vissa samhällsvetenskaper, t ex nationalekonomi. Vad finns det för typiskt "naturvetenskapliga" respektive "humanistiska" drag i t ex nationalekonomi? Vad finns det för "säkra" respektive "osäkra" inslag?
- 10 Hur förhåller sig "syre" och "konsumtion av ett kilo arsenik" till "liv" respektive "dödens inträde" uttryckt i nödvändiga och tillräckliga betingelser?

Skriv till slut ner några synpunkter på denna studieenhet! Hur fungerar läroboken? Studiehandledningen? Övningarna? Är det här momentet lätt eller svårt? Vad tycker du presenteras för ytligt, dvs var skulle du vilja fördjupa dina kunskaper? Kan du föreslå förbättringar?

VÄRDETEORIER

METAETISKA TEORIER (Vad betyder ”X är rätt”)						
Värdesatser är teoretiska, dvs sanna eller falska					Värdesatser är ateoretiska	
Naturalistiska (översättbara) teorier			Icke-naturalistiska teorier			
Värdesubjektivism (VS)		Värdeobjektivism (VO)			Värdenihilism (VN)	
Ett subjekt	Flera subjekt	Naturalistisk VO	Metafysisk VO	Intuitionistisk VO	Emotivistisk VN	Imperativistisk VN
”Självbiografisk”: ”Jag gillar X”	”Sociologisk”: ”En majoritet gillar X”	Exempelvis ”X är livsbefrämjande”	”X är gillad av Gud”	”X har den oanalyserbara och odefinierbara egenskapen ’god’”	”X – bravo!”	”Gör X!”
					Dessa varianter kan kombineras med varandra samt med en självbiografiskt inslag, t ex: ”Jag gillar X. Gör X!”	
Viktigaste invändningarna:						
Motsägelser kan inte förekomma inom etiken	Leder till ett orimligt rättsbegrepp	Se nedan!	Denna teori går inte att verifiera. Hur ska vi kunna veta vad Gud vill?	Är heller inte verifierbar. Dessutom är den onödigt komplicerad.	Om detta är riktigt skulle etiska påståenden inte vara påståenden om något, vilket förefaller egendomligt.	
Faller på ”det naturalistiska misstaget”, vilket innebär att etiska frågeställningar egentligen är logiska tautologier, och det förefaller vara orimligt. För visst är det meningsfullt att säga: ”Hvad er det som er livsbefrämjende men er den rigtig?”						

52

FILOSOFI A

Studieenhet 3

LIV OCH MORAL

I den här studieenheten tar vi upp frågor som garanterat berör alla människor! För vem har inte funderat på livets mening? Eller på frågor om rätt och orätt? Eller kanske världens ondska? Politiker talar gärna om ”etik och moral”, men vad menar de egentligen?

Man kan närma sig etiken från olika håll. Ett perspektiv är det språkliga: vad menar vi med ord som ”rätt” och ”gott”? Vad betyder de? Vad är ett värde i etisk mening? Sådana språk-analytiska frågor sysslar metaetiken med.

Den här studieenheten omfattar två hela kapitel i läroboken, nämligen kapitlen 3 (*Moral: Hur bör man leva och handla?*) och 4 (*Har livet ett mening?*). Dessutom hör ett kort avsnitt i kapitel 9 (*Filosofi och språk II: Vad är meta-etik?*) hit. Du avslutar som vanligt med att skicka in insändningsuppgiften.

Som tidigare läser du lärobok och studiehandledning parallellt och arbetar med övningarna. Och som vanligt är det bra om du diskuterar dessa frågor med andra! Du är naturligtvis också välkommen att ställa frågor och ta upp diskussioner med läraren!

När du är klar med det här kursavsnittet har du fått många tillfällen att fundera på värdesatser och känner till några olika teorier om deras mening. Du har också trängt in en bit i några olika etiska system och har ökat din förmåga att argumentera i etiska frågor. Att problemet med viljans frihet inte är lätt eller självklart har du säkert också hunnit inse och kanske, kanske har du kommit en bit på väg mot en egen livsåskådning.

STUDIEHANDLEDNING

Vi börjar med sidorna om metaetik (sidorna 251-254 i läroboken!). Därefter tar vi de två lärobokskapitlen i ordning.

1 KOMMENTARER TILL LÄROBOKEN: AVSNITTET META-ETIK

Ett försök att systematisera värdeteorier i form av ett schema hittar du på sist i detta avsnitt som bilaga. Repetera också skillnaden mellan sakpåståenden och värdesatser (s 9 f) En annan distinktion är den mellan teoretiska och ateoretiska satser. Den förklarar på vad sätt Hägerströms och flera andras metaetiska teorier avviker från de vanliga; de hävdar nämligen att etiska satser är ateoretiska och således saknar sanningsvärde.

Filosofier brukar skilja mellan olika typer av egenskaper hos ting. Vi har egenskaper som kan uppfattas genom varseblivning av flera sinnen (primära egenskaper), t ex form, som ju kan upplevas med både känseln och synen. Sedan har vi egenskaper som kan uppfattas med enbart ett sinne (sekundära egenskaper), t ex färg. Man kan ju inte höra, smaka, känna eller lukta en färg. (Naturligtvis kan man känna färglukt, men det innebär ju inte att man kan lukta t ex den röda färgen!) I dagligt tal pratar vi också om *värden* som egenskaper. Vi säger t ex att en bok är bra eller att en handling är god. Men vad menar vi egentligen med det? Under antiken trodde man att allt brännbart innehöll ett ämne, flogiston, som gjorde det brännbart. Man har ibland på samma sätt trott att sköna föremål och goda handlingar innehåller något som ger det dess värde. Men om det är så – hur kommer det sig då att vi kan tvista om vad som är skönt eller gott? Att något är rätt eller runt kan vi ju enas om; däremot inte vad som är rätt.

Grovt skiljer vi mellan värdesubjektivism, värdeobjektivism och värdenihilism. De två första innebär att vi verkligen påstår något när vi uttalar en värdesats; den senare hävdar att vi bara *uttrycker* en känsla eller befaller något. (Känslouttryck och befallningar kan ju inte vara sanna eller falska!) Naturalistiska teorier menar att värdesatser går att översätta till vanliga satser och "naturliga" egenskaper som inte innehåller värderingar. Värdeegenskaperna skulle alltså vara fullständigt analyserbara i termer av icke-värdeegenskaper. Sedan finns det olika varianter inom alla teorierna. (Skillnaden mellan värdesubjektivism och emotivistisk värdenihilism är alltså att den förra menar att vi *påstår* att vi har en viss känsla när vi uttalar en värdesats – och det är ju sant eller falskt – medan värdenihilismen menar att vi bara *uttrycker* känslan. Ett "bravo!" som känslouttryck kan ju inte vara sant eller falsk, eller hur?)

Mot samtliga metaetiska teorier finns invändningar. Alla varianter är också företrädade bland filosofer i våra dagar, men vanligast är kanske intuitionistisk värdeobjektivism och olika varianter av värdenihilism.

Observera anknytningen till kunskapsbegreppet i föregående studieenhet! En naturalistisk värdeobjektivist håller sig alltså till den vedertagna definitionen av kunskap genom att påstå att värdeegenskaper också kan uttryckas i form av "naturliga" egenskaper. Han hänvisar således främst till varseblivning. En intuitionistisk värdeobjektivist däremot hänvisar närmast till det vi kallade "omedelbar insikt", dvs något självklart och obevisbart. Att en viss handling är god är närmast jämförbart med axiom som " $A = A$ " eller "en rät linje är den kortaste vägen mellan två punkter".

Meta-etik kan vara knepigt att förstå! Här kan det m a o dröja innan den berömda tioöringen faller ner! Om det tar emot kan det vara en bra idé att återvända till just meta-etiken efter kapitlen om moral och livets mening. Glöm inte att filosofi verkligen handlar om en process som kan kräva tålamod. Sist i det här avsnittet (1.3) finns en bilaga i form av ett översiktligt schema över metaetiska teorier och en förklaring till schemat. Det hoppas jag ska vara användbart.

1.1 ÖVNINGSUPPGIFTER TILL AVSNITTET META-ETIK

Den uppgift som finns i läroboken sid 254 rekommenderas varmt, men det skulle föra alldeles för långt att skissera ens ett förslag till svar här. I stället ska du få en annan infallsvinkel.

Värdesatser förekommer ju inte bara inom etiken, utan också i t ex estetik, dvs konstfilosofi. Fundera på om ett värdeord, t ex ”bra” eller ”god”, används på samma sätt om exempelvis en lärare, en bok och en handling! Kan man utan vidare tillämpa samma metaetiska teori?

1.2 SVAR OCH KOMMENTARER TILL ÖVNINGSUPPGIFTERNA

Uppgiften sid 254: Man kan förstås alltid fundera på både vad man själv och andra menar med värdeord. Här finns inga givna svar. Skiljer vi kanske mellan "vanliga värdeord", estetiska omdömen och etiska omdömen? Läger vi in olika betydelser i t ex "god" om vi talar om en chef, en bok och en handling? Det finns många exempel på kombinationer av teorierna.

Talar jag om "en god chef" verkar det betydligt rimligare att byta ut värdeordet mot ett antal naturliga egenskaper, än när det gäller en specifikt etisk sats som "en god handling". Ett estetiskt uttryck som "en god bok" verkar ligga någonstans mellan dessa poler. Det finns ingenting som hindrar att jag med ett etiskt uttryck som "denna handling är god" menar flera saker samtidigt. Jag kanske menar att jag gillar denna handling (självbiografisk värdesubjektivism) samtidigt som jag uppmanar dig att också gilla den (imperativistisk värdenihilism) och kanske också att handlingen har en odefinierbar och oanalyserbar värdeegenskap (intuitionistisk värdeobjektivism). Praktisk betydelse får valet av teori när jag ska diskutera! Om jag är enbart självbiografisk värdesubjektivist är det ju meningslöst att diskutera etiska frågor. För en värdenihilist är det också meningslöst, eftersom man ju inte påstår något. Och är man intuitionistisk värdeobjektivist hamnar man snabbt i en återvändsgränd, eftersom man varken kan verifiera eller falsifiera påståendet. Och för naturalisten blir det ju ingen *etisk* diskussion!

1.3 BILAGA: METAETISK ÖVERSIKT MED FÖRKLARING

En förklaring till schemat på nästnasta sida:

Vi utgår från satsen ”X är rätt”, där X står för t ex en handling. Det kan vara ett fall där någon talar sanning i stället för att ljuga, trots att han därigenom utsätter sig för obehag. Någon säger om denna handling: ”Det var rätt handlat!”

Första frågan är: *Påstår* personen något när han säger att det var rätt handlat? Dvs gör han ett påstående med sanningsvärde? Svarar vi ”ja” på den frågan hamnar vi i värdesubjektivistiska och värdeobjektivistiska teorier. Svarar vi ”nej” i värdenihilistiska.

Svarade vi ”ja” finns två möjligheter: naturalism och icke-naturalism. Naturalistiska teorier (alla värdesubjektivistiska och en värdeobjektivistisk variant) hävdar att etiska satser är fullständigt översättbara till satser som enbart innehåller ”naturliga” egenskaper. Icke-naturalistiska förnekar detta.

Värdesubjektivism utgår från att värdeegenskapen ligger i subjektet, hos den eller de personer som uttalar satsen. Man påstår alltså inte att det ligger ett värde i själva handlingen utan att jag tillför värdet när jag värderar. Enligt den självbiografiska varianten påstår jag alltså bara att *jag* gillar handlingen, när jag säger att handlingen är rätt. Och det är ju sant eller falskt! Gillar jag verkligen handlingen är det sant, men står jag och ljugar om vad jag anser är det falskt. Mot denna teori kan man nu invända att om den är riktig är det ju meningslöst att diskutera etiska frågor! Om en person säger att handlingen är rätt och en annan att den är orätt är de ju inte alls oeniga, även om det verkar så, för den båda uttalar sig ju om sin egen inställning enbart, inte om handlingen!

Ännu konstigare blir kanske nästa variant, den sociologiska. Enligt den skulle vi uttrycka ett slags majoritetsvärdering. När jag säger att en handling är rätt menar jag bara att majoriteten människor i mitt samhälle gillar handlingen. Men menar vi verkligen det? Även om jag lever i ett samhälle eller en värld där de flesta faktiskt är positiva till dödsstraff, kan jag väl uttala sig om en avrättning och säga att den är orätt? Och skulle den plötsligt kunna förvandlas från orätt till rätt om några få personer byter åsikt så att majoriteten ändras? Nej, det verkar orimligt! Etiska diskussioner skulle avgöras genom undersökningar av vad majoriteten anser.

Vi går över till *värdeobjektivismen*! Enligt den naturalistiska varianten kan jag byta ut ”X är rätt” mot ”X har egenskaperna Y, Z etc” utan att något går

förlorat. Det innebär att värdeegenskaper "egentligen" bara är s k naturliga egenskaper, dvs sådant man kan konstatera med något av våra fem vanliga sinnen. När jag säger "X är rätt" skulle det exempelvis betyda "X är livsbefrämjande". En etisk diskussion skulle då innebära att man dels konstaterar vilka de naturliga egenskaperna är i just det aktuella fallet och dels undersöker om de föreligger eller inte.

Mot alla naturalistiska teorier har anförts ett argument som brukar kallas "det naturalistiska misstaget". Det skulle bestå i att man förväxlar värdeegenskaper med naturliga egenskaper. Man kan hävda att en handling har de naturliga egenskaper "rätt" skulle betyda, men ändå hävda att X är orätt. Man kan alltså, utan att göra sig skyldig till en motsägelser, säga: "X är livsbefrämjande men X är inte rätt".

De metafysiska och intuitionistiska varianterna av värdeobjektivismen har svagheter ur vetenskapsteoretisk synpunkt. De kan nämligen aldrig verifieras eller falsifieras! För religiösa personer kan det ligga nära till hands att tolka "Guds vilja" men det är ju ett faktum att det finns olika åsikter också bland de religiösa om vad som är Guds vilja. Det hjälper ju inte i en etisk diskussion! Och den intuitionistiska varianten hänvisar till en moralisk intuition, en inre röst, ett slags sjätte sinne. Det leder ju heller inte till en vettig diskussion! Den ene hänvisar till sin moraliska intuition och den andre till sin! Det är ju som om två blinda skulle tvista om färgen på ett föremål! Den ene är alldeles säker på att bollen är röd och den andre lika säker på att den är blå!

Då återstår den typ av teorier som här står under rubriken *värdenihilism*. Från början är denna beteckning ett skällsord från motståndare, som felaktigt menade att dessa teorier förnekar att det finns värden; detta skulle leda till en slags moralisk anarki, menade man. Allt skulle vara tillåtet! Men detta stämmer förstås inte.

Det gemensamma för alla olika varianter som vi kan sortera in under denna huvudrubrik är att de hävdar att jag inte *påstår* något, när jag uttalar en etisk värdesats. Jag påstår ingenting om mig själv (eller andra subjekt) som värdesubjektivisterna menar, och jag påstår ingenting om en egenskap hos objektet (handlingen t ex) som värdeobjektivisterna menar. Men vad gör jag om jag inte påstår något? Jo, jag *uttrycker* eller *föreskriver* något, menar de som företräder sådana här teorier. Att uttrycka en känsla är ju något annat än att påstå att man har känslan, eller hur? Om jag påstår "jag har ont" är detta sant eller falskt. Om jag ropar "aj" kan detta inte vara sant eller falskt. Inte heller om jag befaller eller föreskriver något handlar det om sanning eller falskhet. Ofta kombineras olika ingredienser i dessa teorier, t ex ett uttryck för gillande ("bravo!") med en rekommendation till andra ("gilla X du också!")

Ett problem med värdenihilistiska teorier är förstås den etiska diskussionen!

2 KOMMENTARER TILL LÄROBOKEN: KAPITEL 3 MORAL: HUR BÖR MAN LEVA OCH HANDLA?

Vi kan ringa in moralens område genom att jämföra med begreppen ”sed” och ”lag”. Seder är handlingar som de flesta följer, och avviker vi från en sedvana kan vi visserligen utsättas för ogillande från andra, men inte ett *känsloladdat* ogillande. Det senare är nämligen det som utmärker moralen. Att fira jul med björkar och midsommar med gran som prydnad avviker från normala seder, och den som gör så riskerar att betraktas som inte bara originell utan kanske smått galen, men han utsätts knappast för ett *moraliskt* ogillande på samma sätt som drabbar en person som ständigt parkerar på handikapplatser, vane-mässigt ljuger eller utnyttjar barn som slavarbetare. Lagen förbjuder vissa beteenden, och den som bryter mot lagen drabbas av en påföljd, men det är långt ifrån säkert att han också drabbas av *moraliskt* ogillande. Att ta med en extra spritflaska genom tullen på hemväg från Mallorca är således ett lagbrott, men knappast något *moraliskt* brott i medmänniskors ögon. Den omoraliska handlingen kan sammanfalla med eller avvika från både sedvana och lag; den utmärks alltså av det känslomässiga gillande eller ogillande den ger upphov till. Ibland kopplar man moral till *samvete*, som ju fungerar som en slags inbyggd moraluppfattning.

Läroboken skiljer mellan effektetik och pliktetik. Båda modellerna uppvisar mängder av varianter. En grundläggande skillnad är att för pliktetikern är den centrala frågan vad man bör eller skall göra. Här utgår man ju nämligen från ett antal regler (plikter) som man bör följa. Nyckelordet är ”rätt”. Tio Guds bud är exempel på sådana plikter. För effektetikern är den centrala frågan i stället vad som är gott och eftersträvansvärt som egenvärde och mål; hans nyckelord är ”gott”. Han ser till konsekvenserna av en handling. För pliktetikern är en plikt en plikt, oavsett alla konsekvenser. I vårt förhållande till små barn uppträder vi nog ofta som pliktetiker, för vi orkar bara inte besvara barnets outhärliga ”varför då?”. Mot äldre barn lönar det sig säkert bättre med ett effektetiskt perspektiv. (Men mot tonåringar i en viss ålder hjälper dock, som bekant, ingenting.) En undersökning har visat att frikyrkorna under 1970-talet till stor del ändrade kurs och gick från pliktetik till effektetik. Tidigare hade man långa ”syndakataloger”: den som var frälst fick inte röka, dricka, svära, spela kort, dansa eller ha sex före äktenskapet. Detta gällde som absoluta regler och motiverades inte med hänvisning till några konsekvenser. Numera är detta betydligt uppmjukat och man hänvisar mera till följderna: man ska inte röka därför att ... o s v.

Varesig man är effektetiker eller pliktetiker har man många problem och svårigheter att ta ställning till. De flesta människor handlar nog mycket

omedvetet – ibland ser de till effekter och ibland till plikter. Vad man emellertid alltid kan göra är att ärligt analysera varför man är benägen att handla på ett visst sätt. ”Stinas dilemma” i uppgift s 52 är nog ganska typiskt för de problem av etisk natur vi alla stöter på i våra liv.

Observera de fyra saker en effektetiker måste ta ställning till (s 48f):

- Vilka effekter är goda i sig?
- För vem/vilka ska det vara goda effekter?
- Ska effekterna vara goda på kort eller lång sikt?
- Ska jag bedöma enskilda handlingar eller typer av handlingar?

(Det finns föresten en några år gammal doktorsavhandling som undersökt moralens förhållande till känsla respektive förnuft. Det visar sig att förnuftet betyder mycket lite jämfört med känslan. Män resonerar oftare pliktetiskt än kvinnor; de senare ser mera till effekter. Stress leder till flera pliktreaktioner.)

Antikens gentlemän

Observera att Platon har uppfattningen att det finns ett absolut rätt, en absolut sanning! Aristoteles etik har haft stor historisk betydelse och är fortfarande aktuell. Just nu finns en tendens internationellt att den ökar i aktualitet!

Observera att hans lära om dygderna varken är effektetisk eller pliktetisk! Främst är han känd genom sin lära om ”den gyllene medelvägen”. Här är ett utdrag ur Nikomachiska etiken:

I allt som är kontinuerligt och delbart är det möjligt att finna något större, något mindre eller något lika antingen i förhållande till saken själv eller i förhållande till oss. Det lika är det som utgör mitten mellan övermått och brist. / - - - / Då det gäller fruktan och tillförsikt är modet i mitten. Av dem som felar genom övermått har den som hyser för litet fruktan inget särskilt namn (och det är mycket som saknar namn), medan den som hyser alltför mycket tillförsikt är övermodig och den vars fruktan är för stor och tillförsikt för liten feg.

När det gäller njutning och olust – ehuru inte alltid, och mindre beträffande olust – är besinningen mitten och tygellösheten ett övermått. / - - - / När det gäller att ge ut och hålla på pengar är frikostigheten en medelväg, medan övermåttet och bristen är slösaktighet respektive snikenhet. Här överdrivs åt båda hållen på motsatt sätt. Den slösaktige ger ut för mycket och behåller för litet; medan den snikne behåller för mycket och ger ut för litet.

Som du märker har vi nog alla vissa inslag av nyaristotelism i vår moraluppfattning. Aristoteles dygdlära med idealet mellan två ytterligheter påminner ju också starkt om det typiskt svenska begreppet ”lagom”! När det gäller ”den goda karaktären” finns en anknytning till s k sinnelagsetik (s 80). Jämför också resonemanget nedan ang viljans frihet som är hämtat från Ingemar Hedenius! För att utkräva moraliskt ansvar kräver vi ju att handlingen utgår från den handlandes karaktär, alltså att han inte bara ”råkat” göra det.

Hedonism, epikuréer och stoiker

Epikurismen och stoicismen är också två historiskt viktiga etiska riktningar. (De kan dock sorteras in under effekttetik respektive pliktetik.) Observera att vi numera använder ”epikuré” i en helt annan betydelse än den antika! Vi tittar på två citat från Epikuros! I det första skriver han om ”livets mål”, i det andra ger han argument för att vi inte behöver frukta döden. Det är rader som faktiskt har påverkat och tröstat många!

Den glädjefyllda njutningen är begynnelse och mål för ett lyckligt liv. Det är det primärt goda och befryndat med vår natur, och det är med utgångspunkt från den som vi väljer och undviker allt. Vi använder den som ett rättesnöre vid varje bedömning av något gott. Vi väljer inte varje njutning, utan låter många njutningar vara, därför att de åtföljs av onda verkningar. Ja, vi anser vissa smärtefyllda upplevelser bättre än njutningen, därför att de till sist ändå medför njutning. Varje njutning är visserligen något gott, därför att den är ett med vår natur, men inte varje njutning är sådan att vi bör välja den.

När jag säger, att den glädjefyllda njutningen är livets mål, åsyftar jag inte utsvävningar och rika måltider, såsom somliga menar antingen av okunnighet om min lära eller därför att de inte gillar den eller har fått oriktigt besked om den. Med njutning menar jag det välbehag som följer av att man är fri från kroppsligt ont och från all ångslan. Dryckeslag och upptåg, sexuella utsvävningar och festande på god mat ger ingen grund för ett gott liv. Det når man däremot genom nykter eftertanke, genom att noga överväga skälen för att välja eller undvika något och genom att göra sig av med de gängse åsikter som vållar den största ångslan.

/ - - - /

Gör dig förtrogen med tanken att döden inte kommer oss vid. Gott och ont finns endast i våra förmimmelser, och döden är frånvaro av förmimmelser. Den rätta insikten härom gör att vi kan njuta av vårt förgängliga liv, inte så att vi går och hoppas på evigt liv, utan så att insikten frigör oss från längtan efter odödlighet. Ingenting är värt att frukta i livet för dem som har insett att det inte finns något att frukta i döden. Den talar dumt som säger att han fruktar döden inte därför att det skulle vålla honom smärta att dö, utan därför att det smärta honom att han en gång måste dö. Döden, det som för alla människor ter sig som det mest skrämmande, är ingenting som träffar oss, ty när vi finns, finns inte döden, och när döden är för handen, finns inte vi. Inte heller är den något för de bortgångna, ty när de är döda, är de ej mer.

En stoicistisk uppfattning möter man ofta under antiken i föreställningen om ödet. Sålunda skriver Vergilius i sitt epos Aeneiden: ”Ödet leder den villige men släpar den ovillige”. I samband med stoicismen nämns *naturrätten*, föreställningen att det finns en ”naturlig” moral i form av allmängiltiga principer. Nutidens främsta uttryck är FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna. Ett problem genom alla tider har varit att ”bevisa” etiska regler, t ex att man inte får döda andra människor. Man kunde göra det genom religionen, t ex genom att hävda att tio guds bud är ”guds vilja”. Man har t o m haft som argument för Guds existens att om det inte finns någon Gud, så finns heller ingen moral. Alltså *måste* det finnas en Gud! Vissa filosofer har försökt hävda att vi har ett särskilt sinne, en slags moralisk intuition, som säger oss vad som är rätt. Epikuréerna strävade efter sinneslugn och frihet från starka

passioner; det var, menade de, den högsta njutningen och de kallade detta tillstånd *ataraxi*. Stoikernas mål var självbehärskning och frihet från upprörande känslor, *apatheia*. Dessa tillstånd kan likna varandra ganska mycket, trots att man närmar sig dem från helt olika håll.

Mycket tankemöda har ägnats frågan vad vi bör sträva efter. Det vanligaste svaret är "lust". Men det räcker ju inte som svar! Redan Herakleitos skriver:

Om lyckan låg i kroppens förnöjelser, så finge vi kalla oxarna lyckliga då de träffar på ärtor att äta.

En av utilitarismens stora namn, 1800-talsfilosofen John Stuart Mill, för in *nytta* som ett värde. Han för också in kvalitetsbegreppet i samband med lust.

Det är fullt förenligt med nyttoprincipen att erkänna, att vissa *slag* av lust är mer begärliga och värdefulla än andra. Vid bedömningen av allting annat tar vi hänsyn till kvaliteten likaväl som till kvantiteten; det vore då orimligt om den senare ensam skulle anses vara bestämmande för vår bedömning av lusten.

Om man frågar mig vad jag menar med att viss lust kan skilja sig från annan i kvalitativt avseende, eller vad som gör viss lust i sig själv mer värdefull än annan, bortsett från dess större kvantitet, så är blott ett svar möjligt. Om av två slags lust det ena slaget avgjort föredras av alla eller nästan alla som har erfarenhet av båda slagen, utan att de känner sig moraliskt förpliktade att göra det, så är lust av det slaget mer begärligt. Om de som kan bedöma båda slagen av lust sätter det ena så högt över lust av det andra slaget, att de föredrar denna även om de vet att den blott kan uppnås med ett större mått av obehag, och om de inte vill avstå från den för en hur stor kvantitet som helst av det andra slaget, då är vi berättigade att tillskriva den sålunda föredragna lusten en sådan överlägsenhet i kvalitet att kvantiteten i jämförelse därmed blir av ringa vikt.

/ - - - /

En varelse med högre utrustning behöver mera för att känna sig lycklig, är sannolikt i stånd att känna häftigare smärta och är helt visst i flera avseenden mer mottaglig för den än en varelse av lägre typ. Men trots detta kan han aldrig på allvar önska nedsjunka till vad han inser vara ett lägre stadium av tillvaro. / - - - / Hos dem som har denna känsla starkt utbildad är den en så väsentlig del av deras lycka, att de endast tillfälligt skulle kunna känna begär efter något som står i konflikt med den. Den som antar att detta företräde köpes på bekostnad av lycka – att den högre stående varelsen under någorlunda motsvarande omständigheter inte är lyckligare än den lägre stående – han sammanblandar två mycket olika begrepp, lycka och tillfredsställelse. Det är obestridligt att en varelse vars förmåga att njuta är primitiv, har den största chansen att få denna fullt tillfredsställd, och att en högre utrustad varelse alltid måste känna, att varje lycka som han kan hoppas på är ofullkomlig, sådan världen nu är inrättad. Men han kan lära sig att fördrå dess ofullkomligheter för så vitt de alls är uthärdliga, och de behöver inte medföra, att han avundas den varelse, som visserligen är omedveten om dem, men endast därför att han inte alls har någon uppfattning om det goda, vari dessa ofullkomligheter utgör en inskränkning. Det är bättre att vara en otillfredsställd människa än ett tillfredsställt svin.

Slutmeningen här brukar ofta diskuteras: Är det bättre att vara en olycklig filosof än ett lyckligt svin? Den frågan kan man onekligen besvara på olika sätt!

Jag måste också ge ett smakprov på hur Immanuel Kant skriver! Han är kanske den mest kände av alla pliktetiker. Här tar han upp frågan om plikt eller konsekvenser:

Att vara sanningsenlig av plikt, är nu emellertid något helt annat än att vara det med tanke på de skadliga följderna. I förra fallet innehåller själva handlingens begrepp redan en lag för mig, i det senare måste jag först undersöka vilka verkningar handlingen kan ha för mig. Ty om jag avviker från pliktens princip, så handlar jag helt visst moraliskt dåligt; bryter jag åter mot min klokhetsmaxim, så kan det ibland ändå vara mycket förmånligt för mig, även om det är säkrare att inte bryta mot den. För att emellertid på den kortaste och säkraste vägen komma till klarhet i frågan huruvida ett lögnaktigt löfte är pliktenligt bör besvaras, frågar jag mig själv: skulle jag verkligen vara tillfreds med att min maxim (att genom ett osant löfte dra mig ur en besvärlig situation) gällde som allmän lag (både för mig och för andra)? Och skulle jag kunna säga till mig själv: envar må avge ett osant löfte, om han befinner sig i förlägenhet och inte kan dra sig ur den på annat sätt? Snart nog inser jag då, att jag visserligen kan vilja lögnen men inte en allmän lag att ljuga; ty om det funnes en sådan lag, så skulle det strängt taget inte finnas något löfte. Det skulle ju inte tjäna någonting till att inbilla andra hur jag ämnar handla i framtiden, då dessa andra likväl inte skulle tro mig, eller också, om de i hastigheten ändå trodde mig, skulle betala igen med samma mynt. Om min maxim blev allmän lag skulle den således upphäva sig själv.

I vår privata, oreflekterade moral följer vi väl alltså ibland effektetiken (t ex utilitarismen), ibland pliktetiken. Men därutöver tar vi också hänsyn till sinnelaget, alltså avsikten bakom en handling. (Se s 80!) Att ”råka” göra något är inte lika allvarligt som att göra det ”med flit”, eller hur? Och gör man en god handling, trots att avsikten var att göra ont, så får man knappast beröm. Att däremot *enbart* se till sinnelaget bakom en handling och bortse från alla effekter verkar inte vara särskilt rimligt. Det är ju vad som utmärker en björntjänst. (Som kommer från fabeln om mannen som hade en tam björn som älskade sin husbonde. En dag låg mannen och sov då en fluga kom och satte sig på hans näsa. Björnen blev rädd att flugan skulle väcka hans husbonde, så björnen beslöt sig för att slå ihjäl flugan ...)

Viljans frihet

I det korta avsnittet om viljans frihet tas en invändning mot determinismen upp. Det finns också allvarliga invändningar mot indeterminism. Viktigast är emellertid att både determinism och indeterminism är begrepp som kan (och måste!) nyanseras och definieras på olika sätt.

Vad fordrar vi för att utkräva moraliskt ansvar av en person? Jo, någon slags ”fri vilja”. Men vad ligger i det begreppet? Dels att personen måste ha haft ett val mellan (minst) två alternativ, dels att personen inte har varit tvingad, som bankkassörskan som under vapenhot överlämnar kassan till rånaren. Även om hon inte vill lämna över kassan är hon tvingad att göra det av ett yttre tvång. Men för moraliskt ansvar kräver vi inte bara att en person *kan* handla annorlunda; vi kräver också att personen *kan vilja* handla annorlunda! Ställer

vi ett husdjur till *moraliskt* ansvar om det begår en handling ”i enlighet med sin natur”, t ex en katt som äter upp familjens kanariefågel? Visst kunde katten låta bli, för den var ju inte *tvingad* att äta upp fågeln, men katten kunde ju inte *vilja* låta bli det! Samma resonemang kan gälla många ungdomsbrottslingar som genom arv och miljö inte ges en verklig chans att kunna vilja välja. De skulle visserligen kunna handla på olika sätt (de är inte tvingade genom yttre faktorer) men de *kan inte vilja* handla på annat sätt än de gör. Och då kan de väl inte anses handla av fri vilja?

När vi kräver att moraliska handlingar ska utgå från den handlandes karaktär – inte vara ”orsakslösa” eller tillfälligt spontana – innebär inte det att vi måste kräva att en person ska ha kunnat välja sin egen karaktär, dvs genom en serie val ha kunnat utforma sin egen personlighet? Och vilka möjligheter har egentligen en person att välja sin egen karaktär? Dessutom utsätts vi alla av olika starka impulser och frestelser, vilka – tillsammans med vår karaktär – påverkar våra handlingar. (Inte bara den dåliga karaktären utan också tillfället görjuven!)

Antag att en våldsam orkan härjar en skog. Träd bryts som tändstickor, men inte alla, utan åtskilliga står kvar, i stort sett oskadade. Vad är det som gjorde, att en del träd bröts? Att de var svaga, mindre hållfasta eller var angripna av insekter o.s.v. säger vi. Men de andra höll, därför att de var tjockare, starkare eller var friskare inuti o.s.v. I ett sådant fall hänför vi orsaken till att träden bröts till träden själva, inte till orkanen – fastän det är självklart att just orkanen var en väl så viktig orsak

Hur omotiverat ett dylikt betraktelsesätt än kan synas vid en första reflexion, ligger det en förnuftig tanke bakom, som strax skall omtalas. Men först skall tankeexperimentet varieras något. Antag att det skogsområde, som härjades av orkanen, bara var en mindre del av en större skog.. När vi finner, att en mängd träd har brutits ned i denna stora skog, men bara inom detta begränsade område, säger vi: dessa träd har orkanen tagit som råkade gå fram just här. Nu resonerar vi alltså tvärtom mot nyss. Nu säger vi inte längre, att orsaken till att träden bröts var deras egen beskaffenhet utan nu skyller vi allt på orkanen – fastän det är självklart, att just de brutna trädens egen beskaffenhet, deras svaghet o.s.v. var en väl så viktig orsak. Märkligt nog är det fråga om precis samma träd och precis samma orkan som nyss och precis samma händelse som vi angett orsaken till.

Den bakomliggande tanken är följande. När en viss stimulus orsakar ett beteende hos någon eller några individer och vi skall förklara beteendet i fråga, så utgår vi alltid från en viss klass av individer och säger, att någon eller några individer av denna klass har betett sig på ett visst sätt och att det har den eller den orsaken. Om nu den stimulus (i detta fall orkanen), som framkallar ett visst beteende (här avbrytning) hos någon eller några individer av den klass, jag utgår ifrån, är gemensam för alla eller flertalet individer av denna underförstådda klass, så anger vi inte ifrågavarande stimulus som orsak utan i stället beskaffenheten hos den eller de särskilda individer av klassen som betett sig på det ifrågavarande sättet. Det är ju situationen i det första fallet, då vi utgår från träden i det stormhärjade området. Anledningen till att vi inte i detta fall anger orkanen som orsak är den att orkanen träffade alla träden i det begränsade skogsområde som jag då tänker på. Det är den faktor i skeendet som inte är gemensam för alla, som vi utser till orsak, i detta fallet svagheten o.s.v. hos de träd som bröts.

Om åter den stimulus, som framkallar beteendet, inte är gemensam för alla individerna i den klass som jag utgår från, så blir stimulusen nämnd som orsak. Det är situationen i det andra fallet, då vi utgår från det mera omfattande skogsområdet. Endast en del träd i denna stora skog träffades av orkanen, och därför säger vi i detta fall, att den var förödelsens orsak. Att det alltid är den avvikande, den inte för alla gemensamma faktorn, som vi kallar för orsak, framgår också därav, att när varken stimulus eller beskaffenhet framstår som gemensam för alla individerna av den underförstådda klassen, så nämner vi både stimulus och beskaffenhet som orsaker.

/ - - / Detta i grund och botten rationella betraktelsesätt ligger också bakom vårt sätt att tillskriva oss själva och andra moralisk ansvarighet och fri vilja. / - - / Det betyder, att det handlande, som vi bedömer moraliskt, anses ha orsakats av en stimulus, som alla eller nästan alla i den förutsatta människomängden också är utsatta för, men som till sin riktning bestämts av en personlig utrustning hos den handlande, som avviker från den nyss skisserade genomsnittskaraktären.

Översätt detta exempel, hämtat och citerat från en uppsats av Ingemar Hedenius, till vår verklighet! Vi är de enskilda träden utrustade med starkare eller svagare karaktärer. Vi lever mer eller mindre skyddat, dvs i olika miljöer. Vi utsätts för frestelser och stimuli ("orkaner") av olika styrka. Om vi "faller" utsätts vi ibland för moraliskt klander, ibland inte – allt beroende av "orkanens" styrka och hur många andra träd som också faller. Vilka möjligheter har vi i praktiken att "välja" miljö och karaktär? Vi kan ju inte välja våra föräldrar! Med vilken rätt kan vi klandra en ungdomsbrottsling? Detta är intressanta och viktiga frågor att fundera på! Vi kan också fundera på vår inställning till att mildra de stimuli som blir många svaga karaktärers fall! Ett exempel är det vanliga resonemanget "Varför kan inte vi i Sverige få köpa alkohol i livsmedelsaffären som man får göra i andra länder, bara för att några få inte skulle kunna hantera en sådan frestelse, utan hamna i missbruk?"

När man diskuterar viljans frihet måste man skilja mellan det faktum att alla viljeyttringar kan orsaksförklaras och vår eventuella möjlighet att kunna välja mellan olika alternativ. Moraliskt ansvar förutsätter uppenbarligen en i någon mening fri vilja. Sedan måste vi skilja mellan valfrihet (frihet att välja) och handlingsfrihet (frihet att handla). För moraliskt ansvar kräver vi båda sakerna. Vad gäller orsaker till en viljehandling kan vi skilja mellan inre och yttre motiv. Att kräva orsaksfrihet i viljehandlingar fungerar inte. Tvärtom kräver vi i regel att en handling ska vara orsakad av den handlades karaktär för att vi ska värdera den moraliskt.

Ännu en modell vid sidan av pliktetik, effektetik och aristotelisk dygdetik är situationsetiken (s 80). Medan den vanliga pliktetiken liksom (ofta) effektetiken är knuten till regler (regeletik), menar situationsetiken att en handlings etiska värde är knuten till situationen (handlingsetik). Vi kan illustrera detta med ett schema:

	HANDLINGSETIK	REGELETIK
EFFEKTETIK	T ex Benthams utilitarism. Man ska alltså beräkna effekterna av varje enskild handling.	T ex Mills utilitarism. Man bedömer typer av handlingar i stället för enskilda handlingar.
PLIKTETIK	T ex Adam Smiths etik. Plikten visar sig i den enskilda situationen.	T ex Kants etik. Man utgår från den regel handlingen faller under.

Observera att ”regeletik” ofta används mångtydigt! Alltså både som synonym till pliktetik och som beteckningar på en etik som bedömer kategorier av handlingar i stället för enskilda unika handlingar. (”I regel ger det bäst effekter att handla på detta sätt”, kan en utilitarist säga.)

En situationsetiker som Sartre bedömer den enskilda handlingen intuitivt, utan hänvisning vare sig till regler eller effekter.

2.1 LÖSNINGSFÖRSLAG OCH KOMMENTARER TILL VISSA UPPGIFTER I LÄROBOKEN (KAPITLET MORAL)

Läroboken sid 48:

Det finns ju flera problem med effekten. Ett är att en effektkalkyl som görs vid en tidpunkt baserar sig på de fakta man då känner till och de prognoser man då kan göra. Denna kalkyl kan senare visa sig vara alldeles galen, när man fått fram nya fakta och sett det faktiska utfallet. Samma handling skulle alltså kunna vara rätt vid en tidpunkt och fel vid en annan tidpunkt. Ett annat problem är att man måste ha ett "grundvärde" i sin kalkyl. Är det självklart att det är "liv" i det här fallet? Antag att Scott resonerade så här: "Om vi nu överger Oates, blir effekten att han dör medan vi eventuellt överlever. Men vi kommer i resten av våra liv att plågas av tanken att ha lämnat en kamrat till en ensam död. Att leva sådana liv är sämre än att dö. Alltså är effekten bättre om vi inte överger Oates; eventuellt räddar vi alla och i värsta fall dör vi tillsammans." Det kan också finnas andra sätt att resonera.

Sidan 52:

Det är väl lätt att sätta sig in i såväl Stinas som Oskars situation. (I Tors också!) Jag tror att de flesta i Stinas situation skulle tita och försöka bygga vidare på relationen med Oskar, men samtidigt måste hon då leva med känslan att förhållandet inte längre är "uppriktigt". Hon döljer ju något för Oskar. Oskar lider väl knappast av det han inte vet, men dels kan han uppleva att förhållandet ändrats, eftersom det ändrats för Stinas del och det märker kanske Oskar (även om män lär vara dåliga på att upptäcka sådant), dels blir det kanske en katastrof om han skulle råka få veta det. Då blir det kanske svårare för honom att smälta oärligheten än otroheten. Stina kan mycket väl göra bedömningen att hon trots allt bör berätta för Oskar. Förhållandet utsätts för en prövning genom detta. Klarar det den prövningen blir det starkare; klarar det inte prövningen var det kanske inte så mycket att bygga en framtid på. En del ser troligen detta främst ur ett pliktetiskt perspektiv ("tala sanning oavsett konsekvenserna!"), medan andra ser till effekterna ("är konsekvenserna goda är också en och annan lögn tillåten!") I det senare fallet kan värderingen av effekter skilja!

Första uppgiften s 54:

Aristoteles går i antologiutdraget igenom följande dygder genom att skilja medelvägen från ytterligheterna: mod, besinning, frikostighet, storslagenhet, stolthet, uppriktighet, kvickhet och vänskap. Dessutom nämner han känslor

som inte är egentliga dygder såsom skamkänsla och indignation. Nu måste det sägas att en översättning aldrig blir riktigt rättvisande, eftersom de svenska orden ofta är så starkt värdeladdade. Det gör att det kan vara svårt att invända mot de ideal som framställs. Men jag kommenterar inte detta vidare, eftersom det skulle förutsätta att du läst antologiutdraget.

Andra uppgiften s 54:

Det kan vara svårt att se skillnaden mellan den aristoteliska etiken och vanlig plikt- eller effektetik. Men Aristoteles inriktar sig på subjektet, den handlande människan, i stället för på handlingen! Han menar ungefär att om vi bygger upp en bra karaktär som har de dygder han betraktar som idealiska, så kommer vi också att handla rätt i olika situationer. Aristoteles talar alltså om "goda människor" i stället för "goda handlingar". En god människa utför goda handlingar. Vanlig plikt- och effektetik är i stället helt inriktad på objektet, handlingen. Men hur blir man en god människa? Kan man välja sin egen karaktär? Man föds ju alltid in i en miljö och formas av den. (Jämför med det resonemang Ingemar Hedenius för om moraliskt ansvar och viljans frihet!) Martha Nussbaum tar bl a upp det faktum att Aristoteles vidgar etikens begrepp till hela livssituationen, en helhet som inkluderar frågor om livet och livets mening och inte bara ett antal enskilda handlingar. Genom att fokusera på människan lyfter man också fram betydelsen av att låta livet genomsyras av reflektion och medveten uppbyggnad av karaktären. Det stora problemet som jag ser det är att vi från början inte kan välja karaktär. Och detta gäller varesig vi tror på arvets eller miljöns dominans. När vi är vuxna ökar förstås möjligheten att välja, men fortfarande handlar det inte bara om att kunna välja, utan också att kunna *vilja* välja.

Uppgifter s 59:

(1) Hedonismen har kritiserats men den har också anhängare. Det skulle föra för långt att diskutera frågan här, men jag kan hänvisa till ett exempel på s k pluralistisk teori, Harald Ofstads s. 100 f. Genom historien har en mängd livsvärlden räknats upp. En viktig distinktion är mellan "värde i sig självt", *egenvärde*, och *instrumentellt värde*. Det förra eftersträvar vi som mål, det senare som medel till ett mål. "Lust" är således ett värde i sig självt, medan mat, estetiska upplevelser och socialt och sexuellt umgänge är instrumentella värden, eftersom de leder till lust. De är medel, inte mål. De värden som har egenvärde är således ganska få. Lust, lycka och nytta är det som oftast har nämnts. (Några flera nämns på s 65!)

(2) Det finns en teori som kallas den psykologiska egoismen. Den säger att vi faktiskt alltid handlar så att det i en eller annan form gynnar oss själva. Mot denna teori har riktats kritik, bl a från den engelske 1700-talsfilosofen biskop Butler. Han hävdar att vi faktiskt ibland utför altruistiska handlingar. Om då

någon invänder att vi utför dessa för att det ger oss själva tillfredsställelse, säger Butler att vi blandar ihop två saker. Han tar följande exempel: Vi tar med en person till havet. Denna person känner därvid tillfredsställelse, och vi känner tillfredsställelse över att den andra personen är tillfredsställd. Men vårt mål med handlingen var inte att skaffa oss egen tillfredsställelse! Vårt mål var att ta den andra personen till havet! Alltså handlade vi altruistiskt. Som "bevis" för detta säger Butler, att om den andra personen blev besviken i stället för glad över att se havet, visar ju inte detta att vårt mål var att göra personen besviken. Vårt mål var ju att bereda honom glädje. Alltså var vårt syfte att handla altruistiskt. Effekten på oss själva är mera en bieffekt; det råkar helt enkelt vara så att det bereder oss själva tillfredsställelse att glädja andra.

Observera att även om vi accepterar den *psykologiska* egoismen, följer inte av denna nästa teori, den *etiska* egoismen! Man kan nämligen inte logiskt sluta från det som *är* till det som *bör vara*. Även om vi skulle acceptera att människan i grunden är ond – och det är många som menar! – följer ju inte av detta att människan också bör handla ont, eller hur?

(3) Den antologitext läroboken hänvisar till är en artikel ur hälsotidningen Må bra. Den predikar i korthet att man ska ta tillvara alla tillfällen att njuta i nuet. Den har rubriken Carpe diem – fånga dagen, ett välbekant citat från romaren Horatius. En vanlig tolkning är att man inte ska låta oro för en osäker morgondag förstöra sinnesfriden denna dag: Lev i nuet och ta tillvara dagens glädjeämnen! En annan tolkning är att man ska njuta idag, alltså falla för frestelser, för i morgon finns de kanske inte kvar: Njut medan du kan! Spara ingenting till en osäker morgondag!

Uppgifter s 62:

(1) Vi kan konstatera att det är oerhört svårt att hävda en absolut determinism, det vi kallar *fatalism*. Det innebär ju att allt är ödesbestämt och att ingenting vi gör således kan påverka händelserna. I praktiken måste vi reservera ett område för "fri vilja" i någon mening. Stoicismens gränsdragning blir emellertid svår att argumentera för, alltså tanken att ingenting vi gör kan påverka händelser i yttervärlden; det enda vi kan påverka är i praktiken vår egen inställning till dessa okontrollerbara händelser.

(3) Strängt taget finns det nog flera reaktioner som skulle kunna betecknas som stoiska. En ödestro som innebär att allt är förutbestämt stöter man faktiskt på ibland. Den är i grunden orimlig, därför att den inte fungerar i praktiken. I så fall skulle man kunna utsätta sig för oerhörda faror, eftersom allt är ödesbestämt. (Men ibland möter man människor som verkar leva – och dö! – i den tron i trafiken!) Sedan har vi en inställning hos vissa religiösa att möta motgångar undergivet, se dem som "prövningar", upprepa som ett mantra :

”Det finns en mening med allt!” Där ligger väl som grund en tanke på en högre makt som styr och kan ingripa. För det tredje finns en hållning att acceptera motgångar, det oundvikliga, och inte ödsla kraft på sådant som inte kan påverkas. Det är väl i grunden en ganska förnuftig hållning. Exempelvis är detta ett sätt att möta åldrandet och det utesluter ju inte att man samtidigt aktivt försöker bromsa kroppens förfall.

Uppgifter s 71:

(1) Vi kan inte på ett begränsat utrymme ta upp en sådan diskussion här. En konsekvent utilitarism leder emellertid ofta till resultat och slutsatser som för många är orimliga. Det är lätt att inse att en konsekvent utilitarism kan leda till egendomligheter! En sådan är givetvis att en handling kan vara rätt idag men orätt i morgon. Om den barnmorska som biträdde vid Adolf Hitlers födelse den 20 april 1889 strypt det nyfödda barnet direkt, hade detta givetvis betraktats som en orätt handling *då*, men *nu*, i ljuset av vad som sedan hände, som en utilistiskt rätt handling! Ja, det framstår rentav som hennes plikt att strypa barnet! Detta är enligt handlingsutilitarismen. Däremot behöver det inte vara en invändning mot regelutilitarismen, som medför andra problem: När ska man följa regeln och när får man bryta mot den? Klart är att en konsekvent tillämpad utilitarism ofta leder till handlingar som kan kännas mycket stötande!

(2) Mill sluter från vara till böra. Russell kritiserar den första delen, premissen. Men också om vi accepterar den som ett faktum, kan vi logiskt inte sluta till att vi också *bör* eftersträva lust. Även om vi faktiskt ofta försöker undandra pengar från beskattning genom svartjobb och oriktiga uppgifter i deklarationen, följer väl inte att vi också *bör* göra så, eller hur?

Ett problem är ju att vi har lust av olika *slag*; det handlar inte bara om kvantitet utan också om kvalitet. Moore jämför på ett ställe den lust en berusad man som krossar porslin på ett nöjesfält känner med den lust han själv känner när han läser Shakespeares King Lear framför brasan en kväll och smuttar på ett glas gammalt portvin. Mills lösning på detta problem är enkel: Om en person som har erfarenhet av båda typerna av lust föredrar den ena framför den andra är den typen av lust att föredra, även om den kanske inte skänker lika total lustupplevelse. Mill skulle alltså mena att mannen på nöjesfältet saknar erfarenhet av riktigt gott portvin och den njutning läsning av Shakespeare kan ge, så han kan inte jämföra. Mannen som läser Shakespeare däremot har kanske erfarenheter från vilda ungdomsår och kan jämföra. Det ligger naturligtvis något i detta, även om det också finns en del invändningar.

(3) Naturligtvis inte! I exemplet med miljön kan man ju tvärtom hävda att en bevarad miljö leder till bättre effekter för flera människor än den materiella standardhöjningen. Vi kan alltid föra in begreppen ”på kort sikt” och ”på lång

sikt"! Och om – för att återknyta till Mill – jag är övertygad om att det ger större lust att läsa Shakespeare än Fantomen är det ju t o m min plikt att verka i den riktningen.

Uppgifter s 73

(2) Observera hur nära det kategoriska imperativet ligger den traditionellt kristna moralen uttryckt i den s k gyllene regeln! ("Allt vad ni vill att människorna skall göra för er, det skall ni också göra för dem!") Ungefär samma etiska princip uttrycks förresten i de flesta religioner! Det finns faktiskt också en tydlig anknytning till Sartres existentialistiska etik! Visst fungerar regeln ganska bra i de flesta situationer?

Uppgifter s 77

(1) Ett sätt är naturligtvis att undvika det *etiska* ställningstagandet genom att t ex följa en turordning: Först till kvarn ... Den av patienterna som väntat längst får hjärtat. Ett annat sätt vore att göra en rent medicinsk bedömning: vem är i största behovet av ett hjärta nu och vilka kan vänta? Det finns på det sättet många olika sätt att undvika den svåra *etiska* bedömningen. (Men lottning skulle väl inte kännas bra?) Ska vi sedan fundera på hur en plikt-respektive effektetiker kan tänkas resonera blir det genast svårare. Pliktetikern finner att hans läkaretiks bud ("du ska alltid handla så att du bidrar till att liv räddas") inte hjälper honom här. Den säger inte vem av de tre han ska prioritera. Och givetvis får han inte skapa en tilläggsregel bara för stunden, t ex "du ska alltid i första hand rädda livet på kvinnor" (alternativt: "unga personer", "viktiga samhällsmedborgare" etc)! Inte heller får han skjuta upp avgörandet så att ingen av de tre kandidaterna får ett hjärta i tid. (Att inte välja är ju också ett val!) Kanske kan han bygga ett resonemang på Kants kategoriska imperativ? Hur skulle han vilja att andra skulle handla i samma situation? Men lägg märke till att han då lätt halkar in i ett effektresonemang! Effektetikern har det knappast lättare! Han måste göra en mycket besvärlig kalkyl med en rad okända faktorer. Anita kanske är slut som forskare? Å andra sidan kommer hon kanske att hitta nyckeln till AIDS-vaccinet! Vem vet? Albin är kanske en väldigt dålig far och hans barn får en bättre uppväxt utan honom? Eller kanske kommer han att skriva en oerhört uppskattad roman om några år, som kommer att glädja mänskligheten under lång tid? Linus kommer kanske att utvecklas till ungdomsbrottsling och mördare? Eller själv bli hjärtkirurg och rädda livet på svårt sjuka människor? Och hur väger man ett AIDS-vaccin mot en roman i Nobelpristagarklass? En hjärtkirurgs arbete mot en fotbollsspelare i världsklass? En TV-underhållares insats för mänskligheten mot en lokalvårdares? Om man skulle försöka konstruera ett regelverk som kan följas med automatik i kommande fall är det heller inte lätt. Det känns stötande att gå efter inkomst, samhällsställning eller dylikt. Alder är neutralare: Alltid hjärtat till den yngste! (Och så kan man tänka sig problemet

när landets statsminister och en alkoholiserad uteliggare kommer in samtidigt – och uteliggaren är en månad yngre än statsministern ...)

(2) Jag ska ge ett exempel från min egen skoltid. Sista året på gymnasiet fick min klass en ny lärare som tillhörde MRA (Moral Re-Arment, eller på svenska Moralisk Upprustning, var en rörelse som startade på 1930-talet). Anhängarna av denna rörelse bekände sig bl a till ”de fyra absoluterna”: absolut ärlighet, renhet, osjälviskhet och kärlek. Strax före studentexamen, innan student-skrivningarna var färdigrättade, frågade en av mina klasskamrater om hon var godkänd på skrivningarna. Hon var nämligen svag i flera ämnen och man måste ha godkänt på student-skrivningarna för att få gå upp i den avgörande muntliga prövningen. Denne lärare visste nu att skrivningen i ett ämne var svag, men betyget var ännu inte satt. Han kunde förstås ha sagt att det inte var klart, men eftersom han som MRA-medlem lovat att vara absolut ärlig svarade han att hon troligen skulle bli underkänd, även om betyget ännu inte var satt. Flickan brast i gråt och rusade hem; hon avbröt alltså studierna. En vecka senare visade det sig att hon var godkänd, men då var det för sent för henne; hon hade ju redan avbrutit. Detta är ett exempel på hur en person följer regler utan hänsyn till konsekvenserna. Gjorde denne lärare rätt?

(3) Man kan uppfatta legitimiteten på två sätt: att dessa regler är naturrättsligt grundade, självklart gällande för alla människor i alla tider, eller att de är en överenskommelse, ett slags spelregler, som de undertecknande staterna kommit överens om. Det som i så fall skiljer dem från vanliga lagar är förstås att de inte är förbundna med straff om man bryter mot dem. Även om man inte betraktar dem som naturrätt behöver de inte vara utilitaristiska, men visst ligger också utilitarism bakom dem! När dessa regler ska tillämpas i praktiken kommer svagheter fram. På vissa punkter medger de mycket vida tolkningar och de starka nationerna bestämmer tolkningen, inte oberoende jurister i en domstol. Givetvis förekommer också regelkollisioner. (Se vidare övningsuppgift 11 nedan!)

Uppgifter s 80

(1) Vad gäller determinism och ansvar – se exemplet från Hedenius ovan!

(2) I vår rättsuppfattning ska påföljden inte vara en samhällets hämnd eller ett ”straff” för en handling, utan ha syftet att avhålla individen från att begå samma brott igen (individualprevention) eller avhålla andra från att begå samma brott (allmänprevention). När vi läser i tidningen att någon fått två månaders fängelse och indraget körkort för rattfylleri, ska det alltså avhålla oss från att köra bil när vi druckit alkohol. Om någon handlar under ”tillfällig sinnesförvirring” befinner han sig ju i ett tillstånd då tanken på en påföljd troligen ändå inte skulle avhålla honom från att begå handlingen. Om jag planerar att mörda min fru (eller man) för att komma över hennes (hans)

pengar bör jag straffas, men om jag i ett akut anfall av besinningslös svartsjuka slår ihjäl henne (honom) borde jag således inte straffas. (Vad jag vet ser också fransk lagstiftning mycket milt på ett sådant "crime passionel"!)

Situationen var ju sådan att tanken på ett straff ändå inte hade avhållit mig från handlingen. Sedan är det förstås stötande för många att en person kan slå ihjäl sin fru/man under tillfällig sinnesförvirring, straffrifyklarar med hänvisning till sinnesförvirringen, inte tas in på mentalsjukhus med hänvisning till att sinnesförvirringen var tillfällig och inte längre är aktuell – samt kanske lyfta försäkringspengarna efter henne/honom som fri man/ kvinna! (Ungefär detta inträffade också i ett uppmärksammat fall för flera år sedan! Det enda "straff" som drabbade mördaren var att avskedas från sin arbetsplats, en livsmedelskedja, med hänvisning till att den han slagit ihjäl, hustrun, också var anställd i samma livsmedelskedja! Han hade alltså brutit mot anställningsvillkoren. Sedan kunde han lyfta livförsäkringen efter sitt offer.)

(3) Risken med en situationsetik är förstås att man i efterhand skapar en motivering till sin handling i stället för att låta etiska principer i förväg vägleda handlandet. I praktiken är det kanske emellertid så vi ofta gör?

2.2 ÖVNINGSUPPGIFTER TILL KAPITLET MORAL

(1) Ordet ”moralisk” har två motsatser: omoralisk och amoralisk. Kan du finna någon skillnad mellan dessa?

(2) Handlar det om sed, moral eller lag i följande fall: Bära ljusbruna moccaskor till frack? Ägna sig åt s k modern husbehovsbränning? Fortkörning? Ljuga?

(3) Epikuros var egoistisk hedonist. Han menade alltså att den egna lusten och njutningen var det enda man bör eftersträva. Detta behöver dock inte innebära att det alltid är självklart hur man ska handla i olika situationer! Ge exempel på att två egoistiska hedonister kan uppträda på helt olika sätt i samma situation!

(4) Harald Ofstads ”fem primära värden” har tydlig anknytning till annat vi nyligen läst. Vilka anknytningar hittar du?

(5) Ett viktigt begrepp hos Sartre nämner aldrig läroboken (trots att den behandlar just Sartre så grundligt): *essens*. Det kan översättas med ”väsen” eller ”egenskaper”. Om en snickare tillverkar en stol utgår han från stolens *essens*, dvs han har en föreställning av den stol han ska tillverka redan innan han har tillverkat den. *Essensen* föregår *existensen*, med Sartres terminologi. Med människan är det emellertid tvärtom enligt Sartre: *existensen* föregår *essensen*! Vad innebär det?

(6) Herakleitos har lämnat efter sig enbart ett antal fragment. Vissa av dessa är mycket svårtolkade och han har också fått epitetet ”den dunkle”. Ett fragment av honom lyder: ”Åsnor skulle föredraga halm framför guld”. Fundera på olika tolkningar!

(7) Du kommer ihåg Stinas problem? (Läroboken s 52.) Du har funderat på Stina och Oskar. Nu ska vi ägna en tanke åt den tredje personen, Tor. Rimligtvis hade också han ett val. Han tycker om Stina som vän, han finner att hon är ledsn, han pratar med henne och de kommer varandra ganska nära. Allt detta förstärks dessutom av att de dricker vin. Stina är attraktiv – i synnerhet efter några glas vin. Resonera kring Tors handlande! Vad ska han göra? Hur ska han motivera det?

(8) Vi har sett hur hedonisterna utifrån ett faktum (menar de) att alla människor faktiskt eftersträvar lust drar slutsatsen att alla människor också *bör* sträva efter lust. Man sluter alltså från vara till böra. På samma sätt menar de etiska egoisterna, att eftersom alla människor faktiskt är egoister, så *bör* också

alla vara egoister. Logiskt sätt kan man inte göra en sådan slutledning. Kan man göra motsatsen, alltså sluta från böra till vara? Kan du komma på något exempel?

(9) Kant säger på ett ställe att han beundrar två saker: ”stjärnhimlen ovanför oss och sedelagen inom oss”. Denna sedelag uttrycks genom det kategoriska imperativet. Kant menar att detta är medfött. Kants sedelag påminner ju en del om det vi kallar samvetet. Det är ju också en slags inre röst som styr vårt handlande. Oftast anser man numera att samvetet inte är medfött, utan ett resultat av erfarenheter och yttre påverkan, t ex uppfostran. Arv eller miljö? Vilka argument kan du hitta för och emot?

(10) ”Det är bättre att vara en olycklig filosof än ett lyckligt svin”, säger John Stuart Mill. Har han rätt, tycker du? Hur kan man resonera?

(11) På sidorna 74 och 75 hittar du ett utdrag ur FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna. Tre frågor i anslutning till detta: (a) Tycker du att alla de citerade rättigheterna är självklara? (b) Finns det möjlighet att tolka några bestämmelser väldigt vitt, så att det blir nästan omöjligt att konstatera brott mot reglerna? (c) Kan du komma på exempel på att Sverige bryter mot någon av reglerna?

2.3 SVAR OCH KOMMENTARER TILL ÖVNINGSUPPGIFTERNA

(1) Den som är omoralisk har en dålig moral, medan den som är amoralisk saknar moral. Gör man något omoraliskt är man således möjligen medveten om att man handlar orätt (eller har en dålig moral), men det är man inte om man är amoralisk; då saknar man moral. Sedan är frågan vad vi ska betrakta som värst.

(2) Valet av skor leder knappast till moraliskt klander, men hos vissa människor och i vissa situationer kan det kanske göra det. Något lagbrott är det definitivt inte, men för många ett klart avsteg från sedvanan. Hembränning är ju däremot ett klart (och dessutom ganska allvarligt) lagbrott men den moraliska synen på hembränning varierar. Hos vissa personer kan redan alkoholkonsumtion i sig föranleda moraliskt klander. Den allmänna moralen i dagens Sverige torde ha lättare att se genom fingrarna med hembränning om den sker enbart för privat konsumtion, medan det anses vara högst omoraliskt att sälja produkterna och – i ännu högre grad – att sälja till barn och ungdom. Fortkörning är ju också ett lagbrott men moraliskt ser vi allvarligare på att köra i 90 förbi en skola där högsta tillåtna hastighet är 30 km/tim, än att köra 170 på en tom motorväg, eller hur? (Men också lagen ser ju olika på dessa fall.) Att ljuga anses nästan alltid moraliskt förkastligt, även om det också finns s k vita lögner, dvs tillfällen då vi ljuger i ett gott syfte. (Synen på sanningssägande som en plikt ersätts tillfälligt av ett sinnelags- eller effektresonemang!) Enligt lagen är det däremot inte straffbart att ljuga, utom i vissa situationer, t ex i vissa fall inför domstol. En politiker kan aldrig dömas för ett lögnaktigt vallöfte av en domstol – däremot brukar väljarna döma honom moraliskt.

(3) Ett exempel: Vi ger två egoistiska hedonister var sin gräddtårta och ser vad de gör. Den förste säger: ”Att äta gräddtårta är en njutning och det enda jag bör eftersträva i livet är att skaffa mig själv så mycket njutning som möjligt! Jag äter upp hela tårtan själv!” Den andre – som skulle kunna vara Epikuros själv – resonerar så här: ”Att äta gräddtårta är visserligen en njutning, men äter man för mycket blir man illamående. Jag ska sträva efter en njutning som fungerar på lång sikt och som inte medför obehag. Dessutom skulle mitt välbefinnande öka om även människor i min omgivning mådde bra. Alltså äter jag själv bara lite av tårtan och bjuder andra att äta av den också. Då blir jag på sikt mest tillfredsställd.” Även för en egoist kan det vara viktigt att ta hänsyn till andra. Sedan måste man också väga lusten nu mot en framtida olust (magsmärter, okontrollerad viktökning o dyl) och Epikuros skulle säkert också ha kalkylerat med risken att göra sig beroende (?) av gräddtårta; i så fall skulle det ju ha inneburit kommande olust att inte regelbundet få tårta även i framtiden.

(4) Den fjärde punkten (psykiskt och fysiskt välbefinnande) ligger ju nära den hedonistiska lusten. Kunskap (första punkten) och estetiska värden (punkt tre) förekommer i pluralistiska teorier. Den femte punkten för ju tanken både till Kants kategoriska imperativ och kristendomens ”gyllene regel” (”Allt vad ni vill att människorna skall göra för er, det skall ni också göra för dem!”). Platon skulle ha gillat den första punkten; han skulle ha menat att det handlade om att söka kunskap om idévärlden. Epikuros skulle ha gillat punkt fyra o s v. Ofstad samlar och koncentrerar egentligen två tre tusen års vishet!

(5) Att existensen föregår essensen innebär att människan inte är skapad för något ändamål (jfr med Aristoteles ändamålsorsak!) eller har någon utstakad bestämmelse, utan människan förverkligar fortlöpande sig själv genom att välja. En gång sade man skämtsamt: ”Mann ist was mann isst” (man är vad man äter). Här kan man säga att man är vad man väljer. Man formar på så sätt sin egen personlighet och sina egenskaper själv. Det är detta som är frihet – vi är dömda till frihet på gott och ont. Detta är en grundtanke i existentialismen.

(6) En tolkning skulle man kunna anknyta till det Mill kommer in på i det återgivna citatet, liksom till citatet av Demokritos om oxar och ärtor. Lust och lycka är olika för olika individer. En åsna söker kvalitativt lågstående njutningar och förstår sig inte på guld, utan föredrar den värdelösa halmen. Jag misstänker att Herakleitos menar något sådant. Men i vår tid skulle man också kunna fundera på om inte åsnan gör rätt? Halmen kan man åtminstone ligga på, medan guld är totalt värdelöst – om ingen annan sätter värde på det så att vi kan byta till oss något värdefullt för det. Halmen skulle alltså representera ett egenvärde, medan guld har enbart instrumentellt värde.

(7) Tor kan förstås resonera på många sätt. En viktig fråga är vad han vet. Är han övertygad om att det är slut mellan Oskar och Stina? Vilken moralisk uppfattning har de inblandade? Det kanske är fullt acceptabelt att ligga med varandra för vänskaps skull? Vilka avsikter har Tor? Är han kanske t o m allvarligt kär i Stina? Vilken roll spelar vinkonsumtionen? Borde Tor ha undvikit att dricka vin med Stina, med tanke på att han borde kunna räkna ut vad detta kunde leda till? Om man ser det effektetiskt kanske han verkligen menade att det totalt sett var bäst det som hände? Han var kanske övertygad om att Stina skulle må så mycket bättre av det? Eller såg han snävt till sitt eget bästa på kort sikt? Kants kategoriska imperativ skulle kunna tjäna som vägledning. En av Kants tre formuleringar av det lyder ju: ”Behandla alltid andra människor som mål, inte bara som medel.” Han använde kanske Stina bara som medel för att själv uppnå lust?

(8) Jag tror politiker ofta gör det misstaget! Men bara för att det vore önskvärt att det förhöll sig på ett visst sätt, kan man ju inte dra slutsatsen att det också är möjligt. Bara för att det vore önskvärt att människor vore lika, kan man inte

sluta sig till att människor också faktiskt är lika. (En del av problemen med den svenska skolan kanske sammanhänger med detta?) En helt annan sak är att människor kan ha samma *värde*. Jämlikhet i den meningen är en värdering, som vi måste skilja från faktisk jämlikhet ifråga om t ex begåvning och andra egenskaper. Medan vi inte logiskt kan sluta från *böra* till *vara*, är det tvärtom så att vi alltid kan sluta från *böra* till *kunna*. Om jag säger att någon bör utföra en viss handling, förutsätter jag att han faktiskt också kan utföra handlingen.

(9) Inom en religion påstår man ofta att Gud inplanterat vissa etiska principer i människan. Naturrättsfilosofer försöker ersätta Gud med naturen; vissa etiska principer är självklara, menar man. De är att jämföra med fysikens naturlagar. Mot detta talar att olika kulturer ofta skiljer sig från varandra. Många menar emellertid att något centralt för (nästan) alla skulle vara exempelvis det kristendomen uttrycker med sin gyllene regel: "Allt vad ni vill att andra ska göra mot er, det ska ni göra mot dem." Kants kategoriska imperativ är ju en variant av detta. Denna regel förekommer också i de flesta religioner och kulturer men i lite olika formuleringar. Även om vi skulle acceptera detta – och det är inte alls självklart – följer ju inte ett mera detaljerat regelsystem av detta. Och vi kan ju också konstatera att denna regel i praktiken fungerar dåligt. Varken israeler eller palestinier följer den och det finns heller inga tecken på att de skulle vara medvetna om den men medvetet bryter mot den. Kant menade att sedelagen är medfödd; vi är nog i allmänhet mera benägna att se samvetet som en miljöbetingad konstruktion, tror jag.

(10) Det avgörande är hur man ser på kvalitet i förhållande till kvantitet i fråga om lust. Jag kan tänka mig att många skulle föredra en tillvaro som lycklig gris – i synnerhet som grisen knappast kan föreställa sig en annan tillvaro. Det enda alternativet för honom är i så fall att vara en olycklig gris. Som människa ökar kraven på lycka, men rimligen också intensiteten i en eventuell olycka. För en människa är det knappast ett optimalt tillstånd att få ligga och dåsa i solskenet i en lerpöl efter en stadig måltid på potatisskal och gröpe, men det beror kanske på att vi ser det ur människans synvinkel? Skulle grisen uppskatta en operaföreställning? Vidare är det ju så att människan upplever mycket olust bara genom att kunna föreställa sig framtida olust. Grisen har förmodligen inga föreställningar om sin egen förestående död, utom kanske en kort stund före. Grisen oroar sig förmodligen inte heller för morgondagen.

(11) (a) Vissa förbehåll måste man väl göra! Står man under åtal har man ju inte rätt att fritt lämna landet. Yttrandefrihet måste också ha vissa gränser. Sedan är förstås frågan vad som menas med "självklar" här! Om det innebär "grundad i naturen" el dyl behöver man inte erkänna något som självklart. (b) En del formuleringar framstår väl närmast som meningslösa, eftersom det är så lätt att tolka in undantag. Vad innebär t ex "godtyckligt" i artikel 9? Kan det innebära rätt att fängsla någon bara jag kan peka på ett skäl – vad detta än är? Om vi tänker på hur det kan se ut även i s k civiliserade länder som tillhör FN

och ansluter sig till dessa mänskliga rättigheter framstår dessa artiklar närmast som ett spel för galleriet. (c) Också Sverige anklagas ibland av t ex FN för att bryta mot artiklarna – och ännu flera svenskar klagar på sådant de upplever som brott. Principen lika lön för lika arbete är inskriven i artikel 23 men det är som bekant fortfarande stor skillnad mellan mäns och kvinnors löner.

3 KOMMENTARER TILL LÄROBOKEN: KAP 4 HAR LIVET EN MENING?

Fortsätt nu med kapitel 4: Har livet en mening? Nu kommer vi in på frågor som mera handlar om livsåskådning. Säkert har många religioner och religiösa föreställningar orsakats av människans behov att finna en mening med livet. Det har lett till att tron överordnats vetandet. Detsamma gäller andra ideologier som omfattats med starkt känslöengagemang. För en marxist kan livets mening vara att bidra till det klasslösa samhällets genomförande. Livets mening kan vara såväl något i detta livet som något hinsides. Men om man stryker Gud och ställer sig kritisk till trosrörelser och olika ideal blir det naturligtvis svårare. Och behöver vi ens anta att livet *har* en mening? Ett sådant antagande verkar ju förutsätta en avsikt, en skapare. Något kan ju ha (ges) *värde*, utan att ha *mening*!

Lustigt nog går läroboken i detta kapitel baklänges. De tre första filosoferna levde ju i ordningen Kierkegaard – Nietzsche – Sartre. De tre har emellertid mycket gemensamt, och Sartre har lärt en hel del av sina föregångare.

Redan i inledningen talade vi om att det finns både ”livsfilosofi” och ”detaljfilosofi” i historien. Den senare ger – och avser heller inte att ge – förklaring och mening åt livet. Den försöker ofta tvärtom vara ”vetenskaplig” och objektiv. Nu kommer vi emellertid till tre filosofer som alla är medvetet subjektiva. Analytiska filosofer har också bl a därför haft svårt att acceptera existentialisterna. De förra menar att det subjektiva hör till konsten, inte till vetenskapen. Men samtidigt är det ju så att den analytiska filosofin inte förser nutidsmänniskan med en helhetslösning, en livsåskådning, något som existentialismen i Sartres tappning gör. Just Sartres existentialism har också, främst via litteraturen, kommit att påverka vår livsuppfattning och våra sätt att leva mycket starkt utan att vi är medvetna om det.

Existentialismen

Nietzsche kan vi placera i gränsområdet mellan filosofi och dikt. Han är ofta mångtydigt suggestiv som en skönlitterär författare, medan de flesta andra filosofer vi stött på tvärtom anstränger sig om klarhet och exakthet. Därför kan vi också läsa och tolka Nietzsche på flera olika sätt. Han vänder sig mot svaghet och medlidande; detta kan ses i ljuset av den darwinism som börjar spridas vid denna tid: kampen för tillvaron, de starkares överlevnad. Det som gäller för naturen i övrigt gäller också för människan, menar Nietzsche. Detta pekar också i riktning mot ”övermänniskan”, som kommer att avlösa den nuvarande människan precis som hon i sin tur har avlöst apan. Det är på sätt och vis romantikens genikult driven till sin spets. (Frågan är dock om Nietzsche själv skulle ha accepterat att ”vem som helst” utropade sig till övermänniska och påstod sig ha rätt att förtrycka andra ...) Det finns

sympatiska och mindre sympatiska tolkningar av övermänniskotanken; till de förra hör Frödings, till de senare nazismens. Nietzsche hade ett mycket stort inflytande på sin samtid under 1800-talets slut och många av hans idéer har visat sig livskraftiga in i vår tid. Det är ofta mycket stimulerande att läsa honom och det är svårt att vara likgiltig till hans idéer. Ibland är han osympatisk, ibland sympatisk. Han pekar – tillsammans med Kierkegaard – fram mot 1900-talets existentialism hos bl a Sartre.

3 . 1   LÖSNINGSFÖRSLAG OCH KOMMENTARER TILL VISSA UPPGIFTER I LÄROBOKEN (KAP HAR LIVET EN MENING?)

Uppgifter sid 90:

- (1) En likhet inom etiken är förstås betoningen på ansvaret. När vi väljer, formar vi inte bara vårt eget liv, utan har också ett ansvar för andra. Vi ska ju välja så att vårt val kan fungera som en norm för andra. Detta påminner om Kants kategoriska imperativ: "Handla alltid så att du kan önska att maximen för din handling kunde upphöjas till allmän lag."
- (2) Detta kan man förstås inte ge ett svar på. Däremot kan man säga att många människor lever som om detta skulle vara riktigt. Existentialismen har satt djupa spår. En grundläggande förutsättning för att "välja sin personlighet" är förstås att man själv tror att det är möjligt. Vi kan se det som en teori! Som sådan är den ju i alla fall fruktbar, eller hur?
- (3) Det genomslag Sartre fått med sin variant av existentialismen beror bl a på att han uttryckt den konstnärligt genom sina romaner, noveller och dramer. Dessa läses, spelas, diskuteras och påverkar människor, medan bara några få specialister torde fördjupa sig i hans fackfilosofi, som känns betydligt tyngre.

Uppgifter sid 91:

Många tycker att Camus konstnärligt lyckats bättre än Sartre. Camus fick också Nobelpriset före Sartre, vilket säkert förargade den senare. När han äntligen fick det vägrade han att ta emot det. Främlingen och Pesten är båda lättlästa. Av Sartres skönlitteratur är kanske Åcklet mest lättillgänglig. Frihetens vägar är betydligt tyngre, tycker jag.

Uppgift sid 97:

Det verkar som om intresset för Nietzsche är stadigt i tilltagande. Många av hans böcker kommer i nyutgåva på svenska. Det är aldrig tråkigt att läsa Nietzsche! Han överraskar, oroar och irriterar och ger många aha-upplevelser. I det avseendet kan han erinra en smula om en annan originell filosof, Ludwig Wittgenstein. Båda är svårtolkade och ofta mångtydiga, båda uttrycker sig gärna i fragment och korta aforismer. Båda är oerhört suggestiva!"

Uppgift sid 100:

Modeller av det här slaget kan fungera på (minst) två sätt: När man tillämpar dem på nya företeelser ser man plötsligt saker man tidigare inte sett och man ser samband och helheter och förstår på ett nytt och kanske djupare sätt. Men det kan också fungera som en slags tvångströja, så att en motsträvig verklighet tvingas in i en modell och därigenom förvanskas. I P O Enqvists roman *Lewis resa* (2001), som ju handlar om pingströrelsens dominerande gestalter under nästan trettio år, Lewi Pethrus och Sven Lidman, använder Enqvist på ett ställe "Kierkegaards-modellen" på Sven Lidman. Denne började som dekadent poet och levde ett ansvarslöst och tämligen ytligt liv (estetiska stadiet), genomgick sedan en kris och tog avstånd från sitt tidigare liv (etiska stadiet), för att slutligen ansluta sig till pingströrelsen (religiösa stadiet).

Uppgifter sid 101:

Ofstads fyra första värden skulle en hedonist se på med visst gillande – men han skulle tillfoga att det gemensamma och utmärkande för dem är lust. De kan förefalla att vara egoistiska till sin natur, men i det här fallet leder ju egoismen samtidigt till altruism. Det betonas och lyfts fram genom den femte punkten. Vad Ofstad säger här tål verkligen att diskutera. Kan vi leva ett fullvärdigt och meningsfullt liv i total social isolation?

Uppgifter sid 104:

De flesta känner troligen igen känslan av "flow" i en eller annan form och under andra beteckningar. För Ofstad var uppenbarligen samspelet med medmänniskor, kärleken, en viktig aspekt av flow – om man nu definierar flow som det som ger livet en mening. Därutöver kan man uppnå det i bl a sökandet efter kunskap, etiskt handlande, estetiska upplevelser. Problemet är förstås att hitta en vettig definition av begreppet. Det blir ju så lätt en cirkel: Flow är det som ger livet mening, för det som ger livet mening kallar vi flow.

4 INSÄNDNINGSUPPGIFT

1. Vilken av de metaetiska teorierna tycker du verkar mest rimlig? Eller med andra ord: Vad menar du (alternativt: tror du att du menar) när du säger ”denna handling är god”? Ge en kort motivering!
2. En lag som saknar förankring i det allmänna rättsmedvetandet (ett annat namn på ”moral” i det här fallet) fungerar dåligt. Sedan finns det tvärtom sådant som inte alls är olagligt, men som ändå moraliskt fördöms mycket kraftigt av de flesta. Kan du ge ett exempel på vardera?
3. Du skriver en viktig skrivning i matematik. Om du klarar den kommer du in på den utbildning du länge siktat på och har snart ett välbetalt och samhällsnyttigt yrke; om du inte klarar den är flera år av studier och försaker försvunna. Med frågorna följde – av misstag – lärarens facit till skrivningen med alla lösningar. Visa hur du resonerar och handlar i denna situation som (a) konsekvent effektetiker, (b) konsekvent pliktetiker!
4. Som du vet finns det djurrättsaktivister som bl a släpper ut minkar på minkfarmar. Kan du motivera denna handling från (a) effektetisk aspekt, (b) pliktetisk aspekt? Kan du dessutom kritisera denna handling ur (c) effektetisk aspekt och (d) pliktetisk aspekt?
5. En viktig invändning mot pliktetiken är ju möjligheten att två plikter kolliderar. Antag att du som kristen i ditt regelsystem har plikterna ”du ska inte döda” och ”du ska inte ljuga”, dvs två av de tio budorden. En person kommer till dig och säger sig vara förföljd av en galning som tänker döda honom. Han ber dig gömma honom. Du gör det. Efter en stund kommer en man och ringer på dörren. Han har en pistol i handen och frågar om du vet var den förste personen är. Om du säger ”Ja, han är gömd i garderoben där borta!” medverkar du till hans snara död, dvs du dödar honom i praktiken och bryter mot en plikt även om du lyder en annan plikt, att inte ljuga. Om du å andra sidan förnekar att du vet var han är ljugar du och bryter mot en plikt även om du lyder en annan plikt, att inte döda. Kan du hitta någon lösning på detta principiella problem för en pliktetiker?
6. Vad tror du om flow-teorin? Se på den vetenskapsteoretiskt! Hur fungerar den som vetenskaplig hypotes? Är den fruktbar, dvs förklarar den mycket? Kan den provas? Verifieras? Falsifieras?
7. Skriv till slut ner några synpunkter på denna studieenhet! Hur fungerar läroboken? Kommentarer i pärmerna? Övningarna? Är det här momentet lätt eller svårt? Vad tycker du presenteras för ytligt, dvs var skulle du vilja fördjupa dina kunskaper? Förslag till förbättringar?

FILOSOFI A

Studieenhet 4

FÖRDJUPNING

Nu har du nosat på tre klassiska filosofiska områden: elementär argumentation, kunskapsteori och etik. Som avslutning på den här kursen ska du nu få möjlighet att välja ett område för en fördjupning, även om du kanske inte hinner mer än skumma på ytan. Det ger en möjlighet att tillämpa en del kunskaper och färdigheter du skaffat dig under kursen på ett nytt område. Du får välja mellan tre områden:

- (1) Det första är ”djur och natur”. I våra dagar är etiska frågor om djurens rättigheter mycket uppmärksammade. Ändå är intresset för människans samspel med naturen, exploateringen av jordens resurser, miljöförstöring och djurs rättigheter inte många decennier gammalt. Den norske filosofen Arne Næss var en av de första som intresserade sig för detta. Du börjar med att läsa läroboksavsnittet sid 114-120.
- (2) Den andra frågan du kan välja att fördjupa dig i handlar om ”ett rättvist samhälle”. Där kommer du in på modern politisk filosofi. Det finns olika meningar om hur rättvisa ska vara beskaffad. Det är främst två amerikanska filosofer, John Rawls och Robert Nozick, som fört fram moderna idéer om detta. Du börjar med läroboken sid 121-129.
- (3) Den tredje frågan handlar om rätten att döda. Detta är ju en urgammal etisk fråga! I våra dagar kan det handla om vapenvägran, dödsstraff, abort och dödshjälp men här kommer man också in på frågan om människans rätt att döda djur. Du läser läroboken sid 134-140!

Du ska först och främst välja ett av områdena. Sedan orienterar du dig i ämnet genom att läsa läroboksavsnittet och formulerar sedan din frågeställning. Först därefter är det dags att gå till kompletterande litteratur och skaffa material. Till slut disponerar du ditt material, skriver ut det och skickar in det. Resultatet av din fördjupning ska bli ett PM på tre – fem sidor. Det ger ytterligare 10 CSN-poäng.

STUDIEHANDLEDNING

Observera att du ska välja ett av de tre arbetsområdena för fördjupningsuppgiften! I läroboken hittar du hänvisningar till texter i en antologi. Den heter Levander – Westman: Filosofins värld, 2 uppl 2002 (Almqvist & Wiksell) och den hittar du förhoppningsvis på ett bibliotek!

1 KOMMENTARER TILL LÄROBOKEN: AVSNITTET DJUR OCH NATUR

Ekosofin har inte många decennier på nacken! Den slog igenom med Arne Næss på 1970-talet. Den innehåller – liksom så mycken annan filosofi – inbyggda motsättningar och paradoxer. Exempelvis verkar det för många konstigt att tillskriva s k död natur, t ex mineraler, lika rätt till utveckling som växter, djur och människor. Och att trots detta tillåta människan att genom närhetsprincipen utnyttja djuren och naturen för egen vinning. Varför skulle just människan ha denna rätt? En annan motsättning ligger i strävan efter ett småskaligt samhälle – men trots detta ett behov av globalisering.

Vi bör betänka att vår tids officiella uppfattning, uttryckt t ex genom FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, dels är ganska ny, dels knappast är erkänd i praktiken. Det finns t ex mycket rasism kvar! Klassamhället finns kvar även om det tar sig olika uttryck i olika delar av världen. Synen på kvinnans värde skiftar ju också. Blickar vi tillbaka i historien – och där behöver vi inte gå särskilt långt! – har vi t ex det gamla klassamhället, ståndssamhället och det feodala samhället. Det är inte så länge sedan det var accepterat att ha slavar. Samtidigt växer en ny syn på djuren fram, men den är delvis kulturellt betingad. Vi skulle ogärna äta apor eller hundar, men det betraktas som delikatesser i vissa länder. Vi ser med avsky på djurplågåre, men till dessa räknar vi knappast den som slår ihjäl en mygga eller trampar på en myra. Man kan ju fundera på hur man kommer att betrakta vår tids värderingar om några hundra år!

1.1 FÖRSLAG TILL FORMULERING AV UPPGIFTEN

Du kan formulera en egen ståndpunkt i frågan om t ex människans värde i relation till övrigt liv och argumentera för den. Du kan välja en annan ståndpunkt och argumentera mot den. Du kan välja någon av de fem texter som nämns på sid 120 (eller någon annan relevant text) och granska den kritiskt. Och när du argumenterar för eller mot eller granskar kritiskt förutsätts du använda en filosofisk metod, dvs iaktta semantisk medvetenhet, logiskt och vetenskapligt tänkande och använda vanliga filosofiska teorier och begreppsapparater.

Du bör läsa lite mera inom ämnet för att få material till ditt PM. Du anger det material du använt i ditt PM!

2 KOMMENTAR TILL LÄROBOKEN: AVSNITTET ETT RÄTTVIST SAMHÄLLE

”Rättvisa” är exempel på ett ord med oklar (eller t o m obefintlig) deskriptiv betydelse och stark emotiv betydelse. Har man beskrivit något som rättvist, har man egentligen inte sagt hur det är beskaffat – däremot att man själv tycker att modellen är bra. Man kan ju inte använda ordet om något man ogillar, eftersom ordet är positivt i alla sammanhang. Det är ju också ett politiskt favoritord! Men vad är t ex ”rättvis lön”? Att alla tjänar lika mycket? Att män tjänar mer än kvinnor? Att äldre tjänar mera än yngre? Att utbildningens längd avgör? Ansvar? Yrkets svårighetsgrad? Risker? Samhällsnyttan? Ansträngningen? Eller någon annan faktor, kanske släktskap?

Ända sedan antiken – troligen ännu längre tillbaka – har människor funderat på hur samhället ska organiseras och hur det goda och rättvisa samhället är beskaffat. Platon beskriver sin idealstat. Rousseau föreslår ofta återkommande folkomröstningar som ett led i ett demokratiskt styre. Montesquieu lägger fram en maktfördelningslära för att bygga in ett skydd mot diktatur. I våra dagar har sedan Rawls och Nozick skapat filosofiska grunder för två vitt skilda politiska ideologier. Till detta kommer som ett intressant inlägg Charles Taylor och de s k gemenskaparna.

2.1 Förslag till formulering av uppgiften

Du kan formulera en egen ståndpunkt i frågan om ett rättvist samhälle och argumentera för den. Du kan välja en annan ståndpunkt (t ex Rawls, Nozicks eller Taylors) och argumentera mot den. Du kan välja någon av de tre texter som nämns på sid 129 (eller någon annan relevant text) och granska den kritiskt. Och när du argumenterar för eller mot eller granskar kritiskt förutsätts du använda en filosofisk metod, dvs iaktta semantisk medvetenhet, logiskt och vetenskapligt tänkande och använda vanliga filosofiska teorier och begreppsapparater.

Du bör läsa lite mera inom ämnet för att få material till ditt PM. Du anger det material du använt i ditt PM!

3 KOMMENTAR TILL LÄROBOKEN: AVSNITTET FÅR MAN DÖDA?

På ganska kort tid – ett drygt halvt sekel, alltså efter andra världskriget – har en mängd stater i världen avskaffat dödsstraffet. Sverige gjorde det 1921 (i krigstid 1972) men den sista avrättningen i Sverige ägde rum redan 1910. I exempelvis USA finns emellertid dödsstraffet kvar och det tillämpas dessutom ganska flitigt. I ännu högre grad gäller detta förstås i ett land som Kina. Men också i vårt land väcks ibland frågan om dödsstraff i samband med t ex spioneri, bestialiska mord och pedofili. Men frågan gäller förstås inte bara samhällets rätt att döda, utan också den enskilde medborgarens. Har man rätt att döda i självförsvar? Som soldat i krig? Dessutom gäller frågan t ex abort och dödshjälp. Och frågan kan utvidgas till rätten att döda djur. Alla har en uppfattning, men den är inte alltid konsekvent och genomtänkt.

3.1 Förslag till formulering av uppgiften

Du kan formulera en egen ståndpunkt i frågan om rätten att döda och argumentera för den. Du kan välja en annan ståndpunkt och argumentera mot den. Du kan välja någon av de böcker som nämns på sid 140 (eller någon annan relevant text) och granska den kritiskt. Du kan behandla en delfråga, t ex abort eller dödshjälp. Och när du argumenterar för eller mot eller granskar kritiskt förutsätts du använda en filosofisk metod, dvs iaktta semantisk medvetenhet, logiskt och vetenskapligt tänkande och använda vanliga filosofiska teorier och begreppsapparater.

Du bör läsa lite mera inom ämnet för att få material till ditt PM. Du anger det material du använt i ditt PM!

NATIONELLT CENTRUM FÖR FLEXIBELT LÄRANDE

FILOSOFI A

ORDFÖRKLARINGAR

Liksom inom alla ämnesområden finns det många termer och fackuttryck inom filosofin. Många av dem används också i vidare sammanhang och är därför bra att känna till. Här följer en alfabetiskt uppställd förteckning av vanliga begrepp med kortfattade förklaringar. Du kan använda det som uppslagsdel men också – i valda delar! – för repetition.

<i>Ad hoc-antagande</i>	När en vetenskaplig hypotes hotar att falsifieras genom att man gör en observation som inte stämmer med hypotesen, finns alltid frestelsen att göra ett s k ad hoc-antagande, dvs skjuta in en förklaring som endast gäller den avvikande observationen – allt i syfte att rädda huvudhypotesen.
<i>Agnosticism</i>	Kunskapsteoretisk agnosticism innebär att man förnekar kunskapens möjlighet. Andra ståndpunkter är dogmatism ("kunskap är möjlig") och skepticism ("vi kan inte veta om kunskap är möjlig"). Inom religionsfilosofin däremot hävdar en agnostiker att vi ingenting kan veta om guds existens. Den som hävdar att gud existerar är teist, medan den som förnekar guds existens är ateist. Det är besvärligt med främmande ord – i synnerhet när de har olika betydelse i olika sammanhang. Bertrand Russell berättar i sina memoarer om när han skulle sättas i fängelse för vapenvägran under första världskriget. Vaken som skulle skriva in honom fyllde i alla personuppgifter i ett formulär. På frågan "religion" svarade Russell "agnostiker". Vaken suckade då och sade: "Ja, ja, det finns så många olika religioner och ni kallar er olika saker, men det är nog i grunden samma gud ni alla tror på."
<i>Allmänbegrepp</i>	Summan av de bestämmningar som utmärker en klass av föremål, t ex de egenskaper som utmärker en triangel eller en människa, kallas allmänbegrepp. Ett begrepp har ett innehåll ("konnotation") och ett omfång ("denotation"), dvs en betydelse och ett antal element som betecknas med begreppet. Allmänbegreppen har spelat en betydelsefull roll i filosofins historia. Det var t ex dessa som ledde Platon till föreställningen om en idévärld. Under medeltiden var allmänbegreppen ("universalia") i centrum för en häftig filosofisk och teologisk strid: universaliestriden. Sådana viktiga teologiska dogmer som arvsynden och treenighetsläran kunde nämligen tolkas olika beroende på hur man ställde sig till allmänbegreppens ställning. Platons ståndpunkt, att allmänbegreppen finns som idéer före de individuella tingen, kallades platonsk begreppsrealism. Aristoteles uppfattning att allmänbegreppen finns i tingen som en väsensbestämmande form kallades aristotelisk begreppsrealism. En tredje ståndpunkt, att allmänbegreppen uppstår efter tingen som en abstraktion, kallades konceptualism. Ett totalt förnekande av allmänbegreppen slutligen, nominalism, var en fjärde ståndpunkt. Nominalisterna hävdade att det finns bara enskilda ting. Nominalister riskerade att fördömas som kättare av den katolska kyrkan under medeltiden.
<i>Altruism</i>	Inom etiken motsatsen till egoism. Egoisten tänker på sig själv, medan altruisten i första hand tänker på andra. En tredje möjlig ståndpunkt är etisk

universalism, som innebär att man tänker både på sig själv och andra.

Argument

Ett argument är ett skäl för en tes. Om tesen i en argumentation är ett sakpåstående är alla relevanta argument för tesen också sakpåståenden. Argumentationen blir ju då en logisk bevisföring, även om kanske vissa argument är underförstådda. Om tesen är någon form av ateoretisk sats, måste emellertid minst ett argument vara ateoretiskt. Även om man inte strikt kan bevisa något i en sådan argumentation är det ändå inte fruktlöst; man måste emellertid vara enig om de ateoretiska satserna. Av teoretiska argument kräver man två saker: korrekthet och relevans.

Apatheia

Stoikernas livsideal: det sinneslugn som uppstod hos människan sedan hon gjort sig fri från alla lidelser. Idealet är att sätta sig över, bli likgiltig för, både lust och smärta. Det svenska ordet "apati" har som bekant en annan klang.

Ataraxi

Epikuréernas livsideal, "själens ro".

Auktoritetstro

En av de vanligaste grunderna för kunskap. Man måste naturligtvis vara kritisk till auktoriteter för att inte riskera att hamna i en osjälvständig dogmatism. En auktoritet måste ju i sin tur ha goda skäl för sin kunskap! En auktoritet har vidare alltid ett auktoritetsområde; utanför detta är han ingen auktoritet. Se alltså upp när TV-nyheterna låter den kände nationalekonomen eller militären uttala sig "som expert" om lite av varje! Eller när en kändis gör reklam för olika varor!

Axiom

En grundläggande sats som betraktas som självklar; något som inte behöver bevisas. I exempelvis Euklides geometri finns ett antal axiom med vilkas hjälp man på deduktiv väg härleder ett antal teorem. Ett sådant axiom är "den kortaste vägen mellan två punkter är en rät linje". Andra axiom är de s k tankelagarna. I dagligt tal menar man med axiom ungefär något självklart, något som inte behöver bevisas.

Buridans åsna

Jean Buridan var en fransk medeltidsfilosof som dog omkring 1350. Han är känd för sina tankar kring viljans frihet. "Buridans åsna" är ett exempel som (felaktigt) tillskrives honom: Om en åsna utsätts för två frestelser som är exakt lika starka (två lika stora hötappar t ex) kommer den att svälta ihjäl, eftersom den dras lika starkt åt båda hållen och därför inte kan välja någon av hötapparna.

Cirkeldefinition

Om det som ska definieras ingår i själva förklaringen talar vi om cirkeldefinition. Exempel på en sådan är om jag definierar ”logik” som ”läran om logiskt korrekta resonemang”. På samma sätt kan man tala om cirkelbevis i detta fall: ”Gud existerar, för det framgår av Bibeln, och Bibeln är korrekt på denna punkt eftersom den är Guds ord”.

Deduktion

Vid deduktiv slutledning sluter vi från (säkra) satser, t ex axiom, till en ny sats som följer av de förra, premisserna. Problemen med deduktion är två: dels måste premisserna vara sanna (och det kan ibland vara svårt att fastställa), dels får man ju ingen ny kunskap, dvs ingen ny kunskap utöver vad som redan ligger i premisserna. Det man får är en nyformulerad kunskap, men det kan naturligtvis vara nog så intressant. Fördelen är emellertid att kunskapen är säker, förutsatt att premisserna är sanna och slutledningsmönstret korrekt. Vid induktiv slutledning sluter jag från (säkra) satser, t ex observationer, till förmodade framtida fall. Jag får visserligen ny kunskap – men den är ju aldrig med visshet säker. Jag kan inte vara säker på att solen går upp också i morgon!

Att människan – alltså även jag – är dödlig kan jag sluta mig till induktivt; hittills har, vad jag vet, alla människor dött och därför sluter jag mig till att även jag med största sannolikhet kommer att dö en dag. Men att slutsatsen är hundra procentigt sann vet jag ju inte förrän jag verkligen dött!

En deduktiv slutledning är däremot följande: ”Alla människor är dödliga. Jag är en människa. Alltså är jag dödlig.” Slutsatsen är hundra procentigt sann – om premisserna är sanna. (Och enda sättet att bevisa den första premissen är ju genom induktion ...)

Definition

Att "definiera" betyder ordagrant att "avgränsa". Det som ska definieras kallas *definiendum* och förklaringen *definiens*. En definition har således följande form:

$$\text{definiendum} =_{\text{def}} \text{definiens}$$

Det finns många sorters definitioner för olika syften:

- (1) Den *stipulativa* definitionen är ett förslag till språk användning; den är språkbruksbestämmande: "'Ungkarl' betyder i det följande 'man som inte är och aldrig har varit gift'". En sådan definition är inte sann eller falsk; däremot kan den naturligtvis vara lämplig eller olämplig. Observera att detta förslag innebär att även en sambo kallas ungar!
- (2) En *lexikalisk* definition är språkbruksbeskrivande; den förklarar ett (svårt) ord genom att ge en synonym: "En velociped är en cykel". Dessa definitioner är naturligtvis sanna eller falska.
- (3) Detsamma gäller *analytiska* eller *explikativa* definitioner. De är språkbruksförklarande: "en triangel är en tresidig, rätlinjig, sluten figur".
- (4) En *operationell* definition anger en procedur, en empirisk metod, som kriterium för termens användning. Således kan "syra" definieras som "det som färgar ett blått lackmuspapper rött".
- (5) En *ostensiv* definition är utpekande; man ger helt enkelt ett exempel: "en kommod är en sådan där möbel".

En bra definition ska vara adekvat, dvs den får varken vara för vid ("rektangel är en figur där motstående sidor är parallella"), för trång ("ett däggdjur är ett ryggradsdjur som föder levande, pälsklädda ungar") eller både för vid och för trång. Den får heller inte gå i cirkel ("en officer är en militär ämbetsman av officers grad") eller vara negativ ("en lärare är en person som inte är elev").

Deontisk logik

En logik som behandlar de logiska relationerna mellan satser som uttrycker att något "får", "icke får", "bör", "är tillåtet" "förbjudet" etc. Det är alltså försök att studera värdesatsernas logik.

Deontologisk etik

Detsamma som pliktetik. En handling är rätt – oberoende av sina effekter – därför att den är i enlighet med en gällande plikt.

<i>Determinism</i>	I vid mening betyder detta att varje händelse är orsaksbunden. Motsatsen är indeterminism. En teori som säger att skeenden inte bara är orsaksbundna utan också förutbestämda kallas fatalism. Ofta används determinism i en trängre betydelse: viljan är inte fri, eftersom varje handling har en orsak. Ett problem kan då uppstå: kan man ställa någon till (moraliskt) ansvar om han inte har frihet att välja handling?
<i>Dialektik</i>	Hos Platon är det metoden att genom samtal överbrygga motsättningar och nå fram till kunskap om idéerna. Hos Aristoteles handlar det snarast om en del av logiken. Hos Kant är det den transcendentala dialektikens uppgift att avslöja de motsättningar förnuftet leder oss in i. Kant talar om tes och antites men inte syntes. Det gör däremot hans efterföljare, de romantiska filosoferna Fichte och Schelling. Hegel gör denna dialektik känd i form av utvecklingsschemat tes – antites – syntes, som han applicerar på utvecklingen, i synnerhet historien. Detta utvecklar sedan Marx i sin berömda dialektiska materialism.
<i>Distinktion</i>	När jag tittar på väggen i mitt rum är det jag förnimmer en mängd enskilda intryck, s k sinnesdata, och det är endast tack vare min förmåga att föra samman dessa till grupper, gestalter och figurer jag kan "se" något. Jag kan föra samman vissa sinnesdata till en tavla, andra till en gardin, åter andra till en smutsfläck. Detta är en form av distinktion; man skiljer vissa saker från andra saker. Överför vi detta på abstrakta begrepp inser vi att samma sak gäller här. Ett exempel: Satser varierar till formen, men det är först när vi hittar sätt att gruppera dem med hjälp av distinktioner som vi får ett grepp om dem. Vi kan således dela in dem i teoretiska och ateoretiska satser, de senare i värdesatser, normativa satser och befallningar etc. Att göra en distinktion resulterar ofta i en aha-upplevelse; man har tagit ett viktigt steg framåt; man förstår mera, ett mönster framträder.
<i>Dogm</i>	En dogm är en lärosats. Inom teologin talar man om dogmer som trossatser som inte kan (eller får) betvivlas. Inom filosofin menar man med dogm ofta något som påstås gälla utan grund, något obevisat. Således anklagas ofta marxismen för dogmatism av t ex analytiska filosofer. Jfr axiom!
<i>Dogmatism</i>	I kunskapsteorin en ståndpunkt som hävdar att vi kan ha kunskap. De andra ståndpunkterna är skepticism ("vet inte") och agnosticism ("nej"). I vidare mening är dogmatism att envist tro på obevisade lärosatser. Både religiösa företrädare och t ex marxister har beskyllts för dogmatism i denna bemärkelse. Jfr dogm!

Drörmargumentet

En kinesisk filosof, Chuang-Chou på 300-talet f Kr och således ungefär samtida med Platon, formulerar det skeptiska drörmargumentet på följande sätt:

En gång drömde jag, Chuang-Chou, att jag var en fjäril, en fladdrande fjäril, muntert följande min instinkt. Jag visste inte att jag var Chou. Plötsligt vaknade jag, och med en chock var jag Chou. Nu vet jag icke, om jag är Chou, som drömde att jag var en fjäril, eller om jag är en fjäril, som drömmer att jag är Chou.

Den spanske 1600-talsdramatikern Calderon har skrivit ett helt drama om detta skeptiska argument: Livet en dröm. Ur det kan citeras:

Ty om det en dröm blott var
vad jag klart som dagen såg
prakt och glans och truppers tåg,
då är det som nu jag ser
drömmar blott och intet mer
om jag också vaken låg.

Intet verkligt är oss givet
ty en dröm är hela livet
själva drömmen drömmar bara.

Motivet finns också på flera ställen hos Shakespeare och Edgar Allan Poe har en känd dikt med titeln "A dream within a dream".

En extrem variant av drörmargumentet brukar kallas *solipsism*. Det innebär att endast jag själv och mina föreställningar existerar. Kan man vederlägga en sådan uppfattning? Descartes har också ett intressant skeptiskt argument, det s k deus-deceptor-argumentet: Det är inte säkert att ens en analytisk sats som "en triangel har tre sidor" är sann, för det kan ju finnas en bedräglig Gud som lurar oss hela tiden!

Dualism

En ståndpunkt som innebär att det finns två principer mellan vilka det kan finnas en viss spänning. Ljus och mörker, man och kvinna, gott och ont, yin och yang, kropp och själ som två principer är exempel på dualistiska uppfattningar. Den västerländskt-kristna uppfattningen är således dualistisk. Motsatsen är monism – läran att det bara finns en enhet. Demokritos materialism och Berkeleys idealism är exempel på monistiska teorier. En tredje möjlig ståndpunkt är pluralism.

Effektetik

Detsamma som teleologisk etik eller konsekvensetik. En handling är rätt beroende på sina effekter.

<i>Egenvärde</i>	Att något har värde för sin egen skull, inte bara som medel till något annat. Motsatsen är instrumentellt värde. Lust anser många filosofer är ett egenvärde, medan t ex god mat är ett instrumentellt värde, eftersom dess värde ligger i att det leder till lust. Pengar är rimligen ett instrumentellt värde – utom möjligen för Joachim von Anka, som rullar sig i dem ...
<i>Egoism</i>	Att tänka på sig själv. Etiken skiljer mellan psykologisk egoism (alla väljer faktiskt det som är fördelaktigast för dem själva) och etisk egoism (alla bör handla så att det egna bästa främjas). Även om den psykologiska egoismen är en korrekt teori (vilket nog kan ifrågasättas), kan man från den aldrig sluta till den etiska egoismen. Man kan logiskt aldrig sluta från ”vara” till ”böra”. Se vidare altruism.
<i>Ekosofi</i>	Filosofisk skola som växte fram från mitten av 1900-talet med norrmannen Arne Næss som mest kända företrädare. Ekosofin betonar att allt levande – både människa, djur och natur – hör samman och har egenvärde.
<i>Empirism</i>	Kunskapsteoretisk ståndpunkt som innebär att kunskapen har sin källa och grund i erfarenheten. Motsatsen är rationalism. Berömd är John Lockes liknelse om själen som en ”tabula rasa” (renskrapad vaxtavla).
<i>Estetik</i>	”Läran om det sköna”, alltså ”konstfilosofi”.
<i>Etik och moral</i>	Etik är ett grekiskt ord (ethiko’s – ”det som har att göra med sederna”) och moral ett latinskt (mos – ”sed”). Att säga ”etik och moral” skulle således vara exempel på en sk tautologi. Vissa vill dock skilja mellan enskilda handlingar och individer (moral) och system av värderingar (etik). Då skulle det vara en skillnad mellan ”Andersson saknar etik” och ”Andersson saknar moral”. I det första fallet påstår vi att Andersson saknar ett genomtänkt värderingssystem, i det andra fallet att Andersson uppträder omoraliskt eller amoraliskt. De flesta politiker avser knappast någon skillnad, utan upprepar ”etik och moral” som ett mantra, lika tanklöst som de talar om t ex ”skola, vård och omsorg”, ”lag och ordning” eller ”frihet, rättvisa och solidaritet”.
<i>Existentialism</i>	Viktig filosofisk riktning under 1900-talet i främst Tyskland och Frankrike med rötter i 1800-talet (Kierkegaard och Nietzsche). De mest kända företrädarna är Heidegger, Jaspers och Sartre. Existentialismen har spelat en

stor roll också som livsåskådning och har bildat underlag för stor konst och litteratur.

Falsifiera

Att bevisa att en sats är falsk. Inom vetenskapsteorin kräver man ofta att en hypotes ska vara falsifierbar, dvs man ska i princip kunna ange vad som krävs för att hypotesen ska kunna falsifieras. Se också verifiera!

Falsk logik

En vanlig form av falsk slutledning bygger på att ett av begreppen uppträder i två olika betydelser. Följande exempel kommer från en engelsk 1800-talslogiker, W S Jevons:

Alla kriminalhandlingar bör straffas enligt lagen.
Åtal för stöld är en kriminalhandling.
Alltså bör åtal för stöld straffas enligt lagen.

Att resultatet blir konstigt i denna slutledning är ju uppenbart. Detta beror på att ett av begreppen, "kriminalhandling", uppträder i två betydelser; först är det "kriminell handling" och sedan "handling som har att göra med kriminalitet". Detta kallas också "fyrttermsslut", eftersom vi egentligen har fyra termer i stället för tre i slutledningen, även om två av dem ser lika ut. På detta sätt kan man naturligtvis bevisa precis vad som helst.

Stora delar av medeltidens filosofi, skolastiken, har likaså fått ett oförtjänt dåligt rykte för konstiga tillämpningar av logiken. En drift med detta hittar vi i Ludvig Holbergs komedi Erasmus Montanus. Den högfärds lärde studenten Rasmus Berg (som har latiniserat sitt namn till Erasmus Montanus) kommer hem till byn och trycker ner sin omgivning med hjälp av den logik han lärt sig vid universitetet. Han "bevisar" således att hans egen mor är en sten på följande sätt:

En sten kan inte flyga.
Mor kan inte flyga.
Alltså är mor en sten.

Modern brister då i gråt, för hon känner hur kylan börjar krypa uppför benen, men då bevisar sonen raskt att hon inte är en sten:

En sten kan inte tänka och tala.
Mor kan tala.
Alltså är lilla mor ingen sten.

Här ligger bristerna inte i semantiken, utan i logiken. Det finns både korrekta och inkorrekta slutledningsmönster. För de förra gäller att om premisserna är sanna är också slutsatsen med nödvändighet sann. I en korrekt slutledning ska man kunna sätta in vilka värden som helst för variablerna. Men observera att en kritisk punkt naturligtvis är "översättningen" från språk till symboler!

Redan under antiken beskylldes sofisterna för att använda språket och logiken

på ett vilseledande sätt.

Fatalism

En extrem form av determinism som hävdar att allt är förutbestämt (ödesbestämt). Fatalism uppträder – i alla fall teoretiskt – hos både astrologer och kristna (predestinationsläran), men frågan är om man i praktiken kan leva som konsekvent fatalist? Det skulle innebära att man t ex aldrig behöver se sig för när man korsar en gata; har ödet bestämt att jag ska bli överkörd blir jag ju det oavsett vad jag själv gör. (Övertygade fatalister borde i alla fall inte få ha körkort!)

Fenomenalism

Innebär att allt kan reduceras till förnimbara fenomen. En fenomenalist som Berkeley menade både att förnimbara fenomen (sinnesdata) är det enda vi kan ha kunskap om och att också det vi kallar yttervärlden är samlingar av sinnesdata. En modern form av fenomenalism (t ex Rudolf Carnap) hävdar att alla satser om materiella ting kan reduceras till satser om sinnesdata.

Fenomenologi

Filosofisk riktning i början av 1900-talet knuten till Edmund Husserl. Inom fenomenologin försöker man bl a beskriva tingens ”väsen” i stället för det tillfälliga. Husserl har påverkat både t ex Heidegger och Sartre.

Grottnikelsen

En berömd liknelse i Platons dialog Staten. För att åskådliggöra skillnaden mellan idévärlden och sinnevärlden ger Platon bilden av en grotta. Människor är fjättrade i grottan så att de bara kan se grottans vägg, inte öppningen som de har bakom sig. Bakom dem finns en låg mur och på den rör sig gestalter. De fjättrade människorna kan bara se skuggbilderna av dessa på grottans vägg, aldrig de riktiga gestalterna. På samma sätt, menar Platon, kan vi bara förnimma den ofullkomliga och obeständiga sinnevärlden, som är som en skugga av den riktiga världen, idévärlden. Bara filosofen har kunskap om idévärlden. (I våra dagar hade Platon kunnat ta vissa moderna barn som exempel: de tillbringar nästan all sin tid framför videon eller dataspelet och riskerar att identifiera denna cybervärld med den ”riktiga” världen!)

Gudsbevis

Genom tiderna har många, många bevis för Guds existens lagts fram.

Descartes gudsbevis är rationalistiskt. Det kan formuleras så här:

- (1) Jag existerar. (I och med att jag kan betvivla denna sats bevisar jag att den är sann, eftersom tvivel förutsätter att någon hyser detta tvivel. Denne någon är jag.)
- (2) Kriteriet på att sats (1) är sann är att den är så logiskt klar och tydlig.
- (3) Varje sats som är lika logiskt klar och tydlig som sats (1) måste vara sann.
- (4) Satsen "ingenting kan uppstå ur intet" uppfyller kriteriet och är således sann.
- (5) Detsamma gäller satsen "En orsak äger samma mått av realitet som sin verkan".
- (6) Jag har en gudsidé i mitt medvetande.
- (7) Denna gudsidé måste ha uppstått ur något enligt sats (4) och orsaken till gudsidén måste vara lika verklig som själva gudsidén enligt sats (5).
- (8) Den faktiska idén om en fullkomlig gud måste komma från den fullkomlige guden själv. (Något ofullkomligt kan inte ge upphov till något fullkomligt.)
- (9) Således existerar Gud som fullkomligt väsen.

Berkeleys gudsbevis följer en empiristisk metod:

- (1) Ingenting kan existera utan att vara föremål för uppfattning.
- (2) Mycket talar för att yttrevärldsobjekten existerar även när vi människor inte uppfattar dem. (Detta följer av sunda förnuftet.)
- (3) Om (2) är sann måste någon uppfatta objekten enligt sats (1).
- (4) Denne någon är Gud.
- (5) Således existerar Gud.

Tre andra, klassiska gudsbevis:

Det ontologiska gudsbeviset framlades av ärkebiskop Anselm av Canterbury (1033-1109).

- (1) Gud = _{def} Det väsende än vilket man icke kan tänka sig något högre.
- (2) Man kan inte tänka sig något högre än det väsen än vilket man inte kan tänka sig något högre. (Betraktar Anselm som en logisk sanning.)
- (3) Man kan inte tänka sig något högre än Gud. (Följer av satserna 1 och 2.)
- (4) Om Gud icke existerar, så kan vi tänka oss något högre än Gud, nämligen

en existerande Gud.
(5) Alltså existerar Gud. (Följer ur satserna 3 och 4.)

Det teleologiska gudsbeviset formulerades under medeltiden och bygger ytterst på Aristoteles:

- (1) Världen är ändamålsenligt inrättad.
- (2) Ändamålsenlighet förutsätter en tänkande och planerande skapare.
- (3) Denna skapare är Gud.

Det kosmologiska gudsbeviset bygger också på Aristoteles:

- (1) Något existerar.
- (2) Ingenting uppstår av sig självt, utan förutsätter för sin existens en orsak.
- (3) En orsakskedja måste innehålla en första orsak, som inte själv är orsakad av någon annan.
- (4) Denna första orsak är Gud. ("Den orörde röraren".)
- (5) Alltså existerar Gud.

Kritisera dessa gudsbevis! Vilka svaga punkter hittar du?

Hedonism

Läran att lusten är det enda som har egenvärde.

Homo mensura

Den atenske sofisten Protagoras hävdade att människan är alltings mått, något Sokrates opponerade mot; han menade ju att det finns eviga och absoluta värden. Protagoras menade alltså att sanningen är relativ.

Hypotes

Vi har tre ord med något olika betydelse: hypotes, teori och lag. Betydelseskillnaden handlar om styrka; en hypotes är ett obestyrkt antagande, en teori är ofta ett system av sammanhängande hypoteser medan en lag är mycket väletablerad. (Men språkbruket är inte alltid exakt! Vi talar om Einsteins relativitetsteori och Newtons allmänna gravitationslag, trots att den förra visat på stora brister i den senare ...) Observera alltså hur lite som kan anses vara absolut säkert! Newton betraktades länge som en absolut och helt orubblig hörnsten i mänskligt vetande. Den engelske 1700-talsskalden Alexander Pope diktade:

Nature and nature's law lay hid in night
God said: Let Newton be – and all was light.

Den engelske 1900-talsfilosofen Bertrand Russell diktade sedan en fortsättning:

It did not last. The Devil, shouting "Ho,
Let Einstein be!" restored the status quo.

Hypotesprövning

Jag ska komplettera lärobokens exempel på naturvetenskaplig hypotesbildning och hypotesprövning med ett exempel från astronomins område.

Newtons tyngdlag revolutionerade vetenskapen. Också planeternas rörelser föreföll kunna förklaras med hjälp av den, dvs genom tyngdlagen påverkade planeterna varandras banor. Man kunde nu genom induktion formulera en hypotes: Planeternas rörelser kan förklaras med hjälp av den allmänna tyngdlagen. För att pröva denna hypotes använder man deduktion: om hypotesen är korrekt, så gäller den även planeterna X, Y etc. För varje nytt fall den omfattar stärks hypotesen; underlaget för induktionen blir större. Finner man däremot ett enda fall den inte kan tillämpas på falsifieras hypotesen. Prövningen gick bra ända tills man kom till Uranus. Dess bana hade en avvikelse som inte kunde förklaras. För att slippa falsifiera hela hypotesen sköt man in en extra hypotes: det finns en hittills oupptäckt planet som påverkar Uranus bana. För att pröva denna extra hypotes beräknade man var denna planet måste finnas, letade efter den – och fann den 1846! Det var Neptunus. Huvudhypotesen var räddad! Men det kom lite smolk i glädjebägaren – också Neptunus bana uppvisade en liten oförklarlig krökning. Man sköt in en ny hypotes: en okänd planet påverkar Neptunus bana. Man beräknade denna okända planets läge och många år senare, 1930, hittade man den också. Det var Pluto. Så långt var Newtons tyngdlag räddad!

Dessa extra hypoteser man skjuter in är alltså fullt legitima – om de kan prövas! Att skjuta in en hjälphypotes som inte ens i princip är möjlig att pröva bara för att rädda huvudhypotesen är däremot inte tillåtet. Det kallas att göra ett ad hoc-antagande. Ett sådant vore att exempelvis anta att Gud påverkar planeternas banor. Ett sådant antagande kan vi ju inte pröva på empirisk väg.

Idealism

En ontologisk idealist antar att verkligheten är av icke materiell natur. Motsatsen är materialism. En kunskapsteoretisk idealist menar att det objekt vi har kunskap om är beroende av vår uppfattning. Motsatsen är realism. Berkeley är således både ontologisk och kunskapsteoretisk idealist.

Idéläran Idévärlden

Platons lära som säger att allmänbegreppen (idéerna) har självständig och evig existens i en egen värld, idévärlden. Se också grottnikelsen!

Implikation

Den logiska termen för "om – så-förbindelsen". Man talar om implikationens paradoxer och menar då det förhållandet att en sann sats impliceras av vilken

annan sats som helst samt att en falsk sats implicerar vilken annan sats som helst.

Indeterminism

I vid mening betyder detta att det finns händelser som inte är orsaksbundna. Motsatsen är determinism.

Induktion

Vid induktiv slutledning sluter jag från (säkra) satser till förmodade framtida fall. Jag får ny kunskap – men den är ju aldrig med visshet säker. Vid deduktiv slutledning sluter vi från (säkra) satser till en ny sats som följer av de förra, premisserna. Problemen med deduktion är två: dels måste premisserna vara sanna (och det kan ibland vara svårt att fastställa), dels får man ju ingen ny kunskap, dvs ingen ny kunskap utöver vad som redan låg i premisserna. Det man får är en nyformulerad kunskap, och det kan naturligtvis vara nog så intressant. Fördelen är emellertid att kunskapen är säker, förutsatt att premisserna är sanna och slutledningsmönstret korrekt.

Att människan – alltså även jag – är dödlig kan jag sluta mig till induktivt; hittills har, vad jag vet, alla människor dött och därför sluter jag mig till att även jag med största sannolikhet kommer att dö en dag. Men att slutsatsen är hundra procentigt sann vet jag ju inte förrän jag verkligen dött!

En deduktiv slutledning är däremot följande: "Alla människor är dödliga. Jag är en människa. Alltså är jag dödlig." Slutsatsen är hundra procentigt sann – om premisserna är sanna. (Och enda sättet att bevisa den första premissen är ju genom induktion ...)

Instrumentellt värde

Motsatsen till egenvärde. Att något har instrumentellt värde betyder att det har värde som medel till ett mål.

Intuition

Ofta används begreppet för kunskap som vi inte fått på vanligt sätt genom sinnena, t ex "kvinnlig intuition". Men det finns också speciella filosofiska användningar av ordet:

- (1) Förmågan att uppfatta alla delar av något samtidigt. Motsatsen är diskursiv uppfattning, alltså att uppfatta en bit i taget.
- (2) Etisk intuition är en förmåga att omedelbart inse vad som är rätt genom ett särskilt moraliskt sinne.

Sedan förekommer begreppet i olika betydelser hos många filosofer, t ex Leibniz, Locke, Schopenhauer, Husserl och Bergson.

<i>Kategoriskt imperativ</i>	Den sats Kants pliktetik vilar på: "Handla så att du kan vilja att maximen för din handling skulle bli till en allmän naturlag". Kant menar att detta är ett ovillkorligt bud. Kant har också andra formuleringar av det: "Handla så att du behandlar mänskligheten såväl i din egen som i en annan person alltid också som ett ändamål och aldrig blott som medel" samt "Handla som om du genom din maxim vore en lagstiftande medlem i ändamålsens rike".
<i>Kausalitet Orsakssamband</i>	Förhållandet mellan orsak och verkan och en av de klassiska filosofiska frågorna. Finns det ett nödvändigt samband mellan orsak och verkan? Måste orsaken alltid komma före verkan? Har all verkan en orsak?
<i>Klasslogik</i>	Med "klass" menar man här detsamma som matematikens "mängd". Man kan alltså tala om "klassen av alla nu levande människor" (som består av drygt tre miljarder element) och "klassen av alla nuvarande kungar i Sverige" (som består av endast ett element") samt "klassen av nu levande kungar av Frankrike" (som just nu saknar element). Sedan kan man undersöka förhållandet mellan olika klasser och göra klasslogiska slutledningar. Ett exempel på en klasslogisk slutledning är följande: "Alla människor är dödliga. Du är en människa. Alltså är även du dödlig."
<i>Konsekvensetik</i>	Detsamma som teleologisk etik eller effektetik. En handling är rätt beroende på sina effekter.
<i>Kontradiktion</i>	En logisk motsägelse, en alltid falsk sats, t ex "det regnar och det regnar inte". En kontradiktion strider mot en av tankelagarna, motsägelselagen. Motsatsen, en alltid sann och således tämligen meningslös sats, kallas tautologi.
<i>Kriton</i>	Dialogen Kriton, ett av Platons ungdomsverk, handlar om Sokrates sista dagar. Han är dömd till döden och väntar på avrättning. Hans lärjungar, i det här fallet Kriton, försöker övertala honom att fly, men Sokrates talar i stället om vikten av att lyda landets lagar. Frågan om döden är ju en av de klassiska filosofiska frågorna och många filosofer har försökt visa att döden inte är något att frukta; så ock Sokrates här. Livet är inte det högsta värdet, menar han. Det finns något som är viktigare.

Du kan hitta denna dialog i Claes Lindskogs klassiska översättning och i en alldeles ny av Jan Stolpe på (förhoppningsvis) alla folkbibliotek!

Kyniker

Sokrates lärjunge Antisthenes grundade den kyniska skolan på 400-talet f Kr i Aten. Kynikerna strävade efter behovslöshet och sökte sinnesro. De undvek alla behov och struntade i t ex rikedom, ära och samhällsengagemang. Den mest kände kynikern var Diogenes, som uppges ha bott i en tunna och endast ägt en mantel, en käpp och en brödpåse. Då Alexander den store träffade Diogenes lovade han att uppfylla en önskan från honom. Diogenes önskade då att Alexander ville ta ett steg åt sidan så att solen kunde skina på Diogenes. När vi talar om ”cyniker” har ordet alltså fått en ny innebörd.

Logisk empirism

Kallas också logisk positivism. En filosofisk riktning som grundades på 1920-talet i Wien med Rudolf Carnap och Moritz Schlick som mest kända namn. Senare anslöt sig många andra. Man kritiserade metafysiken, sysslade med språkanalys och utvecklade en strikt empirism. Speciellt för den moderna vetenskapsteorin har den logiska empirismen kommit att betyda mycket.

Maievtik

”Maievtik” är grekiska och betyder ordagrant ”förlossningskonst”. Sokrates lärde inte ut kunskaper, utan lockade fram dem hos sin samtalspartner. Han ställde frågor, tvingade den andre att tänka och dra konsekvenserna och göra upp med sina fördomar. Han framhåller att han själv inte vet svaren på sina frågor, lika lite som barnmorskan själv föder barn. Däremot kan hon hjälpa andra att göra det. I dialogen Teaitetos låter Platon t ex en helt okunnig man komma fram till en definition av ”kunskap” enbart med hjälp av Sokrates frågor. (Detta sammanhänger givetvis med Platons rationalism: all kunskap om idévärlden, den sanna kunskapen, är medfödd och kan lockas fram.)

Materialism

Den ontologiska materialismen menar att allt i världen kan återföras på det materiella. Motsatsen är idealism. Ibland talar man om en etisk materialism, som då avser man en hedonistisk och egoistisk livsåskådning.

Mekanistisk naturuppfattning

En materialistisk uppfattning som innebär att världen består av determinerade partikelrörelser; man avvisar alla ändamålsorsaker. Descartes menade t ex att djuren saknar själ och endast är en slags automatiska maskiner. Den franske upplysningsfilosofen Laplace hävdade att om vi kände till alla partiklars lägen vid en viss tidpunkt och kände till alla naturlagar och naturkrafter, så skulle vi exakt kunna fastställa all framtid och kartlägga allt det förflutna i minsta detalj.

<i>Meta-</i>	Den grekiska prepositionen "meta" har bl a betydelsen "efter". Det Aristoteles skrev om varat och verkligheten hamnade vid utgivningen av hans skrifter efter hans avhandling om naturen (som på grekiska heter physis) och kom därför att kallas "meta-fysik". Så säger i alla fall den obekräftade historien. Vi använder numera "meta" i en mängd sammansättningar, t ex metafor, metamorfos, metabolism och metastas men också i uttryck som metaetik, metamatematik, metapsykologi, metapoesi och metaspråk. Då har förstavelsen betydelsen "av andra ordningen" eller "överordnat". Således är vår vanliga grammatik ett metaspråk, för det beskriver ju det vanliga språket. Om vi beskriver olika grammatiska språk får vi ett språk av tredje ordningen, alltså ett metametaspråk. Den för några decennier sedan så populära metapoetin var en dikt som handlade om att dikta. Metamatematiken handlar om matematikens grundvalar o s v.
<i>Metaetik</i>	Ett studium av de etiska satserna, alltså en analys av betydelsen av satser som "denna handling är rätt" eller "detta är gott". Se också meta-!
<i>Metafysik</i>	Läran om den sanna verkligheten, det översinnliga. Traditionellt innehåller metafysiken flera olika problem: (1) Det ontologiska, dvs hur är verkligheten beskaffad? Består den av en, två eller flera principer? Är den andlig eller materiell? Är den tillfällig eller evig? (2) Det kosmologiska problemet, dvs vilken lagbundenhet härskar i världen? Är världen mekanistisk eller ändamålsbestämd? (3) Det psykologiska problemet, dvs hur förhåller sig det själsliga till det kroppsliga? (4) Det teologiska, dvs hur förhåller sig sinnevärlden till Gud? Numera används ordet metafysik ofta (av logiska empirister t ex) i en starkt nedsättande betydelse, ungefär synonymt med lös spekulatation eller t o m nonsens. Se också meta-!
<i>Modallogik</i>	Modala satser uttrycker exempelvis att något är möjligt, nödvändigt eller omöjligt. Inom modallogiken kan man då formulera ett antal modallogiska lagar, t ex "att p är nödvändigt implicerar att p är möjligt".
<i>Mångtydighet</i>	En egenskap hos begrepp eller satser, ensamma eller i ett sammanhang, som innebär att det finns flera möjliga betydelser. Några exempel: (1) "skall" kan vara (hjälp)verb eller substantiv (hundens skall); (2) "cirkel" kan vara en geometrisk figur eller en studiecirkel; (3) "Dess allra första salva ren / blev åtta finnars fall" (ur Runebergs Sven Duva) kan ange att en gevärssalva ledde till åtta finska soldaters död eller att ett medicinskt preparat ledde till

utplånandet av åtta hudutslag av acnetyp. Vid mångtydighet måste man tolka.

Naiv realism

Uppfattningen att yttervärlden är som vi uppfattar den. Dessvärre är den inte det!

Naturrätt

Uppfattningen att det finns "naturliga" rättsregler. FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna är en typ av naturrättstänkande. Som naturliga rättigheter har betraktats t ex rätten till liv, frihet och egendom samt satser som "avtal skall hållas". Kants kategoriska imperativ är också en typ av naturrättstänkande. Tanken försvaras idag av t ex Rawls men kritiseras också starkt av andra.

Nihilism

En ståndpunkt som innebär att man förnekar att det finns objektiva normer och värden.

Ontologi

Läran om det varande, alltså verklighetens natur.

Paradox

En paradox är ett skenbart orimligt påstående som följer av giltiga eller till synes giltiga premisser. Vissa antika paradoxer har visat sig vara mycket svåra att förklara. Bekant är t ex Zenons paradox om "Achilles och sköldpaddan":

Den snabbe Achilles skulle löpa i kapp med en sköldpadda. Han räknade givetvis med att vinna ganska lätt, eftersom han var hundra gånger så snabb, och gav sköldpaddan ett försprång på tio meter. När Achilles hade avverkat dessa tio meter, hade den långsamma sköldpaddan alltså bara kravlat en decimeter. När Achilles hade sprungit denna decimeter hade emellertid sköldpaddan kravlat ytterligare en bit, nämligen en millimeter. Och så fortsätter det i det oändliga! Eller hur? Achilles kommer aldrig att springa förbi sköldpaddan – alltså är rörelse omöjlig, menar Zenon. En annan av Zenons paradoxer kallas "den flygande pilen", en tredje "raderna i rörelse" och en fjärde "stadionparadoxen".

Det finns också många andra spännande paradoxer i filosofins historia, ibland namngivna efter upphovsmannen: Cantors paradox, Russells paradox, Richards paradox, lögnarparadoxen ("kretensaren Epimenides påstår att alla människor från Kreta alltid ljugar – men eftersom han själv är från Kreta skulle det innebära att han ljugar när han påstår detta o s v), lotteriparadoxen m fl.

<i>Pliktetik</i>	Detsamma som deontologisk etik. En handling är rätt – oberoende av sina effekter – därför att den är i enlighet med en gällande plikt.
<i>Praktisk och teoretisk filosofi</i>	I bl a Sverige skiljer man mellan praktisk och teoretisk filosofi. Inom praktisk filosofi sysslar man med värdesatser, dvs metaetik och etik, estetik, religionsfilosofi, rättsfilosofi, politisk filosofi o s v; inom teoretisk filosofi med teoretiska satser, dvs satser med sanningsvärde. Hit räknas bl a logik, vetenskapsteori, kunskapsteori och ontologi.
<i>Positivism</i>	En tankeriktning som innebär att man avvisar all metafysisk och teologisk spekulation och håller sig enbart till ”det positivt givna”, dvs erfarenheten, i vetenskapen. Begreppet skapades av Auguste Comte (1798-1857).
<i>Precisering</i>	Vaghet botas genom precisering, dvs avgränsning, och ”definition” är det latinska uttrycket för just ”avgränsning”.(Observera att läroboken talar också om precisering av mångtydiga satser. Visst kan man göra det, men här har jag valt att reservera begreppet precisering för just åtgärder vid vaghet. Man kan uttrycka det så att ordet ”precisering” är både mångtydigt och vagt.)
<i>Predikatlogik</i>	Här går man in i satser av typen ”tomaten är röd”, där alltså en viss egenskap (röd) tillskrives (”prediceras”) ett visst individuellt föremål (en tomat). Man använder variabler för egenskaper och individer och kan uttrycka och analysera satser som ”alla tomater är röda” (”för alla X gäller att om X är tomat så är X röd”) och ”några tomater är inte röda” (”det finns åtminstone ett X sådant att X är tomat och X är röd”) och se vad de logiskt betyder och vilka konsekvenser de har.
<i>Premiss</i>	Egentligen ”förutsättning”. Det man utgår från som givet i ett bevis eller i en slutledning. En slutledning består alltså av en eller flera premisser och en slutsats.
<i>Primära och sekundära egenskaper</i>	Vissa filosofer har skilt mellan primära och sekundära egenskaper. De primära är ”objektiva”, dvs ansågs finnas i objektet oberoende av uppfattning (form, storlek, antal m fl), medan de sekundära är ”subjektiva” (färg, lukt, smak m fl)

och finns i betraktaren. De förra kan förnimmas med flera sinnen, de senare med endast ett sinne. En del filosofer har också velat tala om tertiära egenskaper och de har då menat värdeegenskaper (vacker, god etc).

Rationalism

En kunskapsteoretisk rationalist menar att kunskapen (huvudsakligen) grundar sig på förnuftet, inte på erfarenheten. Motsatsen är alltså empirism. Berömda rationalister är t ex Platon och Descartes.

Ordet används också i betydelsen att verkligheten i huvudsak är fullt fattbar för förnuftet. Den som inte håller med om detta är irrationalist.

Realism

Som kunskapsteoretisk term innebär det att yttervärlden existerar oberoende av vårt medvetande. (Motsatsen är idealism.) Den naiva realismen säger då att yttervärlden är ungefär som vi omedelbart uppfattar den, medan den kritiska realismen skiljer mellan yttervärlden och vår uppfattning av den.

Regeletik

Ofta detsamma som pliktetik och deontologisk etik. Begreppet är emellertid mångtydigt och kan användas också för att beteckna en effekt-eller pliktetik som utgår från regler för handlingstyper i stället för den enskilda handlingen.

Relationslogik

Man undersöker relationssatser, alltså uttryck av typen "a är lika stor som b" och vilka logiska förhållanden som råder mellan relationer. I exemplet kan man t ex dra slutsatsen att "b är lika stor som a". En sådan relation kallas reflexiv. "Större än" är däremot irreflexiv, för där vet vi ju att b inte är större än a. Andra relationer kan vara varken reflexiva eller irreflexiva, t ex "nöjd med", för om a är nöjd med b vet vi ju ingenting om hur b förhåller sig till a. Andra egenskaper man kan undersöka hos relationer är symmetri och transitivitet. Relationen "mor till" kan man således definiera som en irreflexiv (om a är mor till b, så är b inte mor till a), asymmetrisk (om relationen består mellan a och b, så består den inte mellan b och a) och intransitiv (om relationen består mellan a och b och mellan b och c, så består den inte mellan a och c) relation.

Relevans

Detta är ofta nyckelbegreppet i en argumentation! Relevans innebär att det har med saken att göra. Man bör t ex lägga märke till om språket i en argumentation innehåller värdeladdade uttryck. Man bör också undersöka vad som är underförstått eller inte alls nämns. Man kan nämligen på många sätt luras utan att ljuga. Att ett argument har relevans innebär alltså att det har beviskraft i relation till tesen.

<i>Sanning</i>	Vad är egentligen sanning? Det frågar redan Pontius Pilatus när han ska döma Jesus. Och det är (förstås) inte så enkelt som man kan tro! Vi har minst tre olika sanningsteorier: (1) Korrespondersteorin innebär att något är sant om och endast om det korresponderar mot (överensstämmer med) verkligheten. (2) Koherensteorin säger att en sats är sann om den kan inordnas i ett system av andra sanna satser. Isolerad är den meningslös. (Jämför det moderna vetenskapliga kravet att en teori inte får strida mot andra teorier!) (3) Den pragmatiska sanningsteorin slutligen säger att en sats är sann om den är användbar och fruktbar i liv och tänkande. Sanningen är alltså bara en hypotes; den absoluta sanningen är oåtkomlig. "En tanke arbetar inte väl för att den är sann, utan den är sann därför att den arbetar väl." (Också detta ansluter till modern vetenskapsteori: en sanning ska ha räckvidd och vara fruktbar.) Det finns också många andra teorier, t ex evidens teorin, konsensusteorin, redundansteorin, performativa sanningsteorin o s v.
<i>Sanningsvärde</i>	En teoretisk sats (ett påstående) kan (och måste) anta ettdera av två möjliga sanningsvärden: sanning eller falskhet.
<i>Satslogik</i>	Det är denna form av symbolisk logik läroboken tar upp exempel på. Här arbetar man med hela satser, som man betecknar med variabler som p, q och r. Som förbindelse mellan variablerna har man konstanter, t ex konjunktion ("och"), disjunktion ("eller") och implikation ("om ... så").
<i>Semantik</i>	Läran om tecken och teckentolkning.
<i>Sinnelagsetik</i>	En lära enligt vilken en etisk handlingens värde ska bedömas utifrån den handlandes avsikt med handlingen.
<i>Sinnevärld</i>	Den värld vi upplever med våra sinnen. T ex Platon menade att det också fanns en annan värld, idévärlden, som bara kunde upplevas genom förnuftet.
<i>Situationsetik</i>	En etisk riktning som menar att en etisk handling bara kan bedömas utifrån

den unika situationen, inte utifrån generella regler.

Skepticism

Att förneka kunskapens möjlighet.

Skolastik

Beteckning på medeltidsfilosofin som var knuten till universiteten och teologin. Den skolastiska filosofin var starkt påverkad av Aristoteles och i många avseenden dogmatisk. Vanligt under denna period var att arrangera disputationer, som kunde urarta i logiska hårklyverier och innehållslösa logiska uppvisningar. Begreppet används därför ofta i nedsättande mening numera.

Sofist

På 400-talet f Kr fanns en sofistisk filosofisk skola i Grekland. Sofisterna intresserade sig mera för etik och politik än för naturvetenskap och undervisade mot betalning i bl a retorik. Ofta utnyttjade de logiska spetsfundigheter i sin bevisföring ("sofismer") och detta ord har numera en negativ klang. Sokrates delade sofisternas intresse för etik men tog avstånd från deras relativistiska värdeuppfattning (t ex "makt är rätt" och "homo mensura").

Stoicism

Filosofisk skola i Aten grundlagd av Zenon från Kition (ca 340 – ca 264). Stoikerna var kunskapsteoretiskt empirister och intresserade sig för logik. Främst är stoikerna emellertid kända genom sin etik. De ansåg att ett dygdigt liv i enlighet med förnuftet var det högsta goda. Genom ett sådant befriades man från affekter och uppnådde idealtillståndet jämnmod (apatheia). Stoicism förknippas ofta med orubblig karaktärsfasthet och självbehärskning.

Struktur

Viktigt för argumentationens värde är hur de enskilda argumenten förhåller sig till tesen och till varandra. I princip kan man klargöra detta i form av ett trädidiagram. Ett argument kan naturligtvis stödjas av ett annat argument som i sin tur stöds av andra argument etc. Varje relevant argument måste emellertid direkt eller indirekt vara relaterat till tesen.

Symbolisk logik

Logiken handlar ju om form, inte innehåll, och för att inte innehållet ska distrahera oss uttrycker vi språket i form av symboler: variabler och konstanter. En variabel står alltså för vilket påstående som helst i satslogiken, för att ta ett exempel. Konstanterna i satslogiken betecknar då relationerna mellan satser. Det kan vara t ex konjunktion ("och-förbindelse"), disjunktion ("eller-förbindelse"), implikation ("om – så – förbindelse") etc. När man

överför det vanliga språket till logiskt språk formaliserar man.

<i>Tankelagarna</i>	Den klassiska logikens tre tankelagar, axiom, är: 1. Identitetslagen ("A = A oavsett vad A är") 2. Motsägelselagen ("Ingenting kan vara både A och icke-A samtidigt och i samma avseende") 3. Lagen om det uteslutna tredje ("antingen gäller A eller dess negation icke A" – någon tredje möjlighet finns inte")
<i>Tautologi</i>	En i logiskt avseende alltid sann sats. Vardagsspråket – inte minst politiken – innehåller många tautologier, t ex den gamle centerpartiledaren Gunnar Hedlunds yttrande "Vi måste ha tillräckligt med skolor och andra utbildningsanstalter". Vem kan förneka det? Ett sådant yttrande som knappast meningsfullt kan förnekas eller invändas mot är ju därmed meningslöst och intetsägande. Motsatsen, en alltid falskt sats, kallas kontradiktion.
<i>Teleologisk etik</i>	Detsamma som effektetik eller konsekvensetik. En handling är rätt beroende på sina effekter.
<i>Teodicéproblemet</i>	En av de klassiska religionsfilosofiska frågorna: Om Gud är allsmäktig och god – hur kan han då acceptera det onda i världen? Problemet diskuterades redan under antiken, men det var Leibniz som gav det ett namn. Han lade också fram en lösning, som Voltaire skojar med i sin roman Candide. Olika argument har lagts fram, t ex att det onda bara är en brist på fullkomlighet, att det vi upplever som ont inte är det i ett längre eller större perspektiv samt att det onda måste finnas för att det goda ska kunna framträda i kontrastverkan.
<i>Teoretisk/ateoretisk sats</i>	Teoretiska satser har sanningsvärde, dvs de är sanna eller falska. Dit hör således alla sakpåståenden. Sedan spelar det ingen roll om vi vet om en sats faktiskt är sann eller falsk. Det räcker med att vi kan göra det i princip. Alla andra satser kallar vi ateoretiska: värdesatser, frågor, utrop, befallningar o s v. De saknar alltså sanningsvärde.
<i>Tes</i>	Tesen i en argumentation kan vara ett sakpåstående ("Jorden är rund"), en värdesats av något slag ("Denna tavla är vacker", "Denna handling är rätt") eller en annan ateoretisk sats ("Sluta rök!", "Du bör inte stjäla").

Tinget i sig

Kant skiljer mellan objektet sådant vi uppfattar det ("tinget för mig") och det objekt som är upphov till detta ("tinget i sig").

Hjalmar Gullberg har skrivit en dikt som heter just Tinget i sig. Den ingår i samlingen Ensamstående, bildad herre. Huvudpersonen i denna diktsamling är adjunkten Örtstedt:

En vinterafton läser Örtstedt Kant
och finner honom verkligt intressant.

Men filosofens tyska flyter tungt.
Snart somnar över boken vår adjunkt.

I nattens dröm gror dagens tankesådd.
Kant illustreras och blir lättförstådd.

Det kommer, svept i brokig omslagsfärg,
Till Örtstedt ett paket från Königsberg.

Aktas för stötar! Står det utanpå
med petig stil som verkar rokokko.

Avsändare och varans fabrikant
är ingen mindre än professor Kant.

Han granskar lådan vid sin fönsternisch.
Det står som innehåll: DAS DING AN SICH.

Kring tinget i sig själv, de vises sten,
är sinnevärlden blott ett brokigt sken.

Vem törs dock rycka undan slöjan kring
den rena verkligheten, tingens ting?

Adjunkten Örtstedt ryggar bort bestört
från det som ingen sett och ingen rört.

Om gåvan i hans grova händer sprack!
- Han returnerar den med tusen tack.

Tolkning

Vid mångtydighet måste man tolka, dvs avgöra vilken av flera möjligheter man ska välja. Ofta kan vi tolka på olika sätt. "Bokstavstolkning" är ofta (men inte alltid) ungefär detsamma som att "läsa Bibeln som F-n", dvs oberoende av sammanhang och situation. Bättre är förstås att sätta in mångtydigheten i sitt sammanhang, kontexten, och göra en sammanhangstolkning (kontextuell tolkning). En tredje möjlighet är att fråga vad avsändaren kan ha menat och göra en avsiktstolkning (intentionstolkning). Ofta talar man om "rimlig tolkning" och då menar man en tolkning som tar hänsyn både till sammanhang och situation, inte strider mot språkliga regler och inte är motsägelsefull.

I Runebergs bekanta dikt "Sven Duva" lyder en rad:

Dess allra första salva ren blev åtta finnars fall.

Visst kan man göra en strikt bokstavstolkning och läsa det som en insmugen reklam för ett läkemedelsföretag; både "salva", "ren" och "finne" är ju mångtydiga ord. (Runeberg var kanske sponsrad av Farmacia-Upjohn?) Men sammanhanget pekar givetvis på en betydligt rimligare tolkning.

Tro och vetande

En konflikt mellan tro och vetande kan i princip lösas på tre olika sätt:

- (1) Den antiintellektualistiska lösningen innebär att tron segrar över förnuftet. Man kan t ex hävda att intellektets kunskapsområde är mycket begränsat. Detta är kyrkofadern Tertullianus linje, som han formulerade i satsen Credo quia absurdum – jag tror därför att det är absurt.
- (2) Den intellektualistiska lösningen innebär att förnuftet alltid segrar över tron. Ingemar Hedenius formulerade "den intellektuella moralens maxim": Det är olämpligt att tro på något utan förnuftiga skäl.
- (3) En kompromisslösning: Förnuftet har sitt område, tron sitt. Under medeltiden fanns "läran om den dubbla sanningen", dvs det fanns en teologisk sanning och en vetenskaplig sanning och dessa kunde aldrig strida mot varandra.

Utilism (utilitarism)

Beteckning på en viktig typ av etiska teorier som alla är effektetiska. En handlings värde är relaterat till konsekvenserna; sedan kan det finnas olika meningar om vilka de eftertraktade konsekvenserna är. Hedonistiska utilister menar att det är lusten (lycka, nytta), medan idealistiska utilister anser att det finns flera egenvärden vid sidan om lust, t ex kunskap, skönhet och dygd.

<i>Vaghet</i>	Vaghet innebär att gränserna för ett begrepps betydelseomfång är oklara; det är svårt att veta när ordet är tillämpligt. Alla färgord är t ex vaga; det finns ju röda nyanser t ex som ligger nära färgen blå (via lila) och det finns på samma sätt en flytande övergång till gult via orange. Ser man färgerna i ett spektrum framgår detta klart. Ett annat exempel: hur många träd krävs för att vi ska kunna tala om en skog? Hur många sandkorn för att vi ska kunna tala om en sandhög? Vaghet kan innebära att man talar förbi varandra.
<i>Verifiera</i>	Egentligen att bevisa en hypotes' eller sats sanning. (Vilket inte är det lättaste ... Jämför med "sanning" och "induktion"!) Den logiska empirismen kräver att en hypotes (eller sats) ska vara i princip verifierbar, dvs man ska kunna ange under vilka förhållanden hypotesen ska kunna verifieras. Se också falsifiera!
<i>Vetenskapligt legitima skäl</i>	Man brukar räkna med sex skäl för kunskap (två av dem är emellertid sekundära): 1. Förmimelse eller varseblivning med något av de fem sinnen. 2. Minnet (som i sin tur går tillbaka på ett annat skäl, t ex varseblivning). 3. Induktion. 4. Deduktion. 5. Omedelbar insikt, t ex matematiska axiom och s k självklara satser. I logiken utgår man t ex från de s k tankelagarna. 6. Auktoritet (vilket i sin tur kräver att denna auktoritet har ett legitimt skäl för sin kunskap).
<i>Övertala/övertyga</i>	Om man använder relevanta argument övertygar man, dvs man vänder sig till förnuftet; om man använder irrelevanta argument övertalar man, ofta genom att påverka känslorna. Ett exempel är skillnaden mellan konsumentupplysning, som är saklig och vänder sig till förnuftet, och reklam, som nästan undantagslöst bearbetar våra känslor. (Vilken funktion har annars halvklädda flickor i samband med en bil eller friskt vatten, gröna skogar och unga, friska människor i samband med ett cigarettemärke? Hur många väljer inte bil "med hjärtat" i stället för förnuftet?)

FILOSOFI A

FILOSOFER

Detta är en alfabetisk förteckning över ”berömda filosofer”. Om man stöter på ett namn i något sammanhang kan detta vara en hjälp att placera personen i tid och rum. Detta är alltså ett hjälpmedel och omfattar många flera namn än du kommer i kontakt med under den här kursen. Massor av människor har ägnat sig åt filosofi och lämnat viktiga bidrag till utvecklingen. Vissa av dem tänker man kanske inte i första hand på i samband med filosofi, men det beror förstås på att filosofins område är så stort och svåravgränsat. Således skulle både t ex Albert Einstein, Noam Chomsky och Charles Darwin kunna räknas hit. Många av dessa namn hör det till god allmänbildning att åtminstone känna igen. Men det är naturligtvis alldeles galet att plugga in dem! Använd alltså detta som en uppslagsbok!

<i>Adorno, Theodor</i> (1903-1969)	Tysk filosof som tillhörde Frankfurtskolan (mest kände representant: Habermas). Adorno är främst känd för sin forskning i estetik. Han kritiserade både marxistisk och borgerlig estetik (l'art pour l'art) och betonade konstens dubbla roll. Konst ska utmana det rådande och vara en negativ kritik mot det etablerade. Han kritiserar den rådande västerländska "konstindustrin".
<i>Althusser, Louis</i> (1918 –90)	Fransk marxistisk filosof, mycket inflytelserik på 60- och 70-talen genom sina tolkningar av Marx. Bl a skilde han mellan den unge, "humanistiske" Marx och den mogna "historiske" Marx.
<i>Anaxagoras</i> (ca 500 – 428 f Kr)	Grekisk naturfilosof som antog att världen består av en obegränsad mängd element. Ingenting uppstår och ingenting försvinner. Förändring finns som ett slags frön i tingen själva. Han antog också existensen av en "kraftkälla", ett slags världsförnuft, "nous", som är upphov till allt.
<i>Anaximandros</i> (ca 610 – 546 f Kr)	Lärjunge till Thales. Han spekulerade liksom sin lärare om "urämnet". Detta kallade han "apeiron" och det ger upphov till allt annat, bl a genom motsättningar.
<i>Anaximenes</i> (ca 528 – 525 f Kr)	Jonisk naturfilosof som spekulerade om "urämnet". Hans svar var: luft. Allt bildas genom förtunning eller förtjockning av luft.
<i>Anthistenes</i> (446 – 366 f Kr)	Sokrateslärjunge som grundade den kyniska skolan. Han utgår från friheten som livets mål och mening. Man uppnår frihet när man gör sig oberoende av civilisationens konstlade behov och lever nära naturen.
<i>Arendt, Hannah</i> (1906-1975)	Amerikansk filosof av tyskt ursprung. I sin samhällsfilosofi betonar hon medborgarskapets betydelse. Detta förutsätter "ett offentligt rum", ett engagemang i samhället. Dagens människor undandrar sig sitt samhällsansvar, menar hon, genom att överskatta värdet av ett privatliv.

Aristoteles
(384 – 322 f Kr)

Aristoteles är tillsammans med Platon antikens stora gigant inom filosofin. Han var lärjunge till Platon men gick snart egna vägar och de två bildar varsin utvecklingslinje i filosofins historia. Aristoteles är främst naturvetenskapsman och logiker, men har också varit verksam inom etik och många andra discipliner. Under medeltiden hade den aristoteliska filosofin en helt dominerande ställning och upphöjdes till en doktrin som inte kunde förnekas, genom att katolska kyrkans dominerande filosof, Thomas ab Aquino (1225-1274), utvecklade hela sin filosofi ur Aristoteles. Ännu i våra dagar finns en stark filosofisk riktning inom katolicismen, främst i Frankrike, som kallas nythomism. Nu ligger det emellertid i filosofins natur att ifrågasätta vanliga ”sanningar”, och eftersom katolska kyrkan inte tillät några avvikelser från den rätta tron råkade delar av Aristoteles filosofi i vanrykte.

Den formella logiken, t ex i form av läran om syllogismerna, dvs slutledningar med tre termer, är Aristoteles verk. Han visade också på ett system att definiera genom klassifikation ”per genus proximum et differentiam specificam” (efter närmaste släkte och artskiljande egenskap) som blivit betydelsefullt och mönsterbildande.

En annan tanke hos Aristoteles som visat sig fruktbar men också lätt till farliga låsningar är hans analys av orsaksbegreppet. Ska vi förklara ett ting måste vi enligt Aristoteles ange fyra orsaker: den verkande orsaken, den materiella orsaken, den formella orsaken och ändamålsorsaken. Det är främst den sista orsaken som inneburit låsningar i tänkandet, eftersom den förutsätter att det finns ett ändamål med allt.

Aristotelisk logik var emellertid dominerande i skolan och utbildningen fram till 1800-talet och för vetenskapsteorin är han också den store grundläggaren i många avseenden. Inom etiken har inte minst hans definition av en riktig handling som ”den gyllene medelvägen” mellan två ytterligheter fått betydelse.

Augustinus
(354 – 430)

Mest känd som teolog och en av kyrkofäderna, men också en betydande filosof. Bl a bekämpade han envist skepticism. Förhållandet mellan sin teologi och filosofi uttryckte han ”jag tror för att kunna förstå” (*credo, ut intelligam*).

Austin, John
(1911 – 1960)

Engelsk analytisk filosof mest känd för sina analyser av vardagsspråket. Han är också känd för sin analys av talhandlingar, s k performativa satser.

Ayer, Alfred
(1910 – 1989)

Engelsk filosof och logisk positivist. Han har bl a skrivit mycket om verifikationskravet. Han är också känd genom sin emotivistiska värdeteori.

<i>Bacon, Francis</i> (1561 – 1626)	Francis Bacon var engelsk statsman, kulturpersonlighet och filosof. Bl a har han utpekats som anonym författare till Shakespeares verk! Mest känd är kanske hans vetenskapsteoretiska undersökningar. Han var empirist och försökte kartlägga fördomar och vanföreställningar som hindrar oss att nå kunskap om naturens lagar. Hans tankar om induktionen kom att spela stor roll för senare forskare.
<i>Beauvoir, Simone de</i> (1908 – 1986)	En av feminismens stora namn genom boken "Det andra könet". Sambo med Jean-Paul Sartre (och kom kanske oförtjänt i skuggan av honom) men själv också betydande existentialistisk filosof.
<i>Bentham, Jeremy</i> (1748 – 1832)	Engelsk moralfilosof känd genom sin konsekventa utilitarism. Han var hedonist (lust är det enda goda) och utarbetade noggranna "lyckokalkyler" som byggde på olika värden, bl a intensitet, varaktighet och antal berörda personer.
<i>Bergson, Henri</i> (1859 – 1941)	Henri Bergson, fransman och Nobelpristagare 1929, var under en period filosofen på modet genom sina tankar om den fria viljan. Han hävdade att intellektet har stora begränsningar och att det överordnade kunskapsorganet är intuitionen. Ett viktigt begrepp hos honom är "élan vital", "livsansatsen", en slags livskraft som finns hos levande varelser. Bergson blev den teoretiker många författare vände sig till för att frigöra sig från den deterministiska sekelslutspeessimismen..
<i>Berkeley, George</i> (1685 – 1753)	George Berkeley var filosof och biskop på Irland. Han är ett av de största namnen inom kunskapsteori och ontologi. Han var idealist, fenomenalist och nominalist (se allmänbegrepp) och hans grundtanke kan sammanfattas i den latinska satsen "esse est percipi" (att vara är att uppfattas). Han förnekar alltså den materiella verkligheten; det enda som finns är enligt honom aktiva andar och passiva idéer, dvs förnimmelser hos dessa andar.
<i>Buber, Martin</i> (1878 – 1965)	Tysk-judisk filosof verksam i Israel från 1938. Mest känd har han blivit för sin "dialogfilosofi". (Hans mest kända verk heter också <i>Ich und Du</i> .)
<i>Carnap, Rudolf</i> (1891 – 1970)	Tysk-amerikansk filosof. En av den logiska empirismens grundare. Hans viktigaste verk har den talande titeln <i>Der logische Aufbau der Welt</i> .
<i>Cartesius</i>	Latiniseringen av René Descartes namn.
<i>Derrida, Jacques</i> (1930 -	Fransk filosof som kritiserar den filosofiska traditionen utifrån ett språkligt perspektiv. Han är delvis inspirerad av Heidegger. Han försöker att genom "dekonstruktion" hitta en texts mening.

Descartes, René
(1596-1650)

Den franske filosofen och matematikern René Descartes är kanske mest känd för ”det systematiska tvivlets metod”. En sak kunde han emellertid inte tvivla på: sin egen existens. Eftersom han tvivlade måste det finnas ett ”jag” som hyste detta tvivel. (”Cogito, ergo sum”) Ett annat av Descartes stora problem var att förklara hur det fysiska och det psykiska, som två av varandra oberoende storheter, ändå kunde påverka varandra ömsesidigt. Detta är ett fint exempel på hur yttre omständigheter påverkat tänkandet. Under 1600-talet måste nämligen en filosof med den minsta självbevarelsedrift akta sig för att reta och utmana den mäktiga kyrkans dogmatism. Att som den samtida Galilei påstå att jorden inte var universums medelpunkt stred mot kyrkans uppfattning och var, milt uttryckt, farligt. Descartes vågade alltså inte förneka människans andliga själ (som skiljer henne från djuren), men heller inte förneka den fria viljan. Resultatet blev en olöslik konflikt. Han kallades av drottning Kristina till Stockholm för att ge henne privatlektioner i filosofi, men tålde inte det svenska vinterklimatet, fick lunginflammation och dog. (Sveriges enda bestående insats i filosofihistorien, säger en del.)

Demokritos
(ca 460 – ca 370 f Kr)

Framlade en atomlära. Han menade att verkligheten består av små oförstörbara enheter, atomer (”atomos” = odelbar), som i olika figurationer bildar allting. Vid sidan om atomerna finns endast tomrummet. Också själen består av atomer, menar Demokritos. Han företräder således en materialistisk åskådning.

Empedokles
(ca 483 – 424 f Kr)

Levde på Sicilien, varifrån han senare blev förvisad. Enligt legenden begick han självmord genom att kasta sig ner i Etnas krater. Han lärde att allt består av fyra ”grundämnen”, eld, luft, jord och vatten, i olika blandningar och två krafter, en förenande (”kärlek”) och en splittrande (”hat”) bestämmer blandningen i olika företeelser. När t ex vatten och jord ”grips av kärlek till varandra” uppstår lera, menade han.

Engels, Friedrich
(1820 – 1895)

En av marxismens filosofer. Engels samarbetade i flera verk med Marx men skrev också egna verk om bl a dialektisk materialism.

Epikuros
(341 – 270 f Kr)

Filosof verksam i Aten. Främst berömd för sin etik, epikureismen, som går ut på att man ska undvika offentlighet och yttre sinnesomkastningar och sträva efter trygghet, lugn och ro (ataraxi). Han bekämpade dödsfruktan och hyllade vänskapen och det lugna livet. ”Lev i det fördolda!” Upphovsman till epikureismen. (Observera att ”epikuré” numera kommit att betyda ungefär ”njutningsmänniska” på ett sätt Epikuros inte riktigt menade!)

Fichte, Gottlieb
(1762 – 1814)

Tysk romantisk filosof påverkad av Kant. Betydelsefull för nationalkänslans utveckling genom sina *Reden an die deutsche Nation* 1807-08.

<i>Foot, Philippa</i> (1920 -	Engelsk filosof som kritiserat olika emotivistiska och preskriptivistiska metaetiska teorier. Själv ansluter hon närmast till Aristoteles etik och betonar vikten av att utveckla en god moralisk karaktär.
<i>Foucault, Michel</i> (1926 – 1984)	Fransk strukturalist, verksam främst som idéhistoriker. Ett nyckelbegrepp hos honom är <i>diskurs</i> , som har två sidor: en konkret, praktisk och en systematisk teoretisk. Vår tolkning av verkligheten ger upphov till språkliga begrepp. Dessa i sin tur utövar makt över våra handlingar.
<i>Gadamer, Hans-Georg</i> (1900 – 2002)	Tillhör den hermeneutiska skolan. Han tolkar texter genom att söka efter deras tankeinhåll och sanningsanspråk. En text har en historia som påverkar tolkningen.
<i>Habermas, Jürgen</i> (1929 -	Tillhör Frankfurt-skolan, som delvis utgick från marxismen. Habermas är dock inte marxist, utan kanske mera påverkad av hermeneutiska idéer. En grundtanke hos Habermas är att det moderna samhället har <i>objektifierat</i> människan och fråntagit människan behovet att kommunicera med andra som subjekt. Han studerar alltså människans roll i samhället.
<i>Hare, Richard</i> (1919 -	Engelsk moralfilosof. Han har kritiserat såväl den metaetiska naturalismen som emotivismen och har i stället utvecklat en preskriptivism, som säger att etiska satser är en slags befallningar.
<i>Hegel, Georg Friedrich</i> (1770 – 1831)	Stor, viktig och omstridd 1800-talsfilosof, sin tids dominant. Han var spekulativ systembyggare och idealist och hade ambitionen att förklara "allt" med sin abstrakta filosofi. Hans dialektiska utvecklingsteori (en trestegs-utveckling från tes till antites och vidare till syntes) övertog senare Marx. Speciellt Hegels historiefilosofi blev betydelsefull; utveckling sker dialektiskt och ändamålsstyrt som led i "världsandens" plan, menade han. (Och sin fulländning hade historien uppnått i form av staten Preussen, kom preussaren Hegel fram till.)
<i>Heidegger, Martin</i> (1889 – 1976)	Heidegger är tysk filosof. Han har kommit att framstå som den teoretiskt mest inflytelserike existentialisten under 1900-talet, men kritiserats av analytiska filosofer för sin svårförståeliga terminologi. Hans inflytande över modern filosofi är emellertid mycket stort.
<i>Herakleitos</i> (ca 540 – 480 f Kr)	Kom från Efesos på nuvarande Turkiets västkust. Han ansåg att elden är urämnet. Det vi vet om hans tankar kommer från svårtydda fragment. Han tycks ha hävdad att allt hela tiden förändras ("allt flyter") och att förändring uppstår genom motsatsförhållanden. Det senare kan ha inspirerat till en grundtanke i Hegels dialektik och marxismen.

<i>Hobbes, Thomas</i> (1588 – 1679)	Engelsk filosof, främst känd som politisk filosof. I <i>Leviathan</i> argumenterar han för en absolut och odelbar regeringsmakt och varnar för demokratiska experiment. Det samhällslösa naturtillståndet är, menade han, ett allas krig mot alla. Ett starkt samhälle ska skydda individen för medmänniskornas hänsynslösa egoism.
<i>Hume, David</i> (1711-1776)	En av alla tiders största och mest inflytelserika filosofer; skotte. David Hume var främst kunskapsteoretiker och lade fram en konsekvent empirism. Hans analyser av jaget och kausaliteten är berömda. Men han var också etiker och utvecklar där en ”nyttoetik”. Också som religionsfilosof är han betydelsefull.
<i>Husserl, Edmund</i> (1859 – 1938)	Tysk; utvecklade en viktig fenomenologi, som påverkat många, bl a flera existentialister. Den utgår inte från objekten, utan upplevelsen av objekten, fenomenen.
<i>Hägerström, Axel</i> (1868 – 1939)	Den kanske mest kände svenske filosofen, främst berömd för sin ”värdenihilism” och en av grundarna av Uppsalafilosofin. Stred mot idealism och metafysik. Axel Hägerström har spelat en betydelsefull roll också inom rättsfilosofin. Han hade kanske spelat en större roll internationellt om han publicerat sig på engelska. Nu skrev han i stället en ytterst svårförståelig svenska eller tyska.
<i>James, William</i> (1842 – 1910)	Amerikansk filosof, mest känd som företrädare för <i>pragmatismen</i> , som kan ses som en långt driven empirism. Ett begrepps eller en teoris mening är dess praktiska konsekvenser, menade han. Han är också känd som religionspsykolog.
<i>Jaspers, Karl</i> (1883 – 1969)	Tysk existentialism som hamnat lite i skuggan av Heidegger.
<i>Kant, Immanuel</i> (1724 – 1804)	Mycket betydelsefull tysk filosof som gjort bestående insatser inom bl a kunskapsteori, etik, estetik och religionsfilosofi. Kant har på många sätt kommit att framstå som en symbol för filosofen genom sitt till det yttre regelbundna och sensationsfattiga liv i Königsberg. Både inom kunskapsteorin och etiken revolutionerade han tänkandet genom sin teori om tinget i sig respektive kategoriska imperativet.
<i>Kierkegaard, Søren</i> (1813 – 1855)	Søren Kierkegaard var dansk filosof och en av filosofihistoriens egendomligaste personligheter. Han lade tidigt fram en existensfilosofi som sedan 1900-talets stora existentialister som Heidegger och Sartre utvecklade vidare. Några av hans viktiga idéer är läran om de tre stadierna (det estetiska, det etiska och det religiösa), analysen av ångesten och livsåskådningens subjektiva sanning.

<i>Kuhn, Thomas</i> (1922 -	Vetenskapsteoretiker som utgick från naturvetenskapens faktiska historia, i stället för regler för hur den borde arbeta. Detta ledde honom in på teorin hur tänkandet styrs av paradig. Problem uppfattas som "pusselproblem", dvs det finns en lösning; man söker en plats för pusselbiten man har. Vetenskapen utvecklas genom paradigmskiften, menar han.
<i>Leibniz, Gottfried Wilhelm</i> (1646 – 1716)	Leibniz var tysk rationalistisk filosof. Hans metafysik handlar om "monaderna", den enkla, immateriella substans världen består av. Mest känd är kanske Leibniz numera som upphovsman till den lära om den förutbestämda harmonin ("denna världen är den bästa av alla tänkbara världar") som Voltaire skojar så hejdlöst med i sin roman Candide. Leibniz var också betydande som matematiker och logiker.
<i>Lenin, Vladimir Iljitj</i> (1870 – 1924)	Anses som marxismens näst viktigaste filosof. Förutom sin politiska filosofi, en vidareutveckling från Marx och Engels, har han bl a kritiserat fenomenalismen.
<i>Lévi-Strauss, Claude</i> (1908 -	Fransk strukturalist. Främst har han studerat myter och konst i primitiva samhällen. Han menar att sådana samhällen bärs upp av en för invånarna själva omedveten teckenstruktur; kulturen skapas inte av aktiva subjekt.
<i>Locke, John</i> (1632 – 1704)	John Locke var engelsk filosof och ett av empirismens största namn. Förutom inom kunskapsteorin var Locke verksam som religionsfilosof och politisk filosof; dessutom inom pedagogiken. Berömd är hans liknelse av sinnet med en oskriven tavla ("tabula rasa").
<i>Mao Tse-Tung</i> (1893 – 1976)	Kinesisk politiker och ledare, även verksam som marxistisk filosof. Hans tankar fick en enorm spridning under kulturrevolutionen genom "Maos lilla röda".
<i>Maritain, Jacques</i> (1882 – 1973)	Ny Thomismens ledande filosof. Främst är han kanske känd som kunskapsteoretiker.
<i>Marx, Karl</i> (1818 – 1883)	Karl Marx var tysk men bodde en stor del av sitt liv i England. Påverkad av bl a Hegel och socialistiska tänkare skapade han tillsammans med Friedrich Engels marxismen. Hans historiefilosofi har fått stor betydelse.

<i>Mill, John Stuart</i> (1806 – 1873)	John Stuart Mill var son till filosofen och nationalekonomen James Mill och verksam inom många områden: politisk filosofi, vetenskapsteori, logik, kunskapsteori, etik och nationalekonomi bl a. Inom logiken sysslade han främst med induktionen och ”Mills fem metoder” för fastställande av orsakssamband har spelat stor roll inom vetenskapsteorin. Som kunskaps-teoretiker är Mill empirist och i etiken utilitarist. Som politisk tänkare utvecklade han klassiska liberala idéer.
<i>Moore, George Edward</i> (1873 – 1959)	George Edward Moore, engelsk filosof, är en av den analytiska filosofins främsta företrädare tillsammans med Bertrand Russell. Främst sysslade han med etik och kunskapsteori. Hans prosa är enkel och glasklar och en njutning att läsa.
<i>Næss, Arne</i> (1912 -	Norsk filosof. Främst är han känd för att ha utvecklat den moderna ekosofin, men han är också känd för sin etiska och semantiska forskning.
<i>Nietzsche, Friedrich</i> (1844 – 1900)	Friedrich Nietzsche var en inflytelserik, provokativ och fortfarande mycket omdiskuterad tysk filosof. Under sina sista elva levnadsår var han sinnessjuk. Han har inspirerat och påverkat inte bara författare och konstnärer, utan också politiker. Han har lagt fram teorier om den grekiska tragedin, kritiserat metafysiken och religionen, försvarat humanismen, talat om viljan till makt, kritiserat ”slavmoralen” och medlidandet, utvecklat teorin om övermänniskan, omvärderingen av alla värden och den eviga återkomsten. Det är mycket stimulerande att läsa Nietzsche!
<i>Nozick, Robert</i> (1938 -	Amerikansk filosof knuten till nyliberalismen. Förespråkar en minimalstat, som som garantera de mest grundläggande mänskliga behoven men i övrigt ge individen maximal frihet. Kritiserar kollegan Rawls.
<i>Nussbaum, Martha</i> (1947 -	Amerikansk moralfilosof som utgår från Aristoteles lära om det goda.
<i>Ockham, Wilhelm av</i> (ca 1225 – 1349)	Wilhelm av Ockham var engelsk skolastisk filosof och numera är han mest berömd för sin ”rakkniv”. Med det menas den vetenskapliga principen att föredra en enkel förklaringsmodell framför en mera komplicerad. Man ”skär bort” onödiga antaganden.
<i>Ofstad, Harald</i> (1920 – 1994)	Norsk moralfilosof. I sitt mest kända verk, <i>Vårt förakt för svaghet</i> , analyserar han bl a mekanismer bakom nazismen. Har också kritiserat Hägerströms värdenihilism och utilitarismen.

<i>Parmenides</i> (ca 540 – 470 f Kr)	Var från Elea i Syditalien. Han lärde, enkelt uttryckt och i opposition till Herakleitos, att allt är en enhet och att således mångfald, förändring och rörelse bara är illusioner. Detta sökte sedan bl a Zenon bevisa genom sina paradoxer.
<i>Peirce, Charles</i> (1839 – 1914)	Amerikansk filosof, grundare av pragmatismen. Kritiserar bl a absoluta sanningar. Man kan närma sig sanningen men aldrig nå den, ungefär som man kan fastställa allt flera decimaler av π utan att fastställa det exakt.
<i>Platon</i> (427-347 f Kr)	Världshistoriens mest betydelsefulla filosof, lärjunge till Sokrates och själv lärare till Aristoteles. Verksam i Aten, där han grundade en filosofskola, Akademin. Hans berömda dialoger, en samling skrifter där Sokrates uppträder som huvudperson, behandlar en rad klassiska filosofiska ämnen. Hans idélära har haft oöverskådlig påverkan på västerländskt tänkande. En stor roll har också hans politiska tankar fått; han skissar en idealstat, som innehåller både elitistiska och kommunistiska drag.
<i>Popper, Karl</i> (1902 – 1994)	Engelsk filosof. Han påverkades av logisk empirism, men kom sedan att kritisera delar av den. Han ligger bakom <i>falsifierbarhetskriteriet</i> av vetenskapliga teorier. Popper har spelat stor roll inom främst vetenskapsteorin, men också samhällsfilosofin genom sitt berömda arbete <i>The Open Society and Its Enemies</i> .
<i>Pyrrhon</i> (ca 360-ca 270 f Kr)	En grekisk filosof som grundade den skeptiska skolan. Pyrrhon lade bl a fram en rad argument mot säker kunskap. Kunskapsteoretisk skepticism kallas därför ibland också pyrrhonism.
<i>Pythagoras</i> (ca 570-ca 500 f Kr)	Grekisk filosof och matematiker berömd för sin sats om triangeln. Han grundade ett politiskt-religiöst förbund i södra Italien, pythagoréerna, som kännetecknades av talmystik. Pythagoréerna trodde också på själavandring och påverkade Platon.
<i>Quine, Willard van Orman</i> (1908 – 2000)	Amerikansk filosof. Främst är han känd för sin språkanalys, där han utvecklat en pragmatisk meningsteori. Han är också känd som logiker.
<i>Rawls, John</i> (1921 –)	Amerikansk filosof som analyserat rättvis-begreppet. Han menar att utilitarismen inte överensstämmer med vår intuition. Han polemiserar med Nozick och utvecklar en helt annan politisk ideologi än denne.

<i>Rousseau, Jean-Jacques</i> (1712 – 1778)	Upplysningsfilosof som kom att bli en av romantikens grundläggare. Han hävdade bl a att människan av naturen är god men blir fördärvad av kultur och uppfostran. Också betydelsefull som samhällsfilosof och pedagogisk teoretiker.
<i>Russell, Bertrand</i> (1872-1970)	Engelsmannen Bertrand Russell var en av 1900-talets mest betydelsefulla filosofer. Hans insatser gäller främst logik och kunskapsteori, men han var också verksam som samhällsdebattör; under slutet av sitt liv engagerade han sig i olika pacifistiska proteströrelser, t ex antiatombombsrörelsen, och han var också en av initiativtagarna till den s k Russelltribunalen i Stockholm, en slags rättegång mot amerikanska krigsförbrytelser under Vietnamkriget. Bekämpade metafysik och var empirist. Fick också Nobelpriset. Hans memoarer är läsvärda!
<i>Ryle, Gilbert</i> (1900 – 1976)	Engelsk filosof. Hans huvudverk heter <i>The Concept of Mind</i> , en analys av begreppet medvetande.
<i>Sartre, Jean-Paul</i> (1905-1980)	Jean Paul Sartre var fransk filosof och författare. Han utvecklade en form av ateistisk existentialism som kom att spela en mycket stor roll och som spreds bl a genom hans skönlitterära författarskap. Han fick Nobelpriset men vägrade att motta det.
<i>Schelling, Friedrich von</i> (1775 – 1854)	Tysk romantisk filosof. Det är främst hans naturfilosofi som fått betydelse men han har också skrivit betydelsefulla verk om estetik.
<i>Schleiermacher, Friedrich</i> (1768 – 1834)	Tysk romantisk religionsfilosof.
<i>Schlick, Moritz</i> (1882 – 1936)	En av den logiska positivismens grundare. Var ledare för den s k Wien-kretsen.
<i>Schopenhauer, Arthur</i> (1788 – 1860)	Arthur Schopenhauer är en av 1800-talets mest inflytelserika filosofer; inte minst har han påverkat författare under 1800-talets andra hälft. Verklighetens innersta väsen är viljan, och denna blinda vilja driver människan att begära olika saker och tillgodose olika behov. Så länge vi inte uppnått det vi strävar efter är vi olyckliga och när vi uppnått det grips vi av leda. Livet är alltså ett enda utdraget lidande och det vore bättre att slippa leva. Schopenhauer rekommenderar emellertid inte självmordet som lösning utan rekommenderar ett utsläckande av livsviljan genom estetiska aktiviteter och så småningom nirvana, utslocknandet av alla behov och begär.

<i>Singer, Peter</i> (1946 -	Australiensisk filosof. Singer är konsekvent utilitarisk och anser bl a att alla högre djur har samma värde som människan. Har också diskuterat t ex abort, dödshjälp och euthanasi av handikappade foster.
<i>Sokrates</i> (470 – 399 f Kr)	Levde och verkade i Aten. Det vi vet om honom kommer främst från hans lärjunge Platon. Sokrates bedrev, i motsats till samtida filosofer, inte filosofi i syfte att tjäna pengar eller vinna ryktbarhet. Han skilde sig också från andra genom att vara ointresserad av naturvetenskap. Han diskuterade i stället främst ”det goda livet”, hur man ska leva, vad som är rätt och andra etiska frågor. På sin ålderdom dömdes han till döden, anklagad för att ha förnekat gudarna och vilselett ungdomen.
<i>Spinoza, Baruch de</i> (1632 – 1677)	En av filosofihistoriens mest sympatiska figurer! Holländaren Baruch Spinoza försörjde sig som slipare av optiska glas och sysslade i övrigt med filosofi. Spinoza var rationalist och mest berömd är hans Etik (<i>Ethica, geometrico demonstrata</i>), en morallära uppställd som en serie geometriska bevis med axiom, teorem och deduktiva slutledningar. Han lägger också fram en panteistisk uppfattning och kom att påverka romantiken under 1800-talet.
<i>Thales</i> (ca 624 – 545 f Kr)	Den förste kände grekiske naturfilosofen. Thales var från Miletos på nuvarande Turkiets västkust. Om hans filosofi vet vi inte mycket, men han lär ha hävdad att vattnet är alltings urgrund. Gissningsvis får man tolka det som ”vatten” i vidsträckt betydelse. Det viktigaste var att han försökte återföra allt på något, alltså finna en urgrund. Han lär också ha förutsagt en solförmörkelse 585.
<i>Thomas av Aquino</i> (1225-1274)	Medeltidens dominerande filosof, italienare och dominikan. Hans filosofi bygger på Aristoteles och är numera, i viss bearbetning, sedan 1879 den katolska kyrkans officiella filosofi, nythomismen. Thomas försökte förena filosofin och teologin, dvs vetandet med tron. Han menar att det finns filosofiska sanningar som man kommer fram till genom att använda förnuftet och teologiska sanningar som kräver uppenbarelse; vissa sanningar är emellertid både filosofiska och teologiska.
<i>Wittgenstein, Ludwig</i> (1889 – 1951)	En av modern filosofis portalfigurer. Han började som logisk empirist och forskade i språkets och logikens grunder. Resultatet blev <i>Tractatus Logico-Philosophicus</i> . Den delen av hans filosofi brukar skämtsamt kallas W 1. Efter ett långt uppehåll (då han bl a var byskollärare i Österrike) återvände han till Cambridge och filosofin. Nu tog hans tänkande en delvis ny vändning (epoken W 2), vilket resulterade i <i>Philosophische Untersuchungen</i> (postumt utgiven), där han främst sysslar med språkfilosofi. Wittgenstein framstår som en nästan mytisk person och hans inflytande på modern filosofi är oöverskådligt.

<i>Voltaire, François de</i> (1694 – 1778)	Den mest kände franske upplysningsfilosofen. Sina största insatser gjorde han kanske som försvarare av tolerans och rättvisa, yttrandefrihet och mänskliga rättigheter. Han kritiserade kyrkan – men också ateismen.
<i>von Wright, Georg Henrik</i> (1916 -	Finlandssvensk filosof och Wittgensteinlärjunge. Han har forskat i logik – bl a är han pionjär inom den deontiska logiken – men också i etik. Hans kanske mest kända böcker handlar emellertid om humanismen och det moderna samhället. Han uttrycker pessimism inför framtiden.
<i>Zenon från Elea</i> (ca 495 – 445 f Kr)	Elev till Parmenides. Genom sina paradoxer försökte han bevisa Parmenides uppfattning att rörelse och mångfald är orimliga begrepp.

ATT LÄSA VIDARE

1 LÄROBÖCKER

Alm, Lars-Göran: Gula idéer sover lugnt (2002)
Emond Tryggve – Hansson, Bengt: Vad är filosofi (1995)
Levander Martin, Filosofi A och B, 2 uppl (2001)
Mouwitz, Lars Filosofi (1997)
Ericson, Per – Hof, Hans – Jeffner, Anders: Filosofi, 2 uppl (1970)
Saarinen, Esa: Filosofi (1995)
Ryberg, Lars – Selander, Sven-Åke: Att tänka och reflektera (1990)
Bengtsson, Per: Filosofi (1994)
Ekman, Rolf: Filosofins grunder (1973)
Andersson, Jan S – Mattsson, Nils-Göran: Filosofisk tanke (1998)
Eriksson – Stjärnlöf: Människan meningen moralen (1997)
Filosofiska frågor. Äventyr i tankens värld. (Utbildningsradion, 1998)

Som alltid är en del bättre och en del sämre. Några har en mera traditionell uppläggning, andra en mera personlig. Mouwitz bok är mycket infallsrik och stimulerande, tycker jag, medan Andersson – Mattsson är väldigt omfattande.

2 UPPSLAGSBÖCKER

Filosofilexikonet, När? Var? Hur? 1995
Marc-Wogau: Filosofisk uppslagsbok. 3 uppl 1984.
Ahlberg, Alf: Filosofiskt lexikon. 1974.

3 TEXTSAMLINGAR

Levander-Westman, Filosofins värld, Almqvist & Wiksell, 2 uppl 2001
Marc-Wogau: Filosofin genom tiderna I – V (Bonnierfakta) 1964-80
Unga filosofer. Antologi för gymnasiet. Natur och Kultur 2002.
Willner: FilosofiAntologin. 1993
Brunius: Filosofisk läsebok I-II. 1970-73

4 FILOSOFIHISTORIA

Gunnar Aspelin: Tankens vägar I-II, 1978
Svante Nordin: Filosofins historia, 1995
Bertrand Russell: Västerlandets filosofi, 1984
Schelderup – Winsnes: Europas filosofi, 1965
Anders Wedberg: Filosofins historia 1-3, 1966-70
Erik Ryding: Den svenska filosofins historia 1959
Vår tids filosofi I-II. 1987

5 ÖVRIGT

Fredriksson, Gunnar: 20 filosofer, 1994
Fredriksson, Gunnar: 20 politiska filosofer. 2001
Gaarder, Jostein: Sofies värld, 1996
Marc-Wogau, Konrad: Filosofiska diskussioner, 1955 och framåt; flera uppl.
Russell: Filosofins problem, 1958
Fredriksson, G: Schopenhauer, 1996
Fredriksson, G: Wittgenstein, 1993
Ekerwald: Nietzsche, 1993

6 INTERNETADRESSER

<http://www.utm.edu/research/iep>

(The International Encyclopedia Of Philosophy, eng)

<http://www.sol.no/sofiesverden>

(Filosofins historia, massor av filosofer, definitioner av filosofiska termer på norska)

<http://komvuxnet.gotland.se/kjell/> (OK)

(Komvux Gotlands distanskurs i filosofi)

<http://www.info.umu.se/fragahum>

(Umeå universitets frågelåda i bl a filosofi. Arkiv med gamla frågor och svar.)

7 LÄNKAR FÖR SÖKNING

<http://lankskafferiet.skolverket.se/cgi-bin/keywords.cgi>
(Sökning enligt listade sökord)

<http://home6.swipnet.se/~w-62480/sv/tpn.htm> (OK)
(Korta sammanfattningar om filosofer; på svenska)